Яременко В.І.

ЗОВНІШНЯ ПОЛІТИКА УКРАЇНИ

Курс лекцій

Хмельницкий 2005

УДК 327(477)
Я72
ББК 66.4(Укр.)

Рекомендовано до друку вченою радою Хмельницького національного університету, протокол № 1 від 30.08.2005

Рецензенти:

О.П. Григоренко – д. іст. н., проф., Національної академії Державної прикордонної служби України ім. Богдана Хмельницького;

Є.Є. Мручко – к. іст. н., доц., Хмельницького національного університету.

Яременко В.І.

Я72 Зовнішня політика України: Курс лекцій / В.І. Яременко. – Хмельницький: ХНУ, 2005. – 105 с.

Лекції відповідають програмі вивчення спеціальних дисциплін і містять матеріал, який умовно поділяється на кілька взаємопов'язаних складових: зовнішньополітичний потенціал та засади зовнішньої політики України; аналіз здобутків, тенденцій, закономірностей та перспектив зовнішньої політики нашої держави; подальші шляхи забезпечення національних інтересів України у міжнародних відносинах.

Рекомендується для студентів, які навчаються за спеціальностями "Міжнародні економічні відносини" та "Міжнародна інформація"

ББК 66.4(Укр.)

© В.І. Яременко, 2005
© ХНУ, оригінал-макет, 2005

Вступ

Зовнішня політика власної держави серед навчальних дисциплін, які стосуються міжнародних відносин, вирізняється своєю внутрішньою суперечністю. З одного боку, цей предмет найбільше містить можливостей для об'єктивного аналітичного осмислення, а з іншого – при його вивченні завжди буде присутня левова частка суб'єктивізму. Тому необхідна особлива концентрація інтелектуальних та духовних зусиль учасників навчального процесу. Не навчившись аналізувати своє, не варто сподіватися на значні успіхи у вивченні міжнародних відносин та дипломатичної практики взагалі.

Зовнішня політика України, як така, бере свій початок ще зі старокиївської держави Русі, але більша частина курсу стосується саме сучасної держави Україна, яка постала на зламі тисячоліть та епох. Для засвоєння навчальної програми необхідно ретельно слідкувати за поточною інформацією про міжнародне життя та дипломатичну діяльність нашої країни.

Зовнішня політика завжди виступає як суміш компромісів. Тому певний "кон'юнктурний" характер дисципліни та її потужна інформативна змінність особливо вимагають узагальнюючих характеристик та висновків, в яких і увиразнюються закономірності. На них слід звернути особливу увагу. З цим пов'язане і структурування курсу: він містить певні блоки або концентри, які можна назвати константними (постійними). До них, передусім, належать: геополітичний потенціал України; аналіз набутого історичного досвіду проведення зовнішньої політики; принципи, правові основи та завдання зовнішньої політики нашої держави; участь України в міжнародних організаціях; національні інтереси і національна безпека держави в їхньому зовнішньополітичному вираженні; динаміка стосунків з державами-сусідами; орієнтири до використання знання зовнішньої політики України в майбутній фаховій діяльності.

Якісне засвоєння навчальної програми дисципліни буде значно залежати від уміння використовувати набуті знання із інших загальноосвітніх та спеціальних гуманітарних дисциплін, особливо з "Історії України" та "Аналізу зовнішньої політики".

Лекція 1. Вступ: геополітичні виміри України

- ***Актуальність, предмет і завдання курсу, його місце в системі вивчення міжнародних відносин. Основні поняття.***
- ***Проблема визнання України.***
- ***Місце українського питання у світовій політиці нового та новітнього часів.***
- ***Вчені про геополітичне значення України.***

1.1. Актуальність, предмет і завдання курсу, його місце в системі вивчення міжнародних відносин. Основні поняття

Серед спеціальних дисциплін, які читаються у вищій школі і дотичні до сфери міжнародних відносин, особливе місце посідає курс "Зовнішня політика держави" (у даному випадку – України). Стосовно спеціальностей "Міжнародна інформація" та "Міжнародні економічні відносини" актуальність цього курсу обумовлена наступними чинниками:

1. Успішна фахова діяльність у сферах міжнародної інформації та міжнародних економічних відносин потребує обов'язкового врахування і використання знань зовнішньої політики тієї чи іншої країни, та передусім власної. Адже ця діяльність значною мірою залежить від політичної ситуації, яка складається у світі, зовнішньополітичної кон'юнктури.

2. У XXI столітті, яке називають початком інформаційної ери, епохою глобалізації економічного життя, знання зовнішньої політики України спеціалістами міжнародного профілю допоможе уникнути таких рішень і дій, які зашкодять Україні в її становленні та розвитку, тобто сприятимуть забезпеченню національних інтересів нашої держави в міжнародних справах. Для країни, що стала самостійною, це особливо важливо.

3. Існує організаційний зв'язок між зовнішньополітичною діяльністю держави та її інформаційним полем і розвитком економіки. Зрештою, міжнародні економічні зв'язки, як і інформаційна діяльність, є одним із основних спрямувань зовнішньої політики кожної держави.

Предметом курсу "Зовнішня політика України" є теорія, історія і сучасна практика зовнішньополітичної діяльності України в своїх закономірних проявах та аналітичних висновках.

Дисципліна базується на таких загальноосвітніх предметах як історія України, всесвітня історія, політологія, доповнюючи й розвиваючи такі курси міжнародного циклу як "Історія дипломатії", "Країно-

знавство”, “Міжнародні відносини та зовнішня політика”, “Зовнішньо-економічні зв’язки України”, “Теорія міжнародних відносин”. Вона не дублює і не повторює ці курси, але міжпредметні зв’язки враховуються і використовуються. Особливість навчального курсу стосовно зазначених дисциплін полягає у тому, що він містить конкретний матеріал для певних теоретичних узагальнень в таких курсах як “Теорія міжнародних відносин”, “Міжнародні відносини та зовнішня політика”, тобто створює ґрунт для їхнього вивчення та є певною ілюстрацією для засвоєних у цих курсах теоретичних положень. Ця дисципліна, на відміну від інших, має значне морально-психологічне навантаження, бо йдеться про міжнародні взаємини, які безпосередньо стосуються рідної країни і суб’єктів навчального процесу у ній.

Зміст дисципліни складає аналіз основних зовнішньополітичних процесів, акцій, документів тощо, пов’язаних із сучасною Україною ще з часів утворення на її території праукраїнських і українських форм організації державно-політичного життя.

Використовується хронологічно-проблемний принцип подачі матеріалу з акцентуванням на закономірностях та альтернативних моментах.

Метою вивчення дисципліни є засвоєння студентами в аналітичному викладі програмного обсягу знань з міжнародного становища та зовнішньої політики України, української дипломатії, який варто використати для кращої організації майбутньої фахової діяльності з урахуванням загальнонаціональних та державних інтересів.

Основні завдання курсу:

– оволодіти фактологічними знаннями стосовно минулого та нинішнього стану зовнішньої політики України;

– ознайомитися з основними міжнародно-правовими документами (міжнародні угоди, договори, протоколи тощо), які мали і мають велике значення для України та українського народу;

– виробити нахили і вміння до аналітичного осмислення зовнішньої політики України, передусім з точки зору використання альтернативних можливостей і рішень;

– на основі аналізу вже реалізованої зовнішньої політики вміти адекватно оцінювати сучасне становище України і передбачити перспективи його розвитку;

– формувати здатність до використання знань з української зовнішньої політики і дипломатії у сфері фахової діяльності.

Основні вимоги до рівня знань:

– знати основний фактологічний матеріал, який стосується зовнішньої політики і дипломатії України, особливо становлення української державності як такої;

– розуміти вагу та значення основних міжнародно-правових актів, якими визначалася і визначається історична доля України та українського народу, місце України в минулій і нинішній геополітиці;

– вміти аналізувати міжнародні відносини та міжнародну політику стосовно України, передусім з позицій пошуку альтернативних шляхів їхнього розвитку та керуючись потребою забезпечення національних інтересів України; разом з тим вчитися поважати інтереси інших країн і народів.

– прагнути до використання і застосування набутих знань в своїй майбутній фаховій діяльності, яка має пряме відношення до стану і розвитку міжнародних відносин, зовнішньої політики України.

При вивченні курсу найчастіше оперують такими поняттями і категоріями як “політика”, “держава”, “міжнародні і міждержавні відносини”, “національні і державні інтереси”, “дипломатія”, “міжнародні організації” та безліч інших.

Базовими категоріями, безумовно, є “зовнішня політика” та “зовнішня політика України”. Згідно західної традиції, зовнішня політика визначається як діяльність чи мистецтво на втілення в життя (шляхом насильницького нав’язування або узгодження) групових державних інтересів. Держава – основна одиниця системи міжнародних відносин. Наші словники дають “м’якше і узагальнене” визначення: “Зовнішня політика – це загальний курс держави в міжнародних справах, який регулює взаємовідносини з іншими державами та інституціями відповідно потреб, принципів і цілей її внутрішньої політики.”

Відповідно до цих та інших дефініцій пропонується таке визначення основного поняття: “Зовнішня політика України – це така зовнішньополітична діяльність, яка визначає міжнародне становище та рівень авторитету нашої країни, регулює її взаємини з іншими державами відповідно з українськими потребами та інтересами”. Вона є складовою системою міжнародних відносин.

Крім внутрішньої та зовнішньої політики розрізняють ще поняття світової політики, як окремого виду. Зовнішня політика України є складовою частиною, елементом світової політики та органічним і прямим продовженням внутрішньої політики нашої держави. Щоб зрозуміти зовнішню політику України, треба добре орієнтуватись як в міжнародних відносинах, так і знати внутрішню політику держави. Зв’язок між зовнішньою та внутрішньою політикою країни настільки тісний і взаємозалежний, що можна вивести певну закономірність: держава не досягає

великих успіхів у своїй зовнішньополітичній діяльності, маючи навіть гарних дипломатів, якщо негативно вирішуються її внутрішні проблеми і немає загального поступу. Історичний досвід, зокрема й України та інших посткомуністичних країн, про це яскраво свідчить. Наприклад, після президентських виборів в Україні наприкінці 2004 р як перемоги демократії значно зросли авторитет і вага нашої країни у світі. Після цих перетворень в Україні змінився баланс сил та створився прецедент у глобальному масштабі. Зокрема, як констатували аналітики, засудження російського втручання в українські справи при цьому стало чи не першим випадком трансатлантичної солідарності Брюсселя і Вашингтона, які після трагічних подій 11 вересня 2000 р. лише віддалялися один від одного.

Слід також пам'ятати, що внутрішні чинники, які формують зовнішню політику, не обов'язково перебувають у суто політичній площині. До них, наприклад, можуть належати регіональні розбіжності країни, як наслідок економічних або географічних умов.

Зовнішня політика держави залежить від багатьох об'єктивних чинників: географічного розташування країни, наслідків її історичного розвитку, досягнутого рівня культурної еволюції, намірів щодо неї інших держав тощо. Тобто, є певні підстави в проведенні зовнішньої політики України, які обов'язково слід враховувати. Оскільки рівень зовнішньополітичної діяльності перебуває у прямій залежності від місця та масштабів участі країни в системі міжнародних відносин, до таких підстав передусім варто віднести геополітичний вимір України та ступінь його реалізації нашою країною впродовж власної історії.

Геополітика – політика, яка має широкомасштабні планетарні виміри, охоплює інтереси багатьох країн і народів. Термін "геополітика" з'явився на початку XX ст., коли проголошені в XIX ст. засади дипломатії (легітимізм, збереження статус-кво між великими європейськими державами та рівноваги сил між їх коаліціями) відступали перед глобалізацією міжнародних відносин, зростаючою залежністю країн і народів від світових цивілізаційних процесів та взаємовпливів. У науковий оббіг термін "геополітика" ввів у 1916 р. шведський вчений, пангерманіст Р. Челмен, а в українській політології – В. Кучабський. Безпосередньою попередницею геополітики була політична географія. Так у 1897 р. назвав свою основну працю фундатор нової науки німець Ф. Ратцель. У Російській імперії відповідником політичної географії вважалася географія військова, заснована генералом українського походження й українофілом М. Драгомировим. Багато років працюючи начальником штабу і командуючим Київського військового округу, він враховував у своїх розробках і геополітичне становище українських земель.

У науковому плані – геополітика становить галузь політологічних знань, які враховуючи як природні, так і політичні чинники, вивчають діяльність держав та народів (передусім у сфері міжнародних відносин), спрямовану на захист власного природно-територіального і національно-культурного простору, на забезпечення стратегічними ресурсами, збереження і розвиток транспортних магістралей для співробітництва з навколишнім світом тощо. В історичній практиці і сьогоденні геополітичні напрями належать до найвагоміших складових зовнішньої політики. Геополітика дедалі частіше використовується для ідеологічного й пропагандистського обґрунтування важливих дипломатичних акцій.

Фундатори геополітики – Р. Челмен, Ф. Ратцель, Н. Спікмен та інші – ототожнювали державу з окремим організмом, який веде постійну боротьбу за існування, за "життєвий простір". Нині до традиційних складових класичної геополітики, орієнтованих на "боротьбу за існування " на рівні держав та їх союзів, долучається пошук шляхів та засобів узгодженого розвитку світового співтовариства. На необхідність компетентного аналізу справедливого світового розподілу сил та ресурсів й розробки можливих варіантів динамічного розвитку усіх країн світу – звертав увагу ще англійський геополітик Г. Маккіндер у 1942 р. Навіть на Заході є популярним міркування, що країни розвиненого капіталу побудували свій добробут за рахунок бідних країн. Згідно з підрахунками, пересічний американець витрачає в 150 разів більше енергії, ніж мешканець Болівії, Ефіопії або Бангладеш, і завдає довкіллю шкоди у 280 разів більшої, ніж мешканець Чаду або Гаїті. Світові ресурси, таким чином, перетікають до багатих, а забруднення – до бідних .

Під геополітичним виміром України розуміється сукупність всіх чинників, які визначають становище, місце та потенційні можливості України в регіональній і світовій політиці. Цей вимір об'єктивно впливає на зовнішню політику нашої держави і має нею враховуватися. До цього виміру слід передусім віднести те, що має не тільки об'єктивну (наприклад, географічне розташування), а передусім, суб'єктивну наповненість: визнання країни світовою спільнотою; інтенсивність та рівень глобалізації українського питання; потенційне значення України.

1.2. Проблема визнання України

Зовнішня політика країни залежить від того, наскільки сильним є так званий "проглядувальний" ефект держави, або наскільки давно і тривало знали про неї в світі та виділяли хоча б за назвою і

територіально з-поміж людської спільноти. Тобто, йдеться про визнання світом України як міжнародної одиниці.

Як відомо, на нашій землі були дуже давні і розвинені культури. Під назвою "Скіфія" вона відома ще з праці батька історії Геродота. Наших предків з-поміж інших слов'янських племен виділяли арабські письменники IX–X ст. Аль Джайгані, Ібн Фадланд, Аль Масуді, Ібн Даст. З VI ст. про військову силу, політичну й економічну експансію старої України, відому з IX ст. як Русь, чимало писали візантійські автори Прокопій, патріарх Фотій, імператор Костянтин Порфірородний, Лев Диякон. При цьому вже відзначались ті ментальні риси, які фатальним чином відбивалися і в зовнішній політиці, включно аж до наших днів. Так, візантійський імператор Маврикій (582–602) у своєму творі "Стратегікон" писав: "Племена склавинів і антів однакові і за способом життя, і за звичаями, вони вільні, вони зовсім не схильні ані ставати рабами, ані підкорятися, особливо в своїй землі. Їх багато, і вони витривалі… Живуть серед лісів, рік, боліт і важких для переходу озер. Оскільки ж у них панують різні думки, вони або не приходять до згоди, або якщо навіть і погоджуються, то інші негайно порушують вирішене, бо всі думають протилежно і ні один не хоче поступитися іншому."

Із історії України відомо про велич старокиївської держави Русі та її політичний авторитет у Європі, що, наприклад, засвідчує практика династичних шлюбів.

Широко знаними на Заході були і правителі Галицько-Волинської держави, що досягла 1253 року статусу королівства. Її інтенсивні зв'язки з Римом давали через християнських місіонерів на Схід різноманітну інформацію про наш край. Досить згадати такого з них, як Карпіні, папського легата до монголів у 1246 р., що описав побут Романовичів та життя Києва. З XV ст. про Україну пишуть подорожні М. Литвин, Блеа де Віженер – французький дослідник і теолог. Влітку 1594 р. посол німецького імператора Рудольфа II, Еріх Лясота побував на Січі і залишив записи про запорозьке лицарство.

Починаючи з 1650 р. здійснюється у Франції видання праці "Опис України" Г.Л. де Боплана. Завдяки картографам назва "Україна" стає знаною в Європі принаймні ще з останньої чверті XVI ст., саме як самоназва території.

Про разючі відмінності між країною козаків та Московським царством повідомляв у своєму щоденнику знаменитий сірієць Павло Алепський, що подорожував Україною у 1654 і 1657 роках. Про Україну часів козацької революції під проводом Б. Хмельницького досить часто повідомляли західноєвропейські періодичні видання.

У часи Мазепи посилюється інформація про Україну як об'єкт міжнародних відносин. У кінці 1704 р. французький дипломат Жан Балюз спеціально провідує в тодішній столиці Батурині гетьмана Мазепу і пише про це в листі: "… З Московщини я поїхав на Україну, країну козаків, де був кілька днів гостем володаря Мазепи, що держить найвищу владу в цій країні. Я мав до нього листа від канцлера Московщини… Розмова з цим володарем дуже приємна, він має великий досвід у політиці й, у протилежність до московітів, слідкує й знає, що діється в чужоземних країнах… Кілька разів я дуже обережно навертав розмову на сучасну політичну кон'юнктуру, але мушу признатися, що нічого певного не міг витягнути від цього володаря. Він належить до тих людей, що воліють або зовсім мовчати, або говорити й не сказати. Все ж гадаю, що ледве чи любить московського царя, бо ні слова не сказав, коли я йому скаржився на московське життя."

В епоху Просвітництва і панування ідей освіченого абсолютизму, Україна, що поступово втрачала свою автономію під протекторатом Москви, на деякий час втрачає свою виразність. Українське обличчя знову виринає із імперського мороку в добу Великої Французької революції кінця XVIII ст. і Наполеона та посилення інтересу до народної культури під впливом романтизму. При цьому на Заході переважно акцентують на політичних моментах, а слов'янські сусіди – на етнографічних. Але в обох випадках мало місце відокремлення українців від росіян. "Козаки не мають нічого спільного з росіянами, хіба що грецьку релігію і зіпсуту мову", – пише Франсуа Масон у своїх "Секретних споминах", виданих 1800 р. Цікаві й інші спостереження, наприклад П. Сумарокова ("Досуг крымского судьи", 1803): "Інші обличчя, інші звичаї, інший одяг, інший устрій і чую іншу мову. Невже тут межа Імперії? Чи не до іншої в'їжджаю держави?" Або Н. Всеволожського (1839): "І природа інша, і народ не той – риси обличчя інші, грунт, волога, – усе набирає іншого вигляду…". Мальт Брюн, знаменитий географ датського походження 1807 р. констатував: "Українці – це нащадки Київської Русі. Селяни на Україні ощадливіші, ніж московські: вони не пустошать у хижацький спосіб своїх лісів…"

У XIX ст. найцікавіший опис України залишив великий вчений і мандрівник, основоположник антропогеографії Йоган Георг Коль. Серед його книг є і праця під назвою "Die Ukraine Kleinrussland", яка охоплює всі ділянки українського краєзнавства. Зокрема, там є такі думки: "… Якщо було би можна всі ці частини політично об'єднати, то українське плем'я у відношенні до московського було би доволі сильне"; "Українці – це, мабуть, самий співучий народ у світі; хоч вони не дарували ще Європі жодного композитора, співають вдень і вночі, при

забаві і при роботі…; “Коли ви не хочете образити українця, то не смійте говорити йому про завоювання України Московщиною, бо українець свідомий того, що його батьківщина заклала союз з Московщиною, яка зі свого боку обманула Україну…”.

Оноре де Бальзак, котрий 1850 р. одружився в Бердичеві з Е. Ганською, в листах писав: “Можливо, що мені вдасться Вам подякувати за цю приятельську послугу, як Ви приїдете на Україну, в цей рай земний, де я запримітив уже 77 способів виготовлення хліба, що дає високу ідею про здатність населення комбінувати найпростіші речі.” Про Київ він писав: “Я бачив північний Рим, місто православ’я з 300 церквами…”.

Делямар К. (1797–1870), французький політик, редактор впливового часопису “La Patri”, у 1869 р. вніс до французького сенату петицію в українській справі, яку пізніше видав під назвою “П’ятнадцятимільйонний народ, забутий в історії.”

Вже досить знаною політично стає Україна з 1917 р., після розпаду Російської імперії і початку державного будівництва (УНР, ЗУНР, Українська держава 1918 року), але поразка державотворчих змагань знову розчинила Україну в “російському морі”.

У Радянському Союзі хоча й існувала УРСР, але у світі пересічні громадяни не знали, що у ній проживає один з найчисленніших народів Європи. Англійський історик Норман Дейвіс у своїй знаменитій книзі “ Європа. Історія” зазначає: “Протягом багатьох років українців репрезентували західному світові як “росіян” чи “радянських людей”, коли їх годилося похвалити, а “українцями” називали лише тоді, коли вони чинили зло.”

Здобуття Україною самостійності в 1991 р. значно посилило “проглядувальний” ефект нашої держави, але ще переважно не так за рахунок демонстрації світові нашої самобутності, самодостатності та самоздатності, як через геополітичний потенціал нашої країни і непоодинокі аберації (включно із наслідками чорнобильського лиха та політичними скандалами). Успішні виступи наших спортсменів та майстрів мистецтва мало міняють ситуацію в сенсі пізнання особливостей нашої країни та українського народу. А остання українська еміграційна хвиля, на відміну від попередніх, в епоху глобалізації швидко нівелюється. Значно відомішою стає Україна на початку 2005 р., бо весь світ із цікавістю приглядався до подій буремного кінця 2004 року. “Бути українцем стане престижно”, – неодноразово заявляв переможець президентських перегонів Віктор Ющенко.

Отже, якщо йдеться про проблему визнання України світовою спільнотою, можна зробити висновки:

– в Європі про нашу землю знали досить добре з найдавніших часів як про багату, красиву територію. Значно менше знали про етнічний склад населення та його особливості;

– рівень визнання України та українців серед східноєвропейського масиву залежав від рівня політичної самоорганізації українського народу і суспільства;

– про Україну знали переважно представники еліти, а для широкого загалу аж до кінця XX ст. вона залишалася “terra incognita”;

– поширення знань про Україну та українців з метою їх кращого визнання – одне із завдань зовнішньої політики нашої держави.

1.3. Місце українського питання в світовій політиці нового та новітнього часів

Визнання України та успіхи нашої зовнішньої політики значно залежать від ступеня постановки її проблематики в міжнародних і міждержавних відносинах. А цей ступінь часто визначається давністю, тривалістю, масштабністю та інтенсивністю такої постановки перед міжнародною спільнотою та рівнем розв’язання.

“Українське питання” – це форма відкритої постановки на порядок денний міжнародних відносин і міжнародної політики проблем України та українського народу, які виникали в зв’язку з реальними несправедливостями щодо них.

Якщо пригадати історію, то побачимо, що рівень глобалізації українського питання не був високим. Воно виринає в первісній формі, і лише частково, ще в добу творення козацької державності. Відомо, що Європа тоді реагувала певним чином на спробу України відірватися від Речі Посполитої та на одержання протекції від великого князя московського. Але проблемою України як самодостатньої одиниці в той час ще не переймалися і перейматися не могли. Своє ставлення до козацької революції інші країни тоді висловлювали залежно від своїх, а не українських інтересів. Можливо, що тоді лише Олівер Кромвель, як свідчать деякі факти, пов’язував виникнення козацької держави зі зміною геополітичної ситуації в Східній Європі. Католицькі держави і позиція московського царя врятували тоді Річ Посполиту.

Остаточне включення України на кінець XVIII ст. до складу Російської та Австрійської імперій не викликало якоїсь негативної реакції в світі. Місія Василя Капніста 1791 р. до Прусського двору не мала успіху. Наполеон цікавився українськими проблемами, але не переносив їх у сферу міждержавних стосунків.

Українське питання саме в такому своєму формулюванні виникає лише в добу глобалізації міждержавних і блокових протистоянь у Європі та переростання їх у першу та другу світові війни. В такому ракурсі воно неминуче стає складовою тактики і стратегії протидіючих сторін в напрямку досягнення ними своїх інтересів, зокрема і збереження імперій (особливо Російської), а не ставиться з метою його розв'язання. Основоположник геополітики Рудольф Челмен у своїй монографії "Die politichen probleme des Weltkrieges" (1915) навіть написав: "Маємо, отже, всі підстави визначити українське питання одним із головних моментів світової війни, бо воно спричинило непереможний конфлікт між двома великодержавами". "Зараз саме слушний момент, щоб позбутися національного українського руху раз і назавжди" – твердив царський міністр закордонних справ Сазонов у 1915 р.

Вже 2 вересня 1914 р. у Німеччині експерт з польського питання барон фон Рехенберг передав начальнику імперської канцелярії кайзера меморандум, головною ідеєю якого була підтримка української державницької традиції в інтересах німецької стратегії ведення війни. В лютому–травні 1915 р. на сторінках двотижневика "Die neue Deutschland" велася тривала дискусія після статті Ганса Гартмана "Україна і розв'язання українського питання". Для досягнення перемоги у війні Німеччина йшла на визнання права українців на створення національної держави. Вона підтримувала Спілку визволення України (СВУ), штабквартира якої була переведена у Берлін. 11 грудня 1915 р. генералом Гебзаттелем, заступником голови Пангерманського Союзу та Фальком Штуппом було засновано Німецьку Спілку підтримки волелюбних прагнень українців під назвою "Вільна Україна". Її друкованим органом став журнал "Східноєвропейське майбутнє".

З проголошенням УНР та ЗУНР українське питання стає помітнішим, але належної прихильності до нього Захід не виявляє. Наприклад, США не проводили окремого курсу стосовно України. У знаменитих "Чотирнадцяти пунктах" президента Вудро Вільсона від 8 січня 1918 р. йому не знайшлося місця.

"Українська карта" розігрувалася й напередодні другої світової війни двома тиранами – Сталіном та Гітлером, що знайшло свій відбиток передусім у секретних протоколах та договорах 1939 р. При цьому, перша спроба такого розігрування була зроблена Гітлером ще в час розпаду Чехословаччини та появи Української Карпатської держави. Але Сталін тоді залишився байдужим до долі українців Закарпаття.

По закінченні другої світової війни українське питання виринає уже в контексті "холодної війни". Спершу – в зв'язку з утво-

ренням ООН, куди як фундатор ввійшла й УРСР. Ще в 1945 році Прага, а в листопаді 1946 року і Лондон ставили питання про встановлення дипломатичних зв'язків з УРСР. США вирішили чекати, як це вдасться зробити британцям.

Аж до приходу в Білий дім президента Дуайта Ейзенхауера політика США щодо українського питання ґрунтувалася на принципах "незацікавленості підштовхування сепаратизму". У 50-х роках XX ст. конгресмени США ініціюють прийняття закону про пригноблені нації, і українська проблематика все частіше поширюється в державних колах цієї країни.

Загалом можна зробити висновок, що в зовнішній політиці нового та новітнього часів йшлося не так про розв'язання українських проблем, скільки про використання та розігрування "української карти". Отже, світова спільнота по суті не має значного історичного досвіду позитивного вирішення українського питання. Тому, в своїй зовнішньополітичній діяльності Україні слід це врахувати. Наприклад, не варто надто покладатися при ускладненні свого міжнародного становища на підтримку широких громадських і політичних кіл інших країн, нагадуючи їм про відновлену щодо України справедливість у минулому та позитивні наслідки такої допомоги.

1.4. Вчені про геополітичне значення України

В одному із віршів українського поета Євгена Плужника є такі слова: "Для якої радості і втіхи кожний з нас приходить і росте?" Є підстави вважати, що кожна країна, як і кожна людина, має якесь загальносвітове призначення, своєрідну місіонерську спрямованість. І це призначення, що реалізується і в зовнішній політиці та за її допомогою, визначається передусім географією та історією країни. З одного боку, потрібно враховувати вплив цих факторів на зовнішню політику, а з іншого – в самій зовнішньополітичній діяльності якнайповніше його реалізувати.

На місце України звертали увагу ще в глибоку давнину. Зокрема, французький єпископ Готьє Савейр, посол до князя Ярослава Мудрого в 1048 році у справі одруження Анни Ярославни з французьким королем, так висловлювався про Русь–Україну: "Це країна об'єднаніша, щасливіша, могутніша, значніша і культурніша, ніж Франція". Тому, на Заході не тільки сприймали нашу землю як своєрідний бар'єр для навальних кочових хвиль, а й помітили, що після занепаду Києва на Сході Європи створилася духовна порожнеча.

Значно пізніше, коли Україна вже поглиналася імперіями, німецький письменник, філософ та етнограф Йоганн Готфрід Гердер (1744–1803) у "Щоденнику моїх подорожей" 1769 р. писав: "Україна стане колись новою Елладою: прекрасне підсоння цього краю, весела вдача народу, його музичний хист, родюча земля, колись прокинуться: з тільки малих племен, якими так само були греки, постане велика, культурна нація і її межі простягнуться до Чорного моря, а відтіля ген, у далекий світ".

Природно, що переймалися цією проблемою й вітчизняні діячі та вчені. Однією із основних засад Кирило-Мефодіївського братства була ідея українського месіанізму. Тарас Шевченко, заперечуючи її дидактичну складову (навчання інших народів), вочевидь був прихильником того, аби Україна прислужилася світові своєю самобутньою культурою та добрими справами ("...І розвіє тьму неволі, світ правди засвітить!") і, тим самим, виконала своє певне призначення.

В'ячеслав Липинський уявляв українську історію як змагання між Заходом ("європейським плугом") та Сходом ("азіатським степом"). Але у 1923 р. він вже визначає синтез Сходу і Заходу як засадничу рису української ідентичності, називаючи його "суттю" України, її душею, даною їй в день народження від Бога, історичним покликанням, символом і ознакою її національної індивідуальності. Реалізацією цього послання Україна була покликана започаткувати нову кращу епоху для всієї Східної Європи. Положення цієї ідеї стали теоретичним обґрунтуванням політичної діяльності Богдана Лепкого, сенатора польського сейму. В. Липинський називав це призначення "українським месіанізмом". Ці ідеї принципово відрізнялися від російського євразійства, бо під Сходом мали на увазі елліністично-візантійську природу.

Український географ Степан Рудницький (1877–1927) зазначав, що географічне положення "було, без сумніву, найважливішим природописним елементом у політичному житті України від найдавніших часів". Він наголошував: "Політично-географічне положення України має перш усього виразні прикмети окрайного положення. Україна вже в сірій давнині старинності уявляє зі себе типову окрайну землю". Він вважав, що Україна є однією із ключових точок всього Близького Сходу, а утворення Української національної держави в етнографічних границях є єдиним способом, "щоб запобігти заколотам і конфліктам у південно-східному куті Європи", такому важливому для світового господарства і світової політики. Український історик Іван Крип'якевич порівнював Україну із дволиким римським Янусом, одна голова якого повернута на Схід, а друга – на Захід. 1938 року у Львові

виходить книга українського письменника й історіософа Юрія Липи під промовистою назвою “Призначення України”.

Особливо ретельно, і з цілком наукових позицій, висвітлював геополітичне призначення України Іван Лисяк-Рудницький. У статті “Україна між Сходом і Заходом” (1963) він аналізує, які чинники зв’язують Україну з Європою, а які – з Азією. Зокрема, незважаючи на західний (європейський) характер України, вчений виділяє ті сили, які мали найбільший вплив на неї зі Сходу. По-перше, це кочові племена іранського, тюркського походження, монголи та ін. Вони мали подвійний вплив на формування українського національного характеру: 1) як гальмуючий фактор на шляху нормального поступу країни; 2) через сильну оборонну реакцію з боку українського народу формувалася могутня сила – козацтво. Другий великий східний вплив – грецька (візантійська) релігійна і культурна традиція – діяв зовсім іншим чином: зсередини, формуючи саму духовність суспільства. Підсумовуючи, вчений висловився так: “Приходимо до наступного висновку. Україна, розташована між світами греко-візантійської й західної культур і законний член їх обох, намагалася на протязі своєї історії поєднати ці дві традиції в живу синтезу. Це було велике завдання й не можна заперечити, що Україна не зуміла його повністю виконати. Україна наближалася до цієї синтези в великі епохи своєї історії, за Київської Русі й за козаччини XVII ст. Проте, хоч ці епохи були багаті на потенційні можливості та часткові досягнення, в обох випадках остаточний синтез зазнав невдачі, й Україна впала під тягарем надмірного зовнішнього тиску, а також від розривних внутрішніх сил. У цьому сенсі можна сказати, що велике завдання, яке творить історичне покликання українського народу, залишається досі не виконаним і ще належить до майбутнього”.

Наш сучасник, академік І. Дзюба визначив наступну специфіку геополітичної ситуації України, яка тривалий час перешкоджала виконанню нею свого призначення. По-перше, Україна, не маючи природного бар’єра супроти двох найбільших її узурпаторів – Польщі і Росії, водночас не мала і скільки-небудь високого етнічного та мовного бар’єра. Ці країни ідентифікували колонізовану Україну як частину самих себе. По-друге, геополітична ситуація в Європі ніколи не була надто сприятливою для України. Вчений називає Україну землею несправджених надій, але нагадує, що історія триває .

Іван Дзюба також окреслив ті сфери, в яких наша країна може реалізувати своє геополітичне призначення. Коротко вкажемо на них. Україна має досвід не лише протистояння католицизму і православ’я, а й примирення їх в греко-католицькій церкві, а тому може зробити

вагомий внесок у світовий екуменічний рух. Вона може сприяти виробленню нової екологічної свідомості людства, оскільки має гіркий і позитивний досвід вирішення надзвичайно важких екологічних проблем. Але найбільше, вважає академік, Україна може сказати щось нове через свою національну культуру. Тому що, по-перше, тут, як мало де ще в Європі, збереглися глибокі пласти аутентичної народної культури, яка завжди була рятівним джерелом для професійної культури. А культурницький неоконсерватизм виходить із того, що народи, які не занедбали свій історичний досвід і не позбулися своєї традиційної культури, більшою мірою здатні зберегти духовне здоров'я і відповісти на виклик майбутнього. По-друге, оскільки українська культура не мала безперервної лінії розвитку, боролася за виживання, це примушувало її постійно компенсувати втрати і породжувало такі самобутні явища як українське бароко, український неоромантизм, український авангард 20-х років XX ст., українське поетичне кіно, сучасний постмодернізм, універсалізм митців. Отже, однією із закономірностей зовнішньої політики України, при реалізації її геополітичного призначення, має стати постійне врахування нею зазначеного потенціалу української культури та особлива дієвість у вирішенні гуманітарних питань.

Останнє вагоме нагадування про призначення і місію України було зроблене Папою Іваном Павлом II під час його історичного візиту до нашої держави. Ступивши на українську землю, він 23 червня 2001 року сказав: "У слові "Україна" є заклик до величі вашої Батьківщини, яка своєю історією засвідчує особливе покликання бути межею та дверима між Сходом і Заходом. Протягом сторіч ця країна була привілейованим перехрестям різноманітних культур, місцем зустрічі духовного багатства Сходу і Заходу ".

Таким чином, чимало визначних аналітиків минулого та теперішнього часу вважають, що Україна в силу свого географічного розташування та історичного розвитку, набутого досвіду покликана стати сполучною ланкою між Заходом і Сходом, між двома цивілізаціями та культурними типами, ніби спростовуючи тезу, яку приписують Р. Кіплінгу, про Захід і Схід, яким ніколи не судилося зійтися. Є численні приклади із минулого, коли Україна іноді наближалася до виконання цієї місії, а її уникання від цього процесу згубно відбивалася на становищі українського народу. Тому в своїй зовнішньополітичній діяльності Україна повинна прагнути реалізувати зазначене призначення, уникаючи використання її в якості буфера, який зусібіч приймає удари. Іншими словами, можна стверджувати, що однією із закономірностей проведення зовнішньої політики України є альтернатива: або наша держава буде активно діяти в напрямку реалізації своєї геополітичної місії,

використовуючи щонайменшу нагоду для цього, або (особливо в разі ускладнення міжнародних стосунків на Сході Європи) вона може опинитися на становищі буферної країни з усіма негативними наслідками, які з цього випливають. На сьогоднішній день ще не можна стверджувати, що в своїй зовнішньополітичній діяльності Україна достатньою мірою враховує та реалізує цю закономірність. Зокрема, в зв'язку із потоком нелегальної еміграції із азійських країн до європейських, Україна стоїть перед загрозою набуття нею ознак саме буферної держави. З іншого боку, Україна вже задекларувала свою участь у реалізації ідеї відродження "великого шовкового шляху" (термін вперше з'явився 1877 р. у праці німецького мандрівника та історика К. Рихтгофена "Китай"). Ця ідея була започаткована ще із середини 90-х років XX ст. міжнародними проектами. Складовою такого шляху є створення транспортного коридору Європа–Кавказ–Азія (ТРАСЕКА).

Проголошення природного європейського вибору України та його реалізація не повинні суперечити призначенню України, а, навпаки, сприяти розгортанню нашої активності на Сході. Сучасна Україна і може, і мусить служити за "східну ланку трансатлантичного ланцюга свободи" (вислів Я. Грицака). Нині цю місію зміцнення трансатлантичної співпраці певною мірою виконує Польща, але для цього їй, як зазначають самі польські речники, потрібен тісний союз з Україною. Треба пам'ятати, що ідею "сполучної ланки" можуть реалізувати й інші країни (РФ, Туреччина), хоч вони й менше, зокрема історично, "пристосовані" до цього.

Особливий геополітичний потенціал України визнається світовою спільнотою. Так у спільній стратегії ЄС щодо України 1999 р. знаходимо таке формулювання: "Геополітичне розташування України вздовж осей Північ–Південь та Схід–Захід ставлять Україну в унікальне становище в Європі й роблять її визначальним чинником у масштабі регіону".

Таким чином, Україна має певні (в чомусь унікальні) геополітичні виміри, врахування та використання яких є тією закономірністю зовнішньополітичної діяльності, яка може дати вагомий результат.

Питання для самоперевірки

1. Що таке "геополітика", "зовнішня політика держави", "геополітичні підстави", "геополітичний вимір", "глобалізація"?

2. Як визнання України та рівень інтенсифікацій українського питання можуть впливати на зовнішню політику держави?

3. Які можна навести приклади зв'язку зовнішньої та внутрішньої політики України?

4. Які можна навести приклади часткового виконання Україною свого геополітичного призначення? Сформулюйте відповідну закономірність.

Лекція 2 Історичний досвід зовнішньої політики України в загальному огляді

- ***Зовнішньополітична діяльність князівської та козацької України.***
- ***Тлумачення зовнішньої політики першої і другої УНР, Української держави 1918 року, ЗУНР.***
- ***УСРР (УРСР) у світовій політиці XX століття.***

2.1. Зовнішньополітична діяльність князівської та козацької України

Однією із закономірностей успішної зовнішньополітичної діяльності країни є врахування та максимальне використання набутого історичного досвіду. Приклад Фінляндії свідчить, що між ефективною зовнішньою політикою країни та тривалістю державницького існування її народу прямого зв'язку, ніби, й немає. До того ж, можна вчитися й на помилках інших держав, а відсутність досвіду – теж досвід. Проте врахування уроків власного минулого ще нікому не зашкодило.

Для сучасної зовнішньої політики України, як і будь-якої іншої держави, мають передусім значення набутки нового та новітнього часів. А при врахуванні середньовічної практики треба пам'ятати про те, що не можна переносити сучасні поняття та категорії на ту далеку епоху. Власне, саме сучасне поняття "зовнішня політика держави" стосовно давніх часів можна вживати лише умовно, а звідти брати до уваги переважно ті моменти, які сприяли формуванню якихось тенденцій, що могли зберегтися до наших днів.

Загальний огляд зовнішньополітичного досвіду України варто почати з держави Русь, бо наша сучасна держава є спадкоємницею тієї давньої Київської держави, про що свідчить і її герб – знак Володимира Великого. Активну зовнішню політику проводив вже Аскольд у напрямку Півдня та Південного Сходу. У 852–853 рр. його військо бере участь у відсічі арабського наступу на Закавказзя. У 864 р. відбувається похід до міста Абесгун в Іранській провінції на узбережжі

Каспійського моря. “Руські”, себто українські купці, були в Багдаді – столиці арабського халіфату. У 860, 864, 866, 874 роках організовуються походи на Візантію та підписуються договори і угоди з греками. Договір 911 р. князя Олега мав виразну торговельну спрямованість і є найдавнішою пам’яткою нашої дипломатичної історії. За ним були походи Ігоря і угода 944 р. В дипломатії княгині Ольги вже проявлялися риси особистої і державницької гідності. До неї князі переважно воювали, а вона правила.

Дипломатія Святослава була прямолінійною і не мала належного зв’язку із внутрішнім життям. Хрещення Русі теж мало міжнародний та дипломатичний підтекст і великі наслідки. За Володимира Великого та Ярослава Мудрого міждержавні зв’язки розквітають. Практикується таке явище як дипломатичні шлюби. Володимир, як і Олег, мали активні зв’язки із Заходом, зокрема Римом (988 р. – дар від Папи Іоанна XV: голова-мощі Святого Климента, другого Римського Папи) .

Загалом зовнішня політика старої Київської держави, з якою знайомить вже курс історії України, дозволяє зробити наступні висновки:

– стратегічним напрямком активної зовнішньої політики із застосуванням військової сили залишався південний регіон, бо саме він забезпечував розвиток торгівлі і розквіт Києва як великого торговельного центру;

– акції на Сході мали переважно превентивний щодо нових кочових етносів, характер;

– західний вектор давав спершу не стільки економічні, скільки політичні дивіденди, бо сприяв піднесенню України–Русі як цивілізованого християнського форпосту на сході Європи;

– політика на Півночі мала колонізаційне спрямування і зміцнювала безпеку країни шляхом розширення володінь та відсунення кордону.

Поступовий закономірний розпад старої Київської держави і зростання значення західноукраїнських земель сприяли активізації європейського напрямку в зовнішній політиці старої Русі–України. Так, знаменитий галицький князь Ярослав Осмомисл (1153–1187) мав широкі дипломатичні зв’язки із візантійським імператором, угорським королем та німецьким імператором Фрідріхом І Барбароссою, наймав у поляків військо. Творець Галицько-Волинської держави (пізніше королівства Русь) Роман Мстиславович (1199–1205), якого літописець за об’єднання всіх українських земель” (за виключенням Чернігівського князівства) називає “прісноПам’ятним самодержавцем всія Русі”, після низки сміливих походів, за прикладом свого діда, на половців та литовців, активно втручається в боротьбу двох німецьких династій. Літописці пишуть, що його іменем половці лякали своїх дітей і збереглося прислів’я: “Ой, Романе, Романе, худо живеша, Литвою ореша”. Після

його раптової загибелі в 1205 р. Галицько-Волинська держава стає об'єктом зазіхань з боку Польщі та Угорщини. Угорський правитель вводить в Галичину свою залогу і починає титулуватися королем Галичини і Володимерії (пізніше це було використано австрійськими Габсбургами з позиції так званого історичного права, коли ділили Річ Посполиту у II пол. XVIII ст.).

Син Романа, князь Данило, за допомогою союзників повертає батьківську спадщину і, зрештою, кладе край зазіханням з боку західних сусідів (1245). З його правлінням (1238–1256) у зовнішній політиці давньої України міцно утверджуються принципи розумного компромісу (стосунки із Ордою та Ватиканом, використання західних культурних набутків). Навіть, як вважає історик М. Костомаров, враховувався моральний чинник при виборі засобів для досягнення мети. Вчений писав: "Цей князь являв собою повну протилежність обережним і хитрим князям східної Русі, котрі за всього розмаїття своїх вдач, засвоїли від батьків своїх та дідів політику хитрощів та насильства і звикли не розбиратися в засобах задля досягнення мети…". Великим успіхом Данила Галицького стало те, що його держава досягла у 1253 році статусу королівства. Але, мабуть, це для нього не було самоціллю, піднесенням свого "я", а лише засобом для здійснення благородної мети. Онук короля Данила, Юрій I, усвідомивши, яку вагу має незалежна від зовнішніх впливів церковна структура, домігся від Константинопольського патріарха заснування окремої Галицької митрополії близько 1303 року, бо київського митрополита вже прибрали до своїх рук князі, які правили на території, де почала формуватися Московська держава. Його сини Андрій і Лев II укладають вигідний союз з Тевтонським орденом, який тоді спрямовував свої прагнення на Схід Європи.

Досвід зовнішньої політики князівських часів вкотре доводить тісний зв'язок між внутрішньою та зовнішньою політикою, формами політичного устрою та зовнішньою вразливістю держави. Внутрішні усобиці і чвари вели до поступового руйнування й занепаду країни. В умовах посилення сусідів це мало фатальні наслідки. Успіхи зовнішньої політики вже тоді залежали від врахування особливостей політичної географії України.

Втрата державності у середині XIV ст. призвела до того, що наша земля стає своєрідною картою у грі чужих правлячих династій, передусім Польщі і Литви. Як тільки власна спадкоємна традиція відновлюється (Київське князівство від Володимира Ольгердовича з 1362 до 1470 року), так Україна знову починає впливати на зовнішню політику Східноєвропейського регіону (прискорення розпаду Орди і утворення Кримського ханства 1449 р.).

Зовнішньополітичні можливості України частково відновлюються тоді, коли об'єктом міжнародних відносин стає лицарський орден – Запорізька Січ. З нею намагалися встановити стосунки Крим, Туреччина, Московська держава. В 1592–1593 рр. Папа Римський Климент VIII та німецький імператор Рудольф II висувають план залучення запорожців до антитурецької європейської коаліції. Восени 1595 року вони присилають на Січ посольство на чолі з Еріхом Лясотою. Особливо активно запорожці втручаються у справи Молдавського князівства, що набувало ознак буферної держави, потрапляючи у васальну залежність від могутньої Османської імперії. Іван Підкова в 1577 р. захоплює там престол. Його промова у Львові під час страти формулює наміри запорожців у зовнішньополітичній сфері. У 1605, 1609, 1618, 1630 роках козаки беруть участь у боротьбі Речі Посполитої за московський престол. Автономна зовнішня політика козаків, особливо щодо Бахчисарая і Стамбула, завжди була головною біллю для уряду Речі Посполитої. Її політики та іноземні дипломати у Стамбулі констатують, що козаки намірилися створити у великій Речі Посполитій власну Річ Посполиту. І такий час настав.

Козацька революція середини XVII ст. призвела до появи Гетьманщини (офіційна назва – Військо Запорозьке або Велике князівство Руське за Гадяцькою угодою 1658 року) – української козацької держави, що постала на порозі Нового часу. Її утвердження цілком залежало від успішної зовнішньої політики. По-перше, без легітимної влади, якою тоді вважалася правляча династія, вона не могла бути визнаною. По-друге, сусідні держави, користувалися моментом, щоб поділити між собою багаті українські землі. Вже перший уряд Богдана Хмельницького розгортає шалену дипломатичну діяльність, яку дослідники називають другою і таємною війною. Адже застосовувалися як методи відкритої дипломатії (посольства, переговори, угоди), так і прихованої (залучення розвідки, шантаж Москви загрозою самозванства, непрямі погрози). Зрештою, багатобічні дії і зусилля в пошуках правового закріплення виборюваної свободи призвели до того, що з 1654 року Гетьманщина, з нетривалими перервами, потрапляє в міжнародно-правову залежність від династії Романових на основі підписання Березневих (Московських статей). Українська сторона на відміну від російської вважала цей договір рівноправним і таким, що забезпечує Україні всі виборні права. У маніфесті від імені Війська Запорізького до європейських дворів в жовтні 1658 року мовилося: "Ми прийняли захист Великого князя Московії не через що інше, як тільки для того, щоб із Божою поміччю здобуту та відстояну великим і багаторазовим кровопролиттям нашу свободу зберегти та примножити для себе й для

наших нащадків". Так трактували договір і пізніше, зокрема, і новітні українські політики та правники, які наступні дії московського царя називали порушенням і узурпацією прав українського народу. Цим вони обґрунтували правову підставу виходу зі складу Російської імперії ("Вивід прав України" П. Орлика, "Україна на переломі" В. Липинського, "Самостійна Україна" М. Міхновського, "Україна – назва нашої землі з найдавніших часів" С. Шелухина). Договір 1654 р. виявився невигідним і московському уряду. Через те він кожному наступному гетьману нав'язував (переважно насильно) нові статті, що значно обмежували прерогативи українців.

У перший період існування Гетьманщини її уряд проводив активні військові зовнішньополітичні акції, сподіваючись тим утвердити завойований політичний простір. У другий період, коли Україна була вже знекровленою, наголоси переносяться на використання сприятливого для України міждержавного протистояння. Прикладом першого може бути зовнішня політика уряду П. Дорошенка та І. Самойловича. Прикладом другого – виважена, обережна політика знаменитого Івана Мазепи та його соратника, гетьмана в екзилі (екзо – префікс, що означає "зовні", "поза") Пилипа Орлика. Мазепа сподівався на природний розпад Речі Посполитої та сприятливі для України наслідки Північної війни. Пилип Орлик покладав надії на створення за допомогою Швеції і Франції антиросійської коаліції європейських держав. Як і гетьман І. Виговський, він спочатку використовував принцип відкритої дипломатії: маніфест до європейських урядів з мотивацією союзу з Османською імперією (квітень 1712); "Дедукція (вивід) прав України" до початку Конгресу європейських держав в Утрехті з нагадуванням про існування козацької нації та її державницьких прав.

Основними причинами кінцевих зовнішньополітичних невдач Гетьманщини та її уроками можна вважати:

– невиразне правове опрацювання українсько-московських статей II пол. XVII ст., що створювало ґрунт для їхнього двозначного трактування;

– існування в Гетьманщині з початку 60-х років XVII ст. двовладдя, що завжди веде до втручання у внутрішні справи зовнішніх сил з їхніми інтересами. Двовладдя зрештою закінчилося, але не стільки наслідком порозуміння, скільки наслідком зовнішнього тиску. За цим прийшла і втрата частини території (Правобережної України);

– Україну шматували сусідні держави, і в цих умовах українська ідея про перетворення її на своєрідну зону порозуміння (Гадяцька угода, 1658) не знаходила ні виразного оформлення, ні сприйняття.

2.2. Тлумачення зовнішньої політики першої та другої УНР, Української держави 1918 року. ЗУНР

Новий етап зовнішньої політики України пов'язаний із виборюванням державності після початку, прискореного війною, розвалу спочатку Російської, а потім і Австро-Угорської імперій. При цьому українські політичні сили в питанні самовизначення України керувалися прийнятними тоді нормами міжнародного права і міжнародних відносин. Вони засудили більшовицький Жовтневий переворот 1917 р. як незаконний і узурпаторський.

Як відомо, Центральна Рада спочатку стояла на позиціях федералізації колишньої імперії і тому питання про власні зовнішні зносини тоді не стояло. В складі Генерального Секретаріату ЦР було утворено лише генеральний секретаріат міжнаціональних справ, котрий спочатку очолив С. Єфремов, а з 25 липня 1917 р. – О. Шульгин. Лише після проголошення 20 листопада 1917 р. III Універсалом УНР з її невизначеним статусом на основі цього відомства, став створюватися Генеральний Секретаріат міжнародних справ, який очолив той самий О. Шульгин. Його можна вважати першим українським дипломатом у новітній історії. 26 грудня 1917 р. В. Винниченко офіційно повідомив на засіданні ЦР про створення відомства міжнародних зносин України. Її головним напрямом стала гуманна справа припинення світової війни. Це засвідчила нота уряду УНР від 24 грудня 1917 р. до всіх воюючих і нейтральних країн, де зазначалося, що республіка виступає самостійно в міжнародних справах через свій уряд, який відображає інтереси українського народу. Делегація УНР на Брестських переговорах стала першою закордонною дипломатичною установою нової зовнішньополітичної служби України. Пізніше було утворене народне Міністерство Закордонних Справ та почали активно формуватися дипломатичні представництва за кордоном.

Інші країни виявляли тоді до України інтерес майже з перших днів революції: зустріч аташе японського посольства в Петрограді з членами ЦР; візит до Києва в серпні 1917 р. французького журналіста Жака Полісьє; присутність на третьому військовому з'їзді в листопаді 1917 р. представників французької, бельгійської та румунської військових місій; вітання тодішнього козацького з'їзду головою Чехословацької Революційної Ради Томашем Масариком і англійським консулом у Києві Довглесом та ін. Але Центральна Рада знехтувала тоді порадами англійців і французів про призначення негайних виборів до Установчих зборів і відмовилася від пропозиції приватних індустріальних кіл Франції про надання Україні воєнної позики, яку можна було спря-

мувати на військове будівництво. Після більшовицького перевороту і проголошення УНР до Києва з Могильова переїхали військові місії Англії, Франції, Італії, Румунії, Сербії, Бельгії. При уряді УНР були призначені офіційні представники Франції та Англії. 18 грудня 1917 р. уряд Франції визнає УНР де-факто. Але вони переймалися не визнанням прав українського народу на політичне самовизначення, а прагнули утримати Україну в орбіті впливу Антанти заради доведення до переможного кінця першої світової війни. А більшовики на початку грудня розпочали війну з УНР. Саме в таких умовах УНР і змушена була почати власні контакти з державами Четвірного Союзу.

Комісар Французької Республіки при уряді УНР генерал Табуї 11 січня 1918 р. звернувся до українського уряду із запитом, якої допомоги негайно потребує Україна. Не одержавши жодної відповіді, він подав офіційну ноту з пересторогою, що підписання Україною перемир'я з Центральними державами стане причиною негайної відміни визнання України самостійною державою з боку Франції і припинення зв'язків з нею. Наступ більшовиків з Півночі та Сходу, евакуація з Києва і виїзд уряду в Житомир призвели до того, що ця простягнута рука зависла в повітрі.

Після встановлення в Україні держави монархічного типу у 1918 р. на чолі з гетьманом Павлом Скоропадським (офіційна назва – Українська держава) зовнішня політика набуває сталих форм. Гетьман силою приєднав до України Крим, виправивши помилку Центральної Ради. Було встановлено дипломатичні стосунки з 12 країнами (перша УНР мала з трьома), відкрито за кордоном 50 консульств різних типів. 12 червня 1918 р. було підписано російсько-український Договір про перемир'я. Але фактична окупація території України Німеччиною в'язала руки гетьманському уряду у встановленні зв'язків з країнами Антанти. Не вистачало і національно свідомих кадрів для дипломатичного корпусу.

Після розпаду Австро-Угорської імперії на її українських землях виникає ЗУНР, яка починає проводити свою власну зовнішню політику. Одним із її основних завдань було об'єднання з рештою українських земель в одну соборну державу. Цьому перешкоджали міжнародні чинники, які так і не вдалося перебороти. Але важкі війни проти польських та більшовицьких агресорів не зупинили другу УНР та ЗУНР в досягненні спільної мети. Договір про злиття в одну УНР було підписано 1 грудня 1918 р., а 22 січня 1919 р. Акт злуки було урочисто проголошено у Києві.

У січні 1919 р. УНР і ЗУНР відправили спільну делегацію на Паризьку мирну конференцію, яка мала облаштувати післявоєнний

світ. Проте, на цьому міжнародному форумі справи всіх чотирьох частин України – Наддніпрянщини, Східної Галичини, Північної Буковини та Закарпаття розглядалися окремо. Українська делегація не мала незалежного дипломатичного вишколу. Місії конференції до уряду ЗУНР, одна та друга, так і не змогли розібратися в специфіці регіону, щоб справедливо провести демаркаційну лінію з Польщею. Послана із Франції проти більшовиків армія Юзефа Галлера була використана поляками в боротьбі із ЗУНР.

Підписання 21 квітня 1920 р. Варшавського таємного договору УНР з Польщею, за яким Україна заради збереження державності хоча б на більшій частині своїх етнічних земель зрікалася Галичини, принесло лише тимчасовий успіх (спільне з поляками відвоювання у більшовиків Києва 6 травня 1920 р.).

По суті саме Паризька мирна конференція, незважаючи на зусилля молодої української дипломатії, санкціонувала загарбання Румунією Північної Буковини і Бессарабії, Чехословаччиною – Закарпаття, Польщею – Східної Галичини і західної Волині, поклала кінець ЗУНР як Західної області УНР.

Друга УНР на чолі з Директорією в умовах безперервної зовнішньої агресії намагалася маневрувати між більшовицькою Росією, Денікіним і Врангелем, Польщею та Антантою. Незважаючи на важкі обставини, проводилася й дипломатична робота. Зокрема, навіть велася переписка (вербальні ноти) з Німеччиною та Австрією про виплату грошового боргу за вивезену з України продукцію у відповідності з торговельним договором від 23 квітня 1918 р. Важливим напрямком роботи дипломатичних інституцій другої УНР була також міжнародно-інформаційна діяльність. Її здійснювали пресові або інформаційні відділи представництв, зокрема і у відповідності із законом про зміну штатів українських представництв, який був прийнятий у квітні 1919 року. Дипломатичні установи республіки в Австрії, Англії, Італії, Франції, Туреччині та в ряді інших країн налагодили випуск інформаційних бюлетенів, брошур з історії, народознавства, культури України, українсько-польських відносин, про тодішнє становище України. У Відні навіть планувалося створити Експозитуру – орган для координації діяльності українських представництв.

Після переїзду в листопаді 1920 р. вищих урядових установ УНР за кордон, певний час ще зберігалися дипломатичні заклади державного центру УНР в вигнанні.

За Ризьким договором між Польщею і більшовицькою Росією 18 березня 1921 р. доля Галичини ще не вирішилася. Але вже 1923 р. Рада послів у Парижі ухвалила віддати Галичину Польщі з умовою надання

автономних прав, які вона так і не одержала. Вмерла остання надія створення суверенної Української держави хоч на частині українських земель.

Визначальними у поразці українських державотворчих змагань були величезна військова перевага більшовиків і позиція Антанти. Остання не лише не допомагала Україні, а й не дозволяла цього робити іншим. Дійшло до того, що коли Директорія придбала в Американській ліквідаційній комісії на 8 млн дол. амуніції, санітарних матеріалів, різної техніки, то Антанта не дозволила доставити їх в Україну.

Відомо, що міжнародний фактор відіграв вирішальну роль для успіху державного будівництва Фінляндії, Польщі, Чехословаччині, Балтійських республік. Нове покоління західних істориків, стверджуючі принципову "нормальність" українського досвіду, головною причиною поразки визвольних змагань називає відсутність міжнародного визнання.

Дипломатичний досвід молодих українських держав постімперського періоду при його ретельному вивченні може прислужити й для підготовки сучасних українських дипломатів. А загальні висновки із зовнішньополітичної діяльності України тієї революційної доби можна зробити такі:

1. Зовнішня політика молодих українських держав постімперського періоду проводилася в надзвичайно несприятливих міжнародних умовах. Країни Антанти в своєму антибільшовизмі зробили ставку на білогвардійців та Польщу, а не на Україну. Молода українська дипломатія швидко вчилася на власних помилках. Але відсутність внутрішньої єдності і належної соціальної бази звели її зусилля нанівець. Цей фактор у поєднанні з військовою перевагою більшовиків і був основною причиною втрати державності.

2. У зовнішній політиці мали місце прорахунки стратегічного характеру. Передусім – це недостатнє прогнозування наслідків першої світової війни та їхнього міжнародно-правового закріплення. Не все було зроблено для того, щоб встановити тісніші зв'язки з країнами Антанти, дійти до більшого порозуміння з переможцями у світовій війні. Тактичним прорахунком було те, що саме проголошення державності значною мірою обумовлювалося потребами зовнішньої політики. При проведенні зовнішньої політики багато апелювали до природного та історичного права народів на самовизначення і практично зовсім не використовували міжнародно-юридичних аспектів права українців на суверенітет.

2.3. УСРР (УРСР) у світовій політиці XX століття

Щоб зберегти свою владу в Україні, більшовики не могли ігнорувати боротьбу українців за самостійність. Тому вони в січні 1919 р. проголосили замість УНР Українську Соціалістичну Радянську Республіку – УСРР (з 1936 – УРСР). Вона формально була державою, але якраз її зовнішньополітичні прерогативи і мали цілком фіктивні ознаки. Особливо це проявилося, коли республіка під час роботи у 1922 р. дуже важливої Генуезької конференції передала свої повноваження урядові РРФСР.

Після створення в кінці 1922 р. СРСР існував єдиний Народний Комісаріат закордонних справ. В угоді про його започаткування було передбачено введення до складу колегій НКЗС СРСР представника від України і створення на території УСРР інституції уповноваженого НКЗС. Український посланець мав "представляти" Україну в усіх зовнішніх зносинах Союзу. Він подавав урядові СРСР та окремим відомствам висновки з питань зовнішньої політики і мав своїх повірених у Києві й Одесі. Цей уповноважений входив до складу уряду УСРР з правом другого голосу.

Український представник включався до складу тих представництв за кордоном, де республіки мали особливі інтереси, що переважали над інтересами інших республік Союзу. Такі представники були призначені повпредами СРСР в Англії й Австрії, а в Німеччині, Польщі, Чехословаччині та інших країнах – радниками представництв. Так тривало до липня 1923 р., коли було повідомлено, що Україна передала союзному уряду право своїх зовнішньополітичних зносин. До втрати зовнішньополітичних прерогатив Україна встигла самостійно укласти 48 міжнародних угод.

Право зовнішньополітичних зносин УРСР формально на деякий час відновила через 20 років диктаторською волею Сталіна. Для цього була проведена відповідна юридична робота. 28 січня–1 лютого 1944 р. Х сесія Верховної Ради СРСР розробляє Закон "Про надання союзним республікам повноважень у галузі зовнішніх зносин та перетворення у зв'язку з цим Народного Комісаріату закордонних справ із загальносоюзного в союзно-республіканський Народний Комісаріат". Відповідні зміни були внесені до Конституції СРСР. 14 березня 1944 року Верховна Рада Української РСР приймає Закон "Про утворення Народного Комісаріату закордонних справ УРСР". Відповідні зміни внесли до Конституції УРСР. Було створено й республіканський наркомат з оборони. Наркомом закордонних справ призначили О. Корнійчука, який вирішив встановити дипломатичні відносини України з Великобританією та США, іншими країнами антигітлерівської коаліції.

У структурі НКЗС УРСР передбачалося створити понад 10 відділів зі штатом 75 осіб. Уже до липня 1944 р. апарат складався з 40 пра-

цівників. Готувалися аналітичні матеріали. У липні 1944 р. Корнійчука, який не знав іноземних мов, за вказівкою Сталіна замінили на "липового українця" Д. Мануїльського, який мав юридичну освіту, бо свого часу навчався у Сорбонні.

У березні 1944 р. вітального листа Корнійчуку надіслав посол Великобританії А. Керр. У ньому він зазначав: "...безперечно постукаю у Ваші двері". На що О. Корнійчук у проекті відповіді написав: "Двері закордонних справ УРСР завжди відкриті перед Вами". Реакція Москви була блискавичною. "Не треба таких висловлювань, як "двері відкриті" – наставляв В. Молотов.

На пленарному засіданні Ялтинської конференції союзників 7 лютого 1945 р. радянська делегація запропонувала включити до числа членів майбутньої ООН УРСР і БРСР, поряд із членством СРСР в цілому.

Так Українська РСР опинилася серед 46 країн, які в квітні 1945 р. на установчій конференції у Сан-Франциско фондували ООН. Вона брала найактивнішу участь в роботі її організацій. Але самостійної зовнішньої політики УРСР в складі СРСР у II пол. XX ст. не вела і вести не могла. Жан-Батіст Дюрозель, професор Сорбонни, зазначав: "У 1973 році ООН налічувала 135 членів, з яких два – Україна та Білорусія, були фіктивними". Але форма теж впливає на зміст. Не маючи зовнішньополітичних прерогатив, УРСР була знаною в світі як суб'єкт міжнародних відносин. Її представники були в міжнародних організаціях, набиралися певного дипломатичного вишколу. Він мав суперечливий характер: знали дипломатичний протокол, але, підпорядковуючись позаукраїнському центру, вчилися "озиратися" на нього та не вміли проявляти ініціативу в ім'я українських інтересів. Все ж готувався певний ґрунт для організації зовнішньополітичної діяльності у майбутній самостійній Україні.

Таким чином, Україна має чималий досвід зовнішньополітичної діяльності середньовічної доби, нового та новітнього часів. Він показує, що у випадку України зовнішня політика цілком залежала від якісного стану українського суспільства, передусім міри його консолідації перед зовнішніми викликами тієї чи іншої епохи. Тобто, досвід вчить, що результативність зовнішньої політики в Україні, більше, ніж будь-де, буде обумовлюватися загальнодержавним поступом.

Питання для самоперевірки

1. Якими є основні підсумки та уроки старокиївської держави і королівства Русь?

2. Чому вчить зовнішньополітичний досвід української козацької держави – Гетьманщини (Війська Запорозького)?

3. Які є приклади успішних і невдалих рішень та дій при проведенні зовнішньої політики керівництвами першої та другої УНР, ЗУНР, Української держави 1918 року?

4. Чи можна говорити і в якому сенсі про зовнішньополітичний досвід УСРР (УРСР)?

Лекція 3 Основи і становлення сучасної зовнішньої політики України

- ***Міжнародне визнання і перші міжнародні угоди України.***
- ***Теоретично-правові засади, принципи, особливості, завдання і функції зовнішньої політики держави Україна.***
- ***Розбудова зовнішньополітичного відомства. Підготовка кадрів.***

3.1. Міжнародне визнання і перші міжнародні угоди України

Збігнєв Бжезінський назвав проголошення Україною своєї незалежності у 1991 р. однією з трьох найважливіших геополітичних подій XX ст. Дві інші – це розпад Австро-Угорської імперії у 1918 р. та поділ Європи на два блоки у 1945 р.

Відразу після всеукраїнського референдуму, вже 2 грудня 1991 р. Україну визнала Польща (дипломатичні відносини встановила 4 січня 1992 р.) і Канада, 4 грудня – Литва та Латвія, 5 грудня – Росія і Болгарія, 19 грудня – Швеція, 24 грудня – Норвегія, 25 грудня – США.

Було підписано 3 грудня протокол про встановлення дипломатичних відносин між Україною та Угорською республікою і того ж дня у Києві почало працювати посольство Угорської республіки.

До 5 травня 1992 р. про визнання України вже заявили 118 держав, а 72 – встановили з нею дипломатичні відносини. На зламі століть Україну вже визнало понад 170 держав, які майже всі встановили з нею дипломатичні відносини.

Хвиля визнання та встановлення дипломатичних відносин була дуже потужною, у чомусь безпрецедентною. Це пояснюється такими чинниками: 1) незалежність була здобута достатньо тривалим мирним процесом в найдемократичніший спосіб, із дотриманням всіх правових норм; 2) вдалося знайти прийнятну форму політичного розлучення з Росією в формі СНД, що заспокоїло впливові країни; 3) міжнародне співтовариство розглядало Україну як запоруку стабільності на пострадянському просторі і хотіло впливати на ситуацію.

Варто наголосити, що у випадку України не було жодного факту так званого "мовчазного визнання", коли визнання є наслідком встановлення дипломатичних відносин, а не навпаки (приклад: США встановлюють дипломатичні відносини з СРСР у 1933 р. з економічних міркувань).

Динаміка укладення перших міждержавних угод України хронологічно мала такий вигляд:

1990 р. – 2 договори з РСФСР та БРСР про основи взаємовідносин;

1991 р. – міждержавні договори із Казахстаном та Киргизстаном, договори про основи міждержавних відносин з Узбекистаном, Азербайджаном, дві декларації, договір і консульська конвенція з Угорщиною, угода про торгівлю і співробітництво з Кубою;

1992 р. – 25 різноманітних міждержавних угод. Із них: 11 квітня – "Угода між Україною і Росією про порядок переміщення ядерних боєприпасів з території України на центральні призаводські бази Росії з метою їх розкомплектування і знищення"; 18 травня – договір між Україною і Республікою Польща про добросусідство, дружні відносини і співробітництво.

За оцінкою Німецького банку напередодні розпаду Радянського Союзу Україна завдяки своєму потенціалу мала найкращі шанси для швидкого та порівняно легкого переходу до демократичного суспільства і ринку. Тому на початку 90-х років Україна досить успішно розвивала свої зовнішньоекономічні зв'язки. На 1 січня 1992 р. в ній уже налічувалось 113 спільних підприємств, які у 1991 році виробили продукції та послуг на суму 442 млн крб. А за 5 місяців 1992 р. – на 2,3 млрд крб.

За обсягом прямих інвестицій зарубіжних країн в економіку України на 1 січня 1995 р. перше місце посідали Німеччина (20,9 %), США (20 %), Великобританія (7 %), Кіпр (5,9 %), Швейцарія (4,4 %), Російська Федерація (4 %), Канада (3,1 %).

У 1992 р. було прийнято закон України "Про іноземні інвестиції", який за оцінками зарубіжних фахівців був одним із найліберальніших, а також закон "Про загальні засади створення і функціонування спеціальних (вільних) економічних зон".

Про економічні можливості України йшлося: на конференції ООН у Відні в листопаді 1992 р., колоквіумі ділових кіл України та держав Західної Європи в травні 1993 р., Лондонській конференції за участю ділових кіл України та Великої Британії. Одна з газет писала: "Великим є ризик сьогоднішнього бізнесу в Україні, але ще більший ризик втратити цей ринок завтра". Проте, зволікання із проведенням внутрішніх перетворень в Україні, тривале існування тіньового сектора в економіці не сприяли продовженню цього процесу на вигідному для

України рівні. Українська влада у 1992–1993 рр. ніби демонструвала, як не треба проводити економічні реформи. У 1993 р. рівень інфляції становив 10 200 % і, за оцінкою Світового банку, був найвищим у світі. Зокрема, наша економіка ще й досі гостро потребує наростання іноземних інвестицій.

Не забарилися і зовнішньополітичні труднощі. Попри тріумфальне визнання, Україна дуже швидко зіткнулася із загрозою міжнародної ізоляції в результаті непослідовності Києва у здійсненні обіцянок щодо ядерного роззброєння. Вона успадкувала 15 % ядерного потенціалу СРСР, що дало їй статус третьої ядерної держави. Ситуація почала змінюватися, коли 30 вересня 1992 р. міністр закордонних справ України Анатолій Зленко заявив в ООН, що наша держава готова знищити свою ядерну зброю лише за умови надання їй іншими державами гарантій безпеки та фінансової допомоги. Так розпочався процес узгодження та підписання уже тих домовленостей, які стосуються ситуації певного протистояння у сфері міжнародних відносин. Саме пошук виходу із них і можна вважати справжнім випробуванням країни на дипломатичну зрілість. І Україна на перших порах подібні іспити успішно витримувала.

3.2. Теоретично-правові засади, принципи, особливості, завдання і функції зовнішньої політики держави Україна

Кожна держава виробляє теоретичні та правові основи своєї зовнішньої політики та доктрини. В сучасній Україні таке вироблення бере початок із Декларації про державний суверенітет України, ухваленої 16 липня 1990 р. ще до розпаду СРСР. У ній проголошувалося: недоторканість території УРСР; право республіки на свою частку в загальносоюзному багатстві; розміщення підприємств міжнародних організацій на території УРСР згідно з її законами; піклування про задоволення національно-культурних потреб української діаспори, майбутній нейтралітет і позаблоковість; заявлено про кордони і територію; набуття УРСР якості суб’єкта міжнародного права, що безпосередньо вступає у зносини з іншими державами у всіх прийнятих формах; участь УРСР у діяльності міжнародних організацій, пріоритет загальновизнаних норм міжнародного права над нормами внутрішньодержавного; принцип рівноправності у стосунках з колишніми радянськими республіками.

В “Акті проголошення незалежності України” від 24 серпня 1991 р. наголошувалося, що створення самостійної держави України

відбувається у відповідності з принципами міжнародного права та міжнародно-правовими документами.

10 грудня приймається Закон України "Про дії міжнародних договорів на території України", а 22 грудня – Закон України "Про міжнародні договори України".

Але найдетальніше підвалини зовнішньої політики України викладені в документі: "Основні напрямки зовнішньої політики України", який прийняла Верховна Рада України (ВРУ) 2 липня 1993 р. Там зазначено, що Україна має всі можливості, щоб стати впливовою світовою державою і виконувати роль стабілізуючого фактора в Європі. Формулюються завдання і принципи, головні сфери зовнішньої політики. Йдеться про відкритість політики та її самостійність. Там сказано, що кожна прикордонна держава є стратегічним партнером України, але домінантою двосторонніх відносин з прикордонними державами є україно-російські стосунки. Окреслені в документі також орієнтири відносин із західно-європейськими та географічно близькими державами, основні напрями регіонального співробітництва України в Європі. Визначено субрегіональний напрямок, орієнтири та принципи співробітництва з СНД, роботи в міжнародних організаціях. Є розділ, присвячений проблемі гарантування національної безпеки.

Регіональне співробітництво – це, наприклад, діяльність в рамках Наради з безпеки і співробітництва в Європі (НБСЄ), участь у Раді Північно-атлантичного співробітництва та Північно-атлантичній асамблеї; розвиток контактів з Радою Європи та іншими європейськими структурами.

Субрегіональний напрямок – це, наприклад, Чорноморське економічне співробітництво, участь у Дунайській комісії, курс на співробітництво у рамках Центральноєвропейської ініціативи, тісні контакти з Вишеградською групою, Північною Радою та Радою держав Балтійського моря, співробітництво у межах Карпатського Єврорегіону.

Конституція України, прийнята на п'ятій сесії ВРУ 28 червня 1996 р., остаточно оформила правові підвалини зовнішньої політики держави Україна. Стаття 18 Основного закону так визначає мету і заходи зовнішньої політики: "Зовнішньополітична діяльність України спрямована на забезпечення її національних інтересів і безпеки шляхом підтримання мирного і взаємовигідного співробітництва з членами міжнародного співтовариства за загальновизнаними принципами і нормами міжнародного права".

В Основному законі держави є й інші положення, що стосуються зовнішньої політики:

– ст. 17: “На території України не допускається розташування іноземних військових баз”;

– в розділі XV “Перехідні положення”, п. 14: “Використання існуючих військових баз на території України для тимчасового перебування іноземних військових формувань можливе на умовах оренди, в порядку, визначеному міжнародними договорами України, ратифікованими ВРУ”;

– п. 32 ст. 85 серед повноважень Верховної Ради вказує: “Надання у встановлений законом строк згоди на обов’язковість міжнародних договорів України та денонсація міжнародних договорів України”;

– ст. 92: Виключно законами України визначаються: “засади зовнішньополітичної діяльності, митної справи”(п. 9); “Правовий режим державного кордону” (п. 18); встановлюються порядок направлення підрозділів Збройних Сил України до інших держав; порядок допуску та умови перебування підрозділів збройних сил інших держав на території України ”;

– ст. 104: У тексті присяги президента України зазначено, що він зобов’язується “ підносити авторитет України у світі”;

– ст. 106: Президент “представляє державу в міжнародних відносинах, здійснює керівництво зовнішньоекономічною діяльністю та укладає міжнародні договори України”; “приймає рішення про визнання іноземних держав”; “призначає та звільняє глав дипломатичних представництв України в інших державах і при міжнародних організаціях; приймає вірчі і відкличні грамоти дипломатичних представництв іноземних держав”; “вносить до ВРУ подання про оголошення стану війни та приймає рішення про використання Збройних Сил України у разі збройної агресії проти України”;

– ст. 107: До складу Ради національної безпеки і оборони України (РНБО) за посадою входять Прем’єр-міністр України, Міністр оборони України, Голова Служби безпеки України, Міністр внутрішніх справ України, Міністр закордонних справ України;

– ст. 116: Кабмін України “забезпечує державний суверенітет і економічну самостійність України, здійснення внутрішньої і зовнішньої політики держави”;

– ст. 151: “Конституційний Суд України за зверненням Президента України або Кабміну України дає висновки про відповідність Конституції України чинних міжнародних договорів України або тих міжнародних договорів, що вносяться до ВРУ для надання згоди на їх обов’язковість”.

Основні документи державотворчого розроблення зовнішньополітичної концепції України, згадані вище, дозволяють визначити наступне.

***1. Теоретичні засади зовнішньої політики сучасної України*:**

– ідея державності і гуманізму;

– українська традиційна філософія і менталітет українського народу.

Ці засади є джерелом доктрини, концепції та мети зовнішньої політики нашої держави. За своїм глибинним змістом об'єктивно вони пов'язані також з ідеєю призначення України.

***2. Правові засади*:**

– дотримання загальновизнаних норм і принципів міжнародного права;

– дотримання Статуту ООН, Гельсінського Заключного акту, Паризької хартії для нової Європи та інших документів ОБСЄ.

***3. Основні принципи зовнішньої політики*:** мирне співробітництво, співіснування, поважання загальнолюдських цінностей, активна співпраця на міжнародній арені, що, в свою чергу, передбачає на взаємній основі:

– суверенну рівність і поважання суверенітету;

– територіальну цілісність і непорушність кордонів;

– невтручання у внутрішні справи;

– дотримання і виконання міжнародних договорів та зобов'язань;

– врегулювання міжнародних спорів і конфліктів виключно мирними, політичними засобами;

– неподільність міжнародного миру і міжнародної безпеки ("безпека для себе – через безпеку для всіх") – загроза безпеки для однієї країни становить загрозу для безпеки всіх;

– примат права (пріоритет загальновизнаних норм перед внутрішньодержавними) і сумлінне виконання міжнародних зобов'язань;

– засудження практики подвійних стандартів у міждержавних стосунках;

– планетарність мислення в проведенні політики у зв'язку з глобалізацією проблем людства.

***4. Особливості зовнішньої політики сучасної України*:**

– відсутність новітньої агресивної спадщини у її проведенні і принципова неможливість її проведення в майбутньому, принаймні в формі прямих і несоюзницьких дій;

– першочергова увага до етнокультурного утвердження України в зв'язку із триваючим процесом в умовах глобалізації нівелюванням українських ознак;

– враховуючи геополітичне становище та складний історичний досвід України, якнайретельніше опрацювання і гнучка реалізація саме зовнішньополітичних орієнтирів та пріоритетів. Особливості зовнішньої

політики держави не є сталою категорією і можуть змінюватися зі зміною міжнародних відносин та в міру виконання поставлених завдань.

***Завдання зовнішньої політики України*:**

1. Утвердження і розвиток України як незалежної демократичної держави.

2. Забезпечення стабільності міжнародного становища України.

3. Збереження територіальної цілісності держави та недоторканності її кордонів.

4. Входження національного господарства до світової економічної системи для його повноцінного економічного розвитку, підвищення добробуту народу.

5. Захист прав та інтересів громадян України, її юридичних осіб за кордоном, створення умов для підтримання контактів із зарубіжними українцями і вихідцями з України, надання їм допомоги згідно з міжнародним правом.

6. Поширення у світі образу України як надійного і передбачуваного партнера.

Завдання можуть конкретизуватися, уточнюватися або й мінятися залежно від внутрішніх та міжнародних змін. Дуже важливо правильно визначити пріоритетність завдань. Так міністр закордонних справ України на представленні пріоритетних завдань МЗС України на 2005 р. у зв'язку із суттєвими змінами в зовнішній політиці держави виділив наступні шість положень-завдань, поданих і в образній формі: "Українська дипломатія назустріч людям"; "Відкриємо світ для українців"; "Кордони України: прозорі для людей і бізнесу, закриті для злочинців"; допомогти українцю зрозуміти, що для нього несе європейська і євроатлантична інтеграція; розкрити зміст діяльності МЗС разом з іншими міністерствами щодо зовнішньоекономічної активності; забезпечити вихід української культури у світовий цивілізований простір.

***Функції зовнішньої політики України*:**

– забезпечення національних інтересів України і гарантування національної безпеки;

– створення умов для нормального функціонування національної економіки;

– сприяння науково-технічному прогресу в Україні та розвитку її національної культури і освіти;

– участь у розв'язанні глобальних проблем сучасності;

– контакти з українською діаспорою;

– інформаційна.

Вже набутий зовнішньополітичний досвід нашої держави показує, що Україна ще не навчилася (принаймні, до 2005 р.) діяти на міжнародній арені у повній відповідності до зазначених вище положень. Наприклад, мали місце порушення деяких принципів зовнішньої політики або частково ігнорувалися її функції та завдання. Останнє стосується також і сфери економічної та політичної діяльності. Тому, не випадково, що після президентських виборів 2004 р. нова влада у своїх прес-релізах повідомляла про те, що на порядок денний поставлено "створення нової зовнішньої політики України: не "паперової", не декла-ративної, а прозорої, послідовної, підкріпленої реальними діями". На першому плані має бути формування позитивного міжнародного іміджу України.

3.3. Розбудова зовнішньополітичного відомства. Підготовка кадрів

Дипломатія – це засіб здійснення зовнішньої політики. Серед найгостріших проблем організації зовнішньополітичної діяльності сучасної України була проблема власної дипломатичної служби. Адже створене в березні 1944 р. Міністерство закордонних справ УРСР виконувало переважно декоративні функції. Воно лише, і то не вирішально, впливало на роботу представників УРСР у міжнародних організаціях і певним чином координувало їхню діяльність. Про формальний стан речей красномовно свідчили і його штати. В МЗС УРСР за штатним розкладом було 89 працівників (разом із технічними) – стільки ж, скільки мало посольство СРСР у Нікарагуа.

Структура будь-якого зовнішньополітичного відомства складається із трьох частин (які називаються департаментами, управліннями, відділами тощо): регіональна або територіальна; функціональна; технічна. В регіональній частині кожен із підрозділів займається проблематикою певного географічного напрямку (Західної Європи, Близького Сходу тощо). Функціональна частина може включати управління: державного протоколу, політичного аналізу та планування, договірно-правове, міждержавних організацій, культурного та гуманітарного співробітництва. Технічні частини можуть містити: центральну бухгалтерію, управління справами, валютно-фінансове управління. Тому зі здобуттям незалежності передусім поступово змінювалася структура центрального апарату. У 1992 р. в МЗС було створено управління двосторонніх зв'язків, а пізніше і п'ять територіальних управлінь. Відділ протоколу у складі двох чоловік перетворили в ціле Управління державного протоколу. Створили в МЗС і два специфічних підрозділи:

групу послів з особливих доручень і генеральну інспекцію. Особливе місце почало займати консульське управління, у складі якого з'явилися як функціональні, так і регіональні підрозділи.

Нині в МЗС приблизно 1 500 чоловік, з яких 550 – у центральному апараті, решта за кордоном. Для порівняння зовнішньополітичні відомства містять: у Великобританії – 6 484 особи, Італії – 9 000 осіб (у середині держави – 3 000, за кордоном – 6 000), Німеччині – близько 8 000, Франції – понад 10 000, Швеції – 2 150, Фінляндії – 2 200, США – до 25 000.

Першим міністром закордонних справ у 1990–1994 роках був Анатолій Зленко. Далі цю посаду обіймали: Геннадій Удовенко (1994–1998), Борис Тарасюк (1998–2000), знову Анатолій Зленко (2001–2003), Костянтин Грищенко (вересень 2003–2004), знову Борис Тарасюк (з початку 2005 р.).

Спочатку МЗС України здійснювало наполегливу роботу для включення українських представників у дипломатичні представництва колишнього СРСР. Таким способом вдалося домогтися призначення українських дипломатів у посольствах в Оттаві, Вашингтоні, Белграді, Празі, Варшаві, у генеральне консульство в Мюнхені. З часом, зокрема і при матеріальній допомозі української діаспори, почали з'являтися власні приміщення для закордонних представництв в Україні.

Поступово вироблялася нормативно-правова основа діяльності зовнішньополітичного відомства України. 22 жовтня 1992 р. розпорядженням Президента України було затверджено "Положення про дипломатичне представництво України за кордоном". У ньому зазначалося, що представництво є постійно діючою установою України за кордоном, що керується МЗС. Його діяльність базується на положеннях Віденської конвенції про дипломатичні зносини від 18 квітня 1961 р. та інших документах. До нормативних актів, які регулюють різні аспекти міжнародної діяльності України належать також: "Положення про порядок доставки дипломатичної пошти України" (1992), "Положення про дипломатичну службу в Україні" (1993), консультативний статут України (1994) та ін.

Де готуються кадри для української дипломатії? Ще у 1944 р. в Київському університеті було відкрито факультет міжнародних відносин, що проіснував до 1956 р. У зв'язку із напливом іноземних студентів у 60-ті роки, його було відроджено в 1971 р. як факультет міжнародних відносин і міжнародного права (з 1974 р. з'явилося третє відділення – міжнародних економічних зв'язків). У ньому протягом 18 років навчалось 3 500 студентів із 90 країн світу. 150 випускників фа-

культету стали міністрами, заступниками міністрів, послами і т. п. На кінець 1990 р. на факультеті навчалося близько 1 300 студентів, з яких 1 000 були іноземними громадянами. Тобто, там готувалися переважно кадри для інших країн.

З листопада 1990 р. факультет реорганізували в Український Інститут міжнародних відносин відповідно до постанови Верховної Ради від 20 грудня 1990 р. "Про розвиток сфери зовнішніх зносин держави". З початку 90-х років минулого століття факультет міжнародних відносин організовано і у Львівському університеті, а пізніше – і в інших ВНЗ.

Для поглибленої підготовки кадрів вищої кваліфікації, переважно керівників, при МЗС України з вересня 1996 р. почала працювати дворічна Дипломатична академія.

На серпень 1998 р. Україна відкрила 52 посольства у 52 країнах та одне відділення посольства, 6 постійних представництв при міжнародних організаціях та місію при НАТО, два дипломатичних представництва (Данія, Швеція), 9 генеральних консульств. А станом на 2000 рік Україна вже мала за кордоном 55 консульських відділів, 10 генеральних консульств і одне консульське агентство. Вона використовує й інститут почесних консулів. Вже на 1 вересня громадяни України були почесними консулами таких держав як Словенія, Центральна Африканська Республіка, Австралія, Філіппіни, Кіпр, Чилі, Канада, Нідерланди, Австрія.

У свою чергу, на січень 1998 р. в Києві вже діяло 59 посольств іноземних держав, одне відділення посольства, вісім представництв міжнародних організацій, представництво комісії ЄС, генеральне консульство, чотири почесних консульства. Крім цього, у Харкові, Львові, Одесі, Ужгороді, Маріуполі, Сімферополі було відкрито десять консульських установ іноземних держав і два представництва міжнародних організацій.

Серед центральних державних органів України в залежності від зовнішньополітичних потреб країни можуть створюватися відповідні структури зовнішніх зносин. Так, певний час чільне місце посідало міністерство зовнішньоекономічних зв'язків та торгівлі (МЗЕЗТ). Свою безпосередню діяльність воно здійснювало через торговельно-економічні місії. Цілі завдання і функції останніх регламентуються Положенням про торговельно-економічну місію у складі дипломатичного представництва України за кордоном, яке було затверджено указом президента від 30 квітня 1994 р. Із положення можна виділити наступні функції торговельно-економічної місії: торговельно-економічну, оперативну та інформаційну. Керівника місії призначав міністр зовнішньоекономічних зв'язків. Її утримання здійснювало МЗЕЗТ. Вона тоді звітувалася про використання коштів перед обома міністерствами,

тепер – перед МЗС. Станом на 1 січня 1997 р. вже було створено 30 торговельно-економічних місій в тих країнах, які є основними торговельними партнерами України (США, Німеччина, Великобританія, Російська Федерація, Бельгія, Швейцарія, Італія, Австрія, Франція та ін.). А на початку 2005 р. в складі нового Кабміну України була затверджена указом президента посада віце-прем'єр-міністра України з питань євроінтеграції. Її спочатку займав Олег Рибачук, міжнародник за фахом.

Таким чином, становлення та організація зовнішньої політики нинішньої України відбувається на міцній теоретичній, правовій та кадровій основі. Цей процес значно прискорило тріумфальне міжнародне визнання України. Нині вона має інструментарій для реалізації будь-якої зовнішньополітичної мети. Тепер багато буде залежати від намірів і волі найвищого керівництва України.

Питання для самоперевірки

1. Чим пояснюється блискавичне міжнародне та дипломатичне визнання держави України?
2. Назвати документи, в яких викладені правові основи зовнішньої політики України.
3. Назвати принципи, особливості, завдання та функції зовнішньої політики України. Як вони реалізуються на сьогоднішній день?
4. Як створювалися МЗС, дипломатична служба та кадри сучасної Української держави?

Лекція Україна і Співдружність Незалежних Держав

- ***Місце і роль України на пострадянському просторі.***
- ***Двосторонні відносини і співробітництво України з країнами СНД.***

4.1. Місце і роль України на пострадянському просторі

Левова частка зовнішньополітичної діяльності держави України в силу історичних обставин припадає на ті держави, які утворилися з розпадом СРСР у 1991 році. Вони і складають пострадянський простір. При цьому місце і роль України в ньому визначаються її вагою в розпаді Радянського Союзу. Відомо, що Російська Федерація проголосила Декларацію про суверенітет раніше, ніж Україна, але ця держава до останнього моменту виступала за союзництво. Лише український референдум 1 грудня 1991 р. виявився останнім цвяхом, забитим у домовину СРСР.

Засновник сучасної прогностичної політології Збігнєв Бжезінський відводить Україні на пострадянському просторі вирішальну роль. Він наголошує, що "існування України має значення не тільки для українського народу, а й у глобальному масштабі", бо це змінило геополітичний баланс в Європі, всю її геополітичну будову. Основні його тези:

1. Існування України значно послаблює Росію і робить її контрольованішою.

2. Існування України поліпшує безпеку Польщі, Румунії, Туреччини. Росія втрачає прямий доступ до надзвичайно важливого з геополітичного погляду Середземноморського регіону.

3. Без України СНД був би ще однією імперією, тільки під новою назвою. Державність України визначає відмінний від російських поглядів розвиток СНД. Власне, підхід України до СНД став гарантом утвердження та зміцнення інших новітніх незалежних держав СНД. Україна вбачає в СНД механізм для співпраці, тоді як Москва – тісно інтегровану і централізовану спільноту. А між співпрацею та інтеграцією є суттєва різниця.

4. Існування на карті Європи незалежної України сприяє трансформації самої Росії. Політично свідомі росіяни змушені без України

шукати відповіді на фундаментальні питання: що таке Росія? Де Росія?; Якою буде Росія?

З. Бжезінський зазначає, що культурно Україна належить до центральноєвропейської традиції, але для виживання їй потрібно стати складовою Центральної Європи політично та економічно.

Реалізувати своє особливе місце на пострадянському просторі Україні не просто. У вересні 1995 р. Президент Російської Федерації своїм указом затвердив "Стратегічний курс Росії стосовно держав-учасниць Співдружності Незалежних Держав". Через нього червоною ниткою проходить ідея домінування в СНД саме Росії, причому в усіх сферах і галузях. Це випливає із такого положення її стратегічного курсу: "При взаємодії з третіми країнами і міжнародними організаціями добиватися з їхнього боку розуміння того, що цей регіон є передусім зоною інтересів Росії". Між іншим, у гуманітарній частині цього стратегічного курсу передбачається відновлення позицій Росії як головного освітнього центру на території пострадянського простору.

Стратегія передбачає (ні багато, ні мало!) збереження України у сфері свого виняткового геополітичного впливу з контролем над основними сферами життєдіяльності Української держави і використання потенціалу України в геополітичних змаганнях з іншими центрами геополітичного впливу. Це в свою чергу передбачає:

а) перетворення СНД на знаряддя російського впливу на пострадянські країни;

б) обмеження ролі України як самостійного чинника міжнародного життя;

в) підпорядкування політичного курсу, конкретних дій України стосовно ООН, НАТО, ЄС, інших міжнародних об'єднань зовнішньополітичним інтересам Росії.

Таким чином, місце і роль України на пострадянському просторі передусім залежатиме від реформування її економіки, технологічних перетворень в господарстві, використання альтернативних Росії сировинних джерел.

Як суб'єкт міжнародної політики Україна опинилася перед вибором альтернативних геополітичних стратегій: "стратегія вибору пріоритетів" чи "стратегія балансу інтересів". Нинішня можливість вибору Україною переважно другої стратегії не повинна відсувати на далеке майбутнє першої, бо лише вона робить державу повноцінним суб'єктом міжнародних відносин.

З вибором геополітичних стратегій дуже тісно пов'язана проблема векторів зовнішньої політики України, яка по сьогоднішній день є дуже гострою. До 2005 р., як констатують експерти і політологи,

українське керівництво проводило в міжнародних відносинах політику багатовекторності. Враховуючи проголошення курсу на євроінтеграцію, це нагадувало "сидіння на двох стільцях", викликало у партнерів України недовіру і нерозуміння щодо її рішень, об'єктивно робило зовнішню політику нашої держави непрозорою. Характерно, що українське керівництво, заявляючи про багатовекторність, уникало згадки про геополітичне призначення України. Адже вибір векторів та пріоритетів означає лише визначеність, виразність і прогнозованість у політиці, а не відмову від геополітичних реалій. Сполучають не роздоріжжя, а мости, які побудовані за конкретним проектом. У випадку України це має бути європейський "проект", який нині неможливий без інтеграційних вузлів. Тому Києву потрібно увиразнювати в зовнішній політиці геополітичну орієнтацію на Європу не лише декларативно, а й дієво. Наприклад, тісніше співпрацювати не лише з країнами СНД, а й державами Вишеградської (Польща, Чехія, Угорщина, Словаччина), Балтійської (Естонія, Латвія, Литва), Балканської (Румунія, Болгарія, Албанія, Хорватія, Сербія, Македонія) та інших груп.

Важливим фактором, який визначає і визначатиме місце України є стосунки нашої держави з НАТО.

Місце держави в геополітичному просторі значною мірою визначається проявами в зовнішній політиці психології її громадян. На наш погляд комплекс "малоросійства" яскраво проявився в нав'язаних дефініціях – "близьке зарубіжжя" і "далеке зарубіжжя". За ними відстань до Уралу для Києва є меншою, ніж до Варшави чи Праги.

Таким чином, особливе місце і роль України на пострадянському просторі залежить від того, чи зуміє її державне судно прокласти власний і достатньо широкий та виразний зовнішньополітичний фарватер.

4.2. Двосторонні відносини і співробітництво України з країнами СНД

Після Всеукраїнського референдуму 1 грудня 1991 р. керівники трьох держав – Росії (Б. Єльцин), Білорусії (С. Шушкевич), України (Л. Кравчук) – на зустрічі під Мінськом підписали 8 грудня 1991 р. Біловезькі домовленості. Це були: "Заява глав держав" і "Угода про створення Співдружності незалежних держав (СНД)". Угода складалася з 14 статей і в ній констатувалися припинення існування СРСР, поява на його просторі нових незалежних держав і утворення нового формування – СНД, яке відкрите для будь-яких держав. Політологи вважають, що СНД було компромісом між Росією та Україною з метою цивілізованого "політичного розлучення" як їхнього, так і інших республік. Україна спочатку мала продемонструвати світові свої мож-

ливості добрих відносин з Росією, а вже потім зближуватися з іншими країнами. Російська делегація була найчисленнішою, українська – найменшою (Л. Кравчук, В. Фокін, В. Крижанівський). Над декларацією про створення СНД делегації працювали шість годин. В основу поклали договір 1990 року про українсько-російське співробітництво.

Верховна Рада вже 12 грудня 1991 року ухвалила документ "Про ратифікацію Угоди про створення СНД" із численними застереженнями. Вони були спрямовані проти можливого перетворення СНД у наддержавну структуру.

21 грудня 1991 р. в Алма-Аті склад СНД було розширено. Казахстан, Киргизстан, Узбекистан, Таджикистан, Туркменістан, Вірменія, Молдова, Азербайджан разом з попередніми учасниками СНД підписали Алма-Атинську декларацію "Про приєднання до СНД". Було також прийнято угоду "Про координаційний інститут СНД". Пізніше до СНД приєдналася Грузія. В результаті до СНД ввійшло 12 із 15-и колишніх республік СРСР. В Алма-Аті рішенням глав держав місце СРСР у різних міжнародних організаціях передавалося Російській Федерації. Було підписано угоду "Про спільні зусилля з питання ядерної зброї". У протоколі наради учасники погодилися, що тактична ядерна зброя буде вивезена з території таких ядерних держав як Україна, Білорусія і Казахстан у Росію до 1 липня 1992 р.

Третє засідання СНД, що відбулося у Мінську 30 грудня 1991 р., призвело до підписання таких угод: "Зі стратегічних сил"; "Щодо власності колишнього СРСР за кордоном", "Спільне використання космічного простору"; "Про збройні сили і прикордонні війська"; "Про Раду глав держав"; "Про Раду глав урядів". Крім цього підписано кілька протоколів, зокрема щодо ліквідації наслідків Чорнобильської катастрофи. За угодою щодо власності йшлося про справедливий поділ власності СРСР за кордоном, за яким частка України склала 16,4%. В угоді "Про збройні сили та прикордонні війська" було зафіксовано визнання з боку СНД з січня 1992 р. права України на власні збройні сили і захист її кордонів своїми прикордонними військам та відмову від спроб командувати ними головнокомандувачами спільними збройними силами.

У березні 1992 р. на черговій зустрічі в Києві представники СНД підписали декларацію "Про незастосування сили або погрози силою у стосунках між собою", що вже тоді само по собі свідчило про далеко не безхмарні стосунки між державами Співдружності.

22 січня 1993 р. було прийнято Статут СНД, який Україна не підписала, і тому вона по суті є лише асоційованим членом цієї організації. У СНД функціонують: Рада глав держав, Рада глав урядів, Міждержавний економічний комітет, Міжпарламентська асамблея. Є

виконавчий секретар СНД. Частка України в фінансуванні СНД – близько 14 %.

У рамках СНД Україна переслідує передусім свої економічні інтереси. На ці країни припадає близько 60 % усього товарообігу нашої країни зі світом. Росія поставляє Україні близько 55 % газу і понад 70 % нафти; Туркменістан – 30 % газу. До країн СНД тоді надходило 80 % українського експорту вугілля. ВПК України випускав раніше 38 % промислової продукції військового призначення, яку і нині потребують у СНД. Україна постачає туди сільськогосподарську продукцію – м'ясо, цукор, яйця, олію, технічні масла, картоплю, овочі, сировину для харчової та переробної промисловості.

Крім енергоносіїв, українська економіка залежить від ввезення із країн СНД кольорових металів, автомобілів, верстатів, хімічних волокон, бавовни, лісоматеріалів і устаткування для різних галузей промисловості.

У рамках СНД, особливо на перших порах, спостерігалися спроби деяких сил перетворити це об'єднання у наддержавну структуру, надати йому статусу суб'єкта міжнародного права. Так намагалися створити систему колективної безпеки ("Договір про колективну безпеку СНД" від 15 травня 1992), що могло б призвести до відокремлення України від європейського процесу та втягнути її в воєнні дії.

На відміну від Росії наміри України щодо СНД наступні:

1. СНД розглядається як механізм демократичного вирішення всіх проблем, пов'язаних із дезінтеграцією СРСР.

2. Це місце багатобічних переговорів і консультацій з проблем, спільних для держав, утворених у геополітичному просторі колишнього Союзу.

3. Це форма підтримки цивілізованих відносин України з цими державами.

Відбулося в рамках об'єднання безліч засідань і прийнято така ж кількість документів. Вже за п'ять років нараховуємо: 17 засідань Ради глав держав і 18 засідань Рад глав урядів; розглянуто 600 документів (43,9 % – економічні і соціальні питання; 30 % – організаційно-правові; 26,1 % – військово-політичні). За той час Україна підписала 442 документи (74 %), у тому числі із застереженнями – понад 60. Але прийняті рішення, як правило, залишилися на папері. Україна уже уклала угоди про вільну торгівлю з багатьма країнами СНД, Балтії, а в масштабі СНД таку угоду від 1994 р. не можуть і досі ратифікувати.

Співдружність до кінця не вирішила жодної із тих регіональних проблем які породжують війни і воєнні протистояння: Чечня, Ка-

рабах, Абхазія, Північна Осетія, Таджикистан, Придністров'я. Спостерігається утворення в рамках СНД таких "інтеграційних вузлів", як міждержавний союз Росії та Білорусії (1996), Митний Союз Росії, Білорусії, Казахстану та Киргизії, ГУУАМ (нині – ГУАМ), група центрально-азійських країн, ЄЕП тощо. Ядро цього утворення з самого початку склали Росія, Узбекистан, Казахстан і Киргизстан, пізніше Білорусія. Парламенти Азербайджану та Молдови спочатку навіть не ратифікували угоди про створення СНД.

Якщо попервах лише Україна наголошувала на своїй особливій думці, то пізніше в СНД утворилося вже чимале угрупування "незгодних" – Грузія, Азербайджан, Узбекистан. До них, часом приєднувалися Молдова, Туркменія.

Координуючі інституції Співдружності (зокрема, і виконавчий секретар СНД) часто не виконують своїх прямих повноважень. Квітнева 1997 р., зустріч глав держав – членів СНД по суті навіть констатувала неспроможність об'єднання. СНД ніби зайвий раз демонструє, що розпад СРСР був закономірним, неминучим процесом.

В Україні існує два підходи до СНД, один з яких передбачає її розпуск. Проте сама Україна, можливо, не стане ініціатором розпуску, але натомість буде використовувати цю організацію, як і в 1991 р., на свою користь. Майбутнє СНД залежить від стабільності українсько-російських стосунків та темпів економічного реформування в кожній із країн, які зумовлять потребу в інтеграції, або навпаки, реінтеграції.

Дотримуючись загальновизнаних норм міжнародного права, Україна прагне розширювати та поглиблювати дво- та багатобічні форми співробітництва як у межах, так і поза рамками СНД.

Договори про дружбу, добросусідство та співробітництво наша держава підписала з Казахстаном (1991), Узбекистаном, Киргизстаном, Азербайджаном і Туркменістаном (1992), Грузією (1993), Білорусією (1995). З багатьма з них укладено угоди про торговельно-економічне співробітництво та створено відповідні комісії. Особливо дружніми є відносини з Республікою Грузією. На початку 2005 р. тільки з Україною ця країна підписала Договір про дружбу, співробітництво і взаємодопомогу. Україна дуже активно допомагає становленню Збройних Сил Грузії (кадри, техніка, бойові катери), службі охорони її державного кордону. Грузинська революція Троянд (2003) має багато спільного з Помаранчевою революцією в Україні.

Україні не вдалося залучити Білорусію до створення без'ядерної політичної зони у Центрально-Східній Європі та інших структур цього регіону. Угода та домовленості з нею стосуються, передусім, пи-

тань захисту інвестицій, пенсійних прав громадян, співробітництва прикордонних регіонів, погашення українського боргу.

Найскладнішими проблемами в стосунках із Молдовою були і частково є: проблема кордонів, будівництво порту на Дунаї (с. Джурджулести), що частково займе територію України, доля 250 об'єктів, що є власністю Молдови на території України (санаторії і підприємства), питання семи ділянок молдовської залізниці з 12 станціями, що проходили територією України.

На території Молдови виникли Гагаузька Республіка (19 серпня 1990), та Придністровська Молдавська Республіка (2 вересня 1990). Україна займає позицію невтручання у внутрішні справи сусідньої держави, але бере участь у врегулюванні придністровського конфлікту. У 2005 р. Президент України висунув новий план вирішення проблеми. Ситуація ускладнюється бажанням Російської Федерації впливати на ситуацію в цьому регіоні. За Договором про звичайні збройні сили й озброєння в Європі та відповідно до рішень ОБСЄ у 1999 р. ця країна повинна була до грудня 2001 р. вивезти з Молдови свою військову техніку та вивести всі свої війська, але не зробила цього і домагається залишення півтисячного угрупування.

Перспективним є співробітництво з Молдовою в рамках реалізації міждержавної програми довгострокового економічного співробітництва на 1998–2007 рр. та єврорегіону "Нижній Дунай". Його створено у 1998 р. Це Одеська область (Україна), повіт Кагул (Молдова), повіти Брела, Галац, Тульча (Румунія).

У випадку приєднання Молдови до Румунії, населення Придністров'я, що переважно складається з українців, має право виразити свою волю шляхом демократичного волевиявлення. В грудні 2003 р. ВРУ ратифікувала "Положення про демаркацію державного кордону між Україною і Республікою Молдова".

Україна не сприймає пропозиції Казахстану про створення євразійського простору, але активно розвиває з цією державою економічні зв'язки. В цій державі проживає понад 900 тис. українців, з яких близько 37 % визнають українську мову рідною. Є тут Український культурний центр і товариства, газета "Українські новини", що видається за державні кошти. В Акмолі діють український ліцей та бібліотека.

Із 80 млрд $м^3$ газу, який щорічно добувають в Туркменістані, близько 30 млрд $м^3$ транспортується в Україну транзитом через Узбекистан, Росію і Казахстан. Щоб вирішити питання проплати за нього (товарні поставки, валюта, будівельні роботи), Україна залучає до цього процесу й інші держави, зокрема Іран. Ця складна система розрахунків потребує і дипломатичного хисту.

Повністю не реалізований ще значний потенціал торговельно-економічних стосунків України з Узбекистаном, Киргизстаном та Таджикистаном. Дві останні країни спочатку перебували переважно в орбіті політики Росії. Нині ж на Киргизстан мала певний вплив українська Помаранчева революція.

Важливим зовнішньоекономічним партнером України є Азербайджан. Україна має можливість долучатись до проекту видобутку нафти в цій країні, а Азербайджан – до розробки нафтових покладів у чорноморському шельфі. При цьому центральним завданням для України є залучення Азербайджану до розробки і реалізації міжнародних проектів транспортування через свою територію каспійської нафти.

Зв'язки з Вірменією розвиваються, передусім, на ґрунті спільних інтересів входження до європейських структур та пошуку ринку для збуту продукції українського АПК.

Після 2000 р. активізувалися стосунки з країнами Балтії – Естонією, Латвією та Литвою, що не ввійшли до СНД. Відбулися візити на найвищому рівні. Україні важливіші не лише економічні стосунки, а й досвід ефективнішого реформування економіки цих країн.

Розвитку співробітництва країн СНД дуже заважає необ'єктивне і упереджене висвітлення процесів, які відбуваються на пострадянському просторі в ЗМІ (особливо Росії), а також різні рівні політичної трансформації. В своїй зовнішній політиці стосовно країн СНД Україна повинна пам'ятати, що політичні та культурні цінності пов'язують її з Європою, але найперспективніша в часі економічна вигода проростає на пострадянському ґрунті.

Питання для самоперевірки

1. Як З. Бжезінський пояснює визначальну роль України на пострадянському просторі?
2. Які позиції і наміри України стосовно СНД?
3. Як розвиваються відносини України з тими державами, які були до 1991 р. республіками СРСР? Що є спільного і відмінного у ставленні до кожної із них?

Лекція 5

Росія як центральна константа української зовнішньої політики

- ***Фактори актуалізації українсько-російських відносин.***
- ***Основні проблеми у стосунках з Російською Федерацією та їх вирішення.***

5.1. Фактори актуалізації українсько-російських відносин

Сучасний політолог Анатоль Камінський звертає увагу на те, що в зовнішній політиці будь-якої країни може бути присутнім поняття "зовнішньополітична константа". "Є історичні (доповнимо: і географічні, геополітичні та ін. – В.Я.) фактори, які своєю перманентністю та вагомістю вирішально впливають на формування зовнішньої політики, творять так звані константи зовнішньої політики" – зазначає він. Константний (від лат. constat – незмінний, постійний; той, що не змінюється). Звідси, центральною зовнішньополітичною константою для певної держави є та країна, яка постійно присутня в орбіті її зовнішньої політики або та, на яку постійно спрямовані її зовнішньополітичні дії та зусилля. Вважається, що такою константою, наприклад, стосовно Франції протягом другої пол. XIX – першої пол. XX ст. була Німеччина, і навпаки. Щодо України центральною константою її зовнішньої політики була, є і ще довго буде Російська Федерація, і в першу чергу – саме Росія як така, що є найбільшою структурною одиницею у федерації. Вагомість відносин обумовлена вже тією роллю, яку може відіграти факт постання нашої держави в трансформації самої Росії. "Часом, щоби владні еліти визнали, що світ справді змінився, потрібні сильне та болюче потрясіння. Для Британії ним був Суецький канал, для Франції – Алжир. Чи стане для Росії таким потрясінням Україна?" – запитує директор студій московського центру Фонду Карнегі Д. Трєнін у статті с красномовною назвою " Росія після України".

Пріоритетність українсько-російських відносин у зовнішній політиці України обумовлена постійними і поточними чинниками. До останніх можна долучити і ті, які можна назвати ситуативними.

До постійних належать:

1. Значна протяжність нашого кордону з Російською Федерацією, який характеризується відкритим (або "прозорим") прикордонним рельєфом. При цьому Росія має перевагу і територіальною квадратурою, і стратегічною глибиною.

2. Історично-культурні зв'язки як результат тривалого перебування українських земель в складі Російської імперії та більшовицького СРСР, який частково був її варіантом. При цьому Російська держава творилася за рахунок використання потенціалу України: і територіально й історично, і економічно, і культурно. На початку стосунки нагадували відносини стародавньої Греції і Риму. В результаті у масовій свідомості росіян існує сформований імперською ідеологією стереотип, що українці не є тією повноцінною спільнотою, яку називають народом. С. Булгаков вважав українців нацією, що сама себе вигадала, а Д. Волкогонов твердив уже в наші дні, що Україну придумав Ленін. Сучасний науковець Марта Богачевська згадує, що Георгій Флоровський, відомий російський філософ і богослов у еміграції, ставився до неї спочатку прохолодно, бо вона була українка і греко-католичка. Але це не завадило йому писати Д. Чижевському про знайомство з молодою науковою силою, яка, мовляв, "наша, русская". А професор і багатолітній директор Школи вищих студій у Парижі Ален Безансон констатує: "В цілому російський народ вважає, що відокремлення України – тимчасова аберація, й тому відмовляються зважати на нього як на щось реальне". Отже, Україні не доводиться сподіватися на широку підтримку демократичною російською громадськістю своїх справедливих зовнішньополітичних акцій. З іншого боку, в масі українців, – як результат тривалої русифікації, – низький рівень національної свідомості, що веде до часткової або повної ідентифікації себе з росіянами. Така ситуація перешкоджає розвивати стосунки на рівноправних засадах. Зокрема, час від часу виринатимуть у тій чи іншій формі проблеми повернення так званих "історичних боргів" у найширшому розумінні цього вислову.

До поточних факторів, в першу чергу, можна віднести:

1. Визнання Росією незалежності України не було наслідком повної, органічно щирої, добротворчої переорієнтації російської політики стосовно України, а лише результатом загальної кризи та послаблення Росії після розвалу СРСР. Вже через два дні після проголошення української самостійності російський президент Борис Єльцин заявив, що Росія залишає за собою право переглянути кордони тих республік,

які виходять із складу СРСР. Йшлося передусім про Донбас, Крим і Північний Кавказ. Позицію Єльцина підтримали інші відомі демократи, глави Москви і Санкт-Петербургу Г. Попов та А. Собчак. На переговорах у Мінську, результатом яких стало утворення СНД, Росія продовжувала висувати пропозиції про утворення союзної держави, не рахуючись із результатами українського референдуму 1 грудня 1991 року та Декларацією про власний суверенітет ще від 12 червня 1990 року. Вона була в числі перших держав, які визнали самостійність України, але вже у січні 1992 р. Державна Дума Російської Федерації взялася переглядати конституційність актів передачі Криму Україні, і це питання тісно пов'язувалося з розподілом Чорноморського флоту. В травні 1992 р. 12 депутатів Ярославської облради вимагали прийняти Закон "Про включення до складу Російської Федерації Донецької, Луганської та Харківської областей, як таких, що їх "незаконно відібрали у Росії більшовики". Крім вдови академіка Андрія Сахарова Олени Бонер, історика Юрія Афанасьєва та Володимира Буковського (знаходився за кордоном), які не належали до владних структур, ніхто в Росії ні словом не опротестував цих імперських претензій до України.

Тривалий час в українсько-російських відносинах не були визначені виразні умови надання Україні гарантій територіальної цілісності та недоторканості її кордонів. Так, під час зустрічі у верхах, у січні 1993 р. російська сторона заявила лише про визнання українських кордонів в рамках СНД. Тобто, у разі виходу України з СНД можливі були б територіальні претензії з боку Росії.

2. Економічна вразливість України у відносинах з Росією. На сьогодні левова частка всіх потреб української енергетики задовольняється за рахунок імпорту нафти та газу з РФ. Наприклад, у 2000 р. Україна споживала 75 млрд м^3 газу, з яких власний видобуток становив усього 18 млрд м^3. А енергетика є нині базовою галуззю розвинутої економіки. Тут варто зазначити, що на початку минулого століття ми мали цілком протилежну ситуацію: Росія залежала від поставок з України зерна, цукру, вугілля, залізної руди, сталі, прокату. Міркуючи про українську залежність, не треба забувати, що в самій Російській Федерації 75 % наповнення держбюджету залежить від світових цін на ринку енергетичних продуктів та від продажу сировинних напівфабрикатів.

3. Росіяни є другим за чисельністю народом в Україні. За переписом 2001 р. їх нараховувалось 8 млн 334 тис. (17,3 %). Лише за офіційними і неповними даними близько п'яти мільйонів українців проживають в РФ. А потреба розвитку суто людських та етнокультурних зв'язків і взаємин є одним із завдань зовнішньої політики кожної країни.

Зовнішньополітичну діяльність стосовно РФ Україна будує на партнерських засадах, принципах і нормах міжнародного права, на основі підписаних з цією державою документів. Вона не має жодних територіальних претензій до Росії і не визнає взаємних претензій з її боку.

Дипломатичні відносини між двома країнами були встановлені 14 лютого 1992 р. Першим надзвичайним і повноважним послом України в РФ став В. Крижанівський, а РФ в Україні – Л. Смоляков (колишній мешканець Києва). 1995 р. було відкрито Генеральне консульство України в Тюмені, пізніше – у Санкт-Петербурзі та Владивостоці. Також у 1995 р. Росія відкрила свої консульства у Львові, а пізніше в Одесі, Харкові та Сімферополі.

Спочатку двосторонні відносини України і РФ регулювалися договором "Про основи відносин між двома країнами" від 19 листопада 1990 р., потім велися тривалі переговори про підписання нового документу та створювалася договірно-правова база відносин. У 1995 р. текст "Договору про дружбу, співробітництво і партнерство між Україною та РФ" було парафовано, а 31 травня 1997 р., під час державного візиту президента РФ Б. Єльцина в Україну, підписано. Договір забезпечує рівноправне і беззастережне визнання один одного як стратегічних партнерів; визначає територіальну цілісність України і непорушність кордонів; заперечує використання сили один проти одного, включаючи й економічні та інші методи тиску; заперечує підписання з третіми країнами договорів, спрямованих проти партнера; забезпечує захист самобутності національних меншин, обопільне сприяння вивченню мов; визначає механізм розв'язання непередбачених спірних ситуацій. Цей договір став основою для вирішення комплексу проблем. А про те, що цих проблем чимало, свідчить як тривалість укладання та підписання самого договору, так і той факт, що він був ратифікований російською стороною та відповідно набрав чинності лише у квітні 1999 р. Правова визначеність і прозорість стосунків не була вигідна тоді Росії, яка все ще намагалася різними засобами втримати Україну в орбіті свого впливу. Саме РФ шукала всілякі приводи, щоб відтягувати його ухвалення.

5.2. Основні проблеми у стосунках з Російською Федерацією та їх вирішення

Слід зазначити, що взагалі зовнішньополітична константність обов'язково містить і проблемність у двосторонніх відносинах. Адже, якщо стосунки між країнами є безхмарними і рівними, це не вимагає постійних дипломатичних зусиль. В українсько-російських відносинах

склалися наступні групи (навіть, комплекси) проблем, які досі ще, більшою або меншою мірою, не знайшли свого задовільного вирішення.

Закордонна власність. Вона розподілялася методом "вибивання", а не за нормами правонаступництва. 23 червня 1993 р. було підписано угоду про передачу Україні об'єктів зарубіжної власності у 36 країнах. Це був результат Дагомиської угоди президентів, укладеної за рік перед тим. Зовнішній борг СРСР зріс із 15 млрд дол. США у 1985 до 72 млрд дол. у 1990 році. Тому Заходу було вигідно, щоб єдиною правонаступницею залишалась Росія. Україна під тиском підписала договір про передачу РФ повноважень щодо управління боргами. Стосовно закордонного нерухомого майна СРСР, то Росія так і не подала даних про нього і в односторонньому порядку привласнила всі права на нерухомість. Пізніше було укладено так званий "нульовий варіант" (Угода від 2 грудня 1994 про правонаступництво стосовно державного боргу та активів колишнього СРСР), за яким Україна відмовилась від своїх прав на активи та авуари, а Росія натомість брала на себе всі попередні борги колишнього Союзу. Цей нульовий варіант не був ратифікований ВРУ і, таким чином, проблема розподілу ще не закрита. Активи і пасиви колишнього Держбанку, алмазний фонд, золотий запас так і не були розподілені. Ще напередодні незалежності до Москви були переведені заощадження громадян, які були на українських рахунках, у сумі 83 млрд карбованців, за нинішнім курсом, близько 120 млрд гривень. Вони так і не повернулися в Україну. Є взаємні претензії щодо нерухомої власності на території обох країн. Росія фактично відмовилася від попередніх угод і подальшого масштабного врегулювання повернення історичних та культурних цінностей (проблема реституції), вивезених свого часу з території України.

Ядерне роззброєння. Україна за тристоронньою угодою 1994 р. між нею, РФ та США вивезла і знищила свою ядерну зброю. Вона здійснила безпрецедентну в історії людства політику добровільної відмови від неї. Але повної компенсації за це від Росії, як передбачалося домовленостями, так і не отримала.

Територіальні питання і проблема кордонів. 21 і 22 травня 1992 р. Держдума РФ прийняла постанову та виступила із заявою про Крим. У цих документах йшлося про неправомочність акта передачі Криму в 1954 р. зі складу РРФСР до складу УРСР. А 9 липня 1993 р. самий же орган прийняв постанову "Про статус міста Севастополя", в якій стверджувалося, що це місто має російський федеральний статус і є головною базою єдиного Чорноморського флоту. Україна відреагувала швидко: заява Президента, Постанова ВРУ, звернення до Ради Безпеки ООН про негайне скликання засідання Ради Безпеки ООН, направлення делегації

в ООН на чолі із заступником міністра закордонних справ Борисом Тарасюком. 19 липня 1993 р. члени української делегації провели 14 зустрічей з членами Ради Безпеки ООН, яка визнала рішення парламенту РФ юридично безпідставними. Новий етап у загостренні кримського питання розпочався з початку 1994 р., коли Президентом Республіки Крим обрали Юрія Мєшкова, представника сепаратистських сил в автономії. Аж до його звільнення з цієї посади Росія так і не спромоглася на офіційному рівні засудити його позицію, спрямовану на відокремлення Криму від України, розпалювання протистояння. Тривають спекуляції навколо міфу про Севастополь як міста виключно "російської слави". "Город, неприступный для врагов" за всю історію здавали ворогам сім разів і тільки один наступ, проведений у січні 1918 р. кримськотатарською кіннотою був відбитий вогнем кораблів тоді вже нейтрального Чорноморського флоту.

З територіальною цілісністю України пов'язане питання оформлення державного кордону України з Росією. З 1996 р. працювала відповідна комісія з вирішення цього питання. Підписані документи, які передбачають лише подальше просування до завершення делімітації та демаркації кордону. Східний кордон України і надалі залишається прозорим та до кінця не впорядкованим. Через нього порівняно легко проникають азійські міграційні потоки в Європу, частково осідаючи в Україні.

Особливо складним є оформлення морської ділянки кордону. Йдеться про вирішення питання правового статусу Азовського моря та пароплавства в його акваторії та в акваторії Керченської протоки, про правове оформлення Керч-Єнікальської протоки. Восени 2003 р. Росія без всякого попередження почала насипати прискореними темпами греблю від Таманського півострова Краснодарського краю до українського острова Коса Тузла в Керченській протоці. По суті це був засіб тиску на українську сторону з метою перегляду нинішнього статусу протоки і всього морського прикордонного комплексу. Адже Росія платить за прохід своїх суден через протоку, тому що глибоководний, придатний для плавання фарватер належить Україні. Такі дії можна трактувати і як застосування шантажу в двосторонніх відносинах. Зрештою, вони привели до того, що 24 грудня 2003 р. президенти України та РФ підписали "Договір про співробітництво у використанні Азовського моря і Керченської протоки". Проте, він лише започаткував узгодження проектів договорів про кордон в Азовському та Чорному морях і Керченській протоці, про розмежування виключних економічних зон та континентального шельфу в Чорному морі. Україна добивається, щоб морський кордон з РФ згідно норм міжнародного права відповідав лінії розмежування, яка була між УРСР та РРФСР на час розпаду СРСР.

Розподіл Чорноморського флоту і присутність російських військ в Україні. Спочатку не державницьку позицію щодо розподілу Чорноморського флоту зайняв український президент Л. Кравчук, погодившись у 1993 р. віддати його Росії за відповідні компенсації. Спалах невдоволення в Україні змусив його відмовитися від цих зобов'язань. І знову Держдума Федеральних Зборів РФ своїм рішенням 1996 р. зупинила розподіл майна ЧФ у співвідношенні 50 % на 50 %. Врешті-решт проблему було розв'язано в травні 1997 р. із врахуванням державних інтересів обох країн. РФ отримала в оренду на 20 років ряд морських бухт з компенсуванням у 3 млрд доларів США. Ця сума погасила левову частку українського боргу РФ за енергоносії. Але орендна плата за військову базу є мізерною у порівнянні з існуючою світовою практикою. РФ платить щороку Україні за використання її території близько 98 млн доларів. А, наприклад, США за аналогічну базу на Філіппінах (Субік-бей) – понад 2 млрд щороку, а та ж Росія за оренду Байконура в Казахстані – щорічно 3,5 млрд доларів. До того ж, база не відгороджена, як робиться у таких ситуаціях. Слід також пам'ятати, що за Конституцією України розташування іноземних військових баз на території України забороняється і лише перехідні положення Основного Закону тимчасово надали таку можливість. Проблема набирає ваги у зв'язку з наміром України вступити до НАТО.

Проблеми комунікацій та торговельно-економічних стосунків. У розвиток нафтовидобувної промисловості колишнього СРСР Україна вклала не менше ресурсів, ніж Росія. І нині в Тюмені понад 60 % робітників – українці. Одначе Росія постійно підвищувала експортні ціни на енергоносії, які поставляються Україні, що лягало великим тягарем на економіку нашої держави. "Війна цін" супроводжувалася і торговельною "війною". Відомий конфлікт щодо транзитів нафти через українську територію. Росія не погоджувалась з підняттям тарифів за транспортування енергоносіїв у відповідності до світових стандартів. Мало місце скорочення нею постачання в Україну всього обсягу нафти, що призвело до зупинки українських нафтопереробних комбінатів. У червні 2002 р. між Україною, РФ та Німеччиною було підписано угоду про створення газотранспортного консорціуму для вирішення проблеми якісного транспортування газу через Україну, але Росія прагне в ньому домінувати. Так само вона настійно добивається використання нафтопроводу "Одеса–Броди" у вигідному для себе реверсному режимі. Такі кроки Росія робить з метою примусити Україну вступити до митного союзу, який передбачає однотипний механізм регулювання економіки. Одночасно вона і досі не погоджується на запровадження режиму вільної торгівлі між двома країнами. Сподіваючись на позитивне

вирішення цієї проблеми, нинішня українська влада пішла назустріч побажанням РФ у створенні так званого "єдиного економічного простору" (ЄЕП). 18 вересня 2003 р. в Ялті президенти України, РФ, Білорусії та Казахстану підписали відповідний документ про створення ЄЕП. Цей крок негативно сприйняли в об'єднаній Європі, куди прагне інтегруватися й наша країна. Українські політики вважають, що "Кремль цікавлять... насамперед, українська газотранспортна мережа, нафтопереробні заводи, усілякі "глиноземи" та "феросплави", що підтверджує і факт призначення послом в Україні В. Чорномирдіна, який добре знає енергетичний та індустріальний сектори економіки. Власне Росія всіляко посилює присутність в Україні саме того російського капіталу, який найбільше узалежнює Україну від неї. В зв'язку з цим доречно навести думку нашого сучасника Б. Бахтєєва: "Спробуймо відповісти, що – за нормальних умов – для Росії краще: щоб Україна була від неї залежною, жила в неї в борг і розплачувалася політичними поступками та демонстрацією покірливості? Чи щоб вона була по-справжньому незалежною й платила за той самий газ грошима? За нормальних умов будь-хто віддав би перевагу другому варіанту – банальному, навіть нудному, але практичному й прагматичному. Росія ж уперто обирає перший, ірраціональний".

Інформаційний простір. Нині в Україні діють понад 900 компаній, студій, редакцій, які не входять до системи державного телебачення. Вони все ще тримають Україну переважно в російському інформаційному просторі, блокуючи входження в міжнародні інформаційні структури та маніпулюючи свідомістю українських громадян в інтересах нашого найбільшого сусіда.

Так званий "російськомовний фактор". Аналітики вважають, що проживання росіян в Україні і так звану "російськомовність" Росія використовує як засіб тиску на нашу державу. 14 вересня 1995 р. указом № 940 Президента РФ було затверджено стратегічний курс РФ щодо держав СНД. В указі вся територія колишнього СРСР розглядається як простір найважливіших життєвих інтересів Росії в галузі оборони, безпеки, економіки, захисту прав росіян. Хоч в Україні для росіян є близько 3 тис. шкіл (3 млн учнів), 11 вищих навчальних закладів, 30 театрів, 62 % бібліотек, більше третини всіх періодичних видань, а для українців в РФ нічого подібного і близько немає, – російська сторона час від часу піднімає питання про так звану "насильницьку українізацію".

Восени 2003 р. в Санкт-Петербурзі відбулася міжнародна конференція "Русский язык как язык межнационального общения". В її рішеннях було зафіксовано: "По мнению участников, сегодня русский язык не просто представляет "великую коммуникативную ценность",

но и является фактором внешнеполитической активности России. Поэтому резкое сокращения русскоязычного пространства негативно влияет на авторитет страны". А Людмила Путіна, дружина Президента РФ, на іншій конференції наголошувала: "Необходимо утверждать и расширять языковые границы русского мира", бо "… это и отстаивание, и укрепление национальных интересов России". Слід пам'ятати, що мовне питання в Україні не лінгвістичне, а політичне і штучно підривається антиукраїнськими силами. Зовсім невипадково у Державній Думі РФ є комітет із дивною назвою "Комитет по делам СНГ и связям с соотечественниками". На жаль, в Україні ще немає належного усвідомлення тотожності процесів зміцнення національних інтересів і розширення україномовного простору.

Вже згадуваний західний славіст А. Безансон вважає, що еволюція Росії не виправдала сподівань і у встановленні її домінування на пострадянському просторі головною метою є Україна. "Все годиться, аби знову здобути її: економічний тиск, іредентизм росіян в Україні, постійна блокада з боку Придністров'я та Молдови..., саботування реформ, які намагається здійснити український уряд, маніпулювання релігійним розколом, поліційне та військове проникнення – задіяно всю гаму можливих засобів тиску. Російська дипломатія вважає, що час – її союзник", – зазначає він. Можливо, відомий аналітик у своїх судженнях і "передає куті меду", але його спостереження добре відбивають загальну тенденцію зовнішньополітичного курсу РФ щодо України. Відомо, що різноманітні аналітичні служби в Москві, розробляючи можливі сценарії або варіанти стратегії зовнішньої політики РФ на пострадянському просторі, обов'язково включають до них положення, які передбачають дезінтеграцію і субординацію України, "встановлення тотального контролю над її зовнішньою, військовою й економічною політикою". В зв'язку з цим варто звернути увагу і на думку співкобітника дослідного центру при міністерстві оборони Великобританії Джеймса Шерра, яку він висловив ще 1998 р.: "... Якби Україна була сильнішою, ніж сьогодні, з переконливою самостійністю, то саме цим уже приваблювала б західні інвестиції й розвинуті західні ринки". Якраз оцю "переконливу самостійність" дипломатія нашої держави і повинна демонструвати передусім у відносинах з Російською Федерацією. Адже, формула "навіки поруч" зовсім не означає "навіки разом" (в сенсі поглинання чи об'єднання). І при цьому не слід забувати, що найбільший прорив у зовнішній політиці треба здійснювати, таки, в західному напрямку. На сьогодні можна сказати, що таку "переконливість" Україна демонструє лише при відстоюванні своєї територіальної цілісності. При вирішенні ж інших проблем (особливо при захисті економічних інтересів) вимагається і більша дієвість, і гнуч-

кіший дипломатичний хист. Представники української влади своїми діями часто ніби спеціально "переконують" в самокритиці, коли йдеться про Росію. Так, у квітні 2004 року прем'єр В. Янукович під час візиту до Москви нагороджує мера цього міста Лужкова орденом Ярослава Мудрого. Того Лужкова, який створив фонд "Москва–Крим". І цей фонд фінансує створення на півострові "російського козацтва". Це той Лужков, який, по суті, не визнає Севастополя містом, що входить до України тощо.

Після великої зміни влад в Україні на початку 2005 р. розпочався якісно новий етап і в російсько-українських взаєминах. Вони набувають цілком прагматичного характеру, як і відносини України з іншими державами. Підтвердженням цього, наприклад, став робочий візит президента РФ В. Путіна до України 19 березня 2005 року. Перед його приїздом президент України В. Ющенко провів масштабну зустріч із представниками російського капіталу в Україні. Це був вдалий дипломатичний хід, який зменшив можливості застосування російською стороною потужних економічних важелів на переговорах. А в ході самого візиту було домовлено про створення постійно діючої комісії "Путін–Ющенко", яка нагадує аналогічну структуру в українсько-американських відносинах (комісія "Кучма–Гор").

У міру справедливого та рівноправного вирішення всього комплексу українсько-російських проблем, як наслідку прояву двосторонньої доброї волі і справедливої дії, сприйняття Росії як центральної константи української зовнішньої політики у сфері міжнародних відносин буде відсуватися на задній план. Так, як це було у зовнішній політиці інших країн, коли вони перерозподіляли свою зовнішньополітичну діяльність та міняли в ній акценти. Саме тоді й настане "золотий вік" у зовнішньополітичних стосунках України з Росією.

Питання для самоперевірки

1. Чому Росія є центральною константою української зовнішньої політики?
2. Назвати основні групи проблем українсько-російських відносин.
3. Наскільки успішно Україна захищає свої національні інтереси у стосунках з РФ?

Лекція 6 Зовнішньополітичні відносини України з "Великою сімкою"

- ***Розгляд відносин зі США та Канадою.***
- ***Українсько-німецькі та українсько-італійські стосунки.***
- ***Стан і перспективи розвитку співробітництва з Францією, Великою Британією, Японією.***

6.1. Розгляд відносин зі США та Канадою

Визнання особливого значення взаємовідносин України з Росією зовсім не означає необхідності їх абсолютизації. Найбільший прорив у своїй зовнішній політиці Україна якраз має зробити у західному напрямку. Саме забезпечення масштабного співробітництва із західними країнами допоможе утвердитися нашій державі.

Західний вектор зовнішньої політики має три складові: центрально-східноєвропейський, західноєвропейський, трансатлантичний. З двома останніми пов'язані відносини України з державами так званої "Великої сімки", що функціонує з 1975 р. (США, Канада, Німеччина, Франція, Велика Британія, Італія, Японія). Вони залишаються для нас країнами пріоритетного інтересу. По-перше, від них можна запозичити передовий економічний досвід, технологічні надбання. По-друге, завдяки своїй економічній потузі вони мають велику вагу і в міжнародній політиці. По-третє, їхня соціально-політична стабільність може мати благодатний вплив на політичну погоду в Україні, яка все ще зазнає різнобічних впливів і коливань.

Зі США Україна встановила дипломатичні відносини 3 січня 1992 р. Шлях до визнання не був довгим, але й назвати його простим не можна. 1 серпня 1991 р. у Верховній Раді УРСР виступив американський президент Дж. Буш (старший). Перед тим він побував у Москві, де попередньо показав текст промови М.С. Горбачову. У виступі Дж. Буш тоді скандально заявив: "Свобода – це не теж саме, що незалежність. Американці не будуть підтримувати тих, хто здобуває незалежність для то-

го, щоб замінити далеку тиранію на місцевий деспотизм. Вони не допомагатимуть тим, хто сприяє самовбивчому націоналізму, який базується на етнічній ненависті". Важливу роль у зміні американської політики щодо України відіграли тверезо мислячі політики (зокрема Р. Чейні, міністр оборони), Конгрес і українська громада США. А там нині мешкають більше 2 млн українців, із яких майже 90 % проживають у містах і зайняті у всіх сферах економіки. Діє більше десяти українських музеїв, видаються періодичні видання – газети і журнали. При бібліотеці Конгресу США відкрито відділення української літератури на 70 тис. томів. При 40 вузах діють постійні курси українознавства, у 10 університетах є українські кафедри. У різних галузях працюють понад 300 професорів-українців. Діаспора організувала вивчення української мови у 110 школах (оскільки рідну мову знають лише близько 120 тис. осіб із загальної чисельності українців США).

На перших порах головною метою української зовнішньої політики щодо США було домогтися ідентифікації нашої країни та довести свою спроможність бути державною нацією. У лютому 1992 р. почало формуватися посольство України у Вашингтоні в складі передової групи дипломатів (С. Кулик, Г. Дунайський), а 6 березня призначено першим послом О. Білоруса. 9 червня 1992 року перший посол США в Україні американець українського походження Роман Попадюк вручив свої вірчі грамоти Президенту України. 5–11 травня 1992 р. відбувся перший офіційний робочий візит Президента Л. Кравчука до США. Було підписано політичну Декларацію, Меморандум про взаєморозуміння, угоди про торговельні відносини, захист навколишнього середовища, сприяння капіталовкладенням, про гуманітарне і науково-технічне співробітництво та ін. Але загалом двосторонні відносини впродовж 1992–1993 рр. складалися в атмосфері недовірливо-підозрілого приглядання до України з боку офіційних властей та засобів масової інформації. З'являється низка тенденційних, антиукраїнських публікацій. США наполягали, щоб Україна стала без'ядерною державою, приєдналася до Договору про нерозповсюдження ядерної зброї (ДНЯЗ) і здійнювали на неї відповідний тиск. Українська дипломатія з честю витримала цей штурм з боку США та Росії і з блиском, як вважає Ю. Щербак, розіграла "ядерну карту", отримавши максимально можливі вигоди від "денуклеаризації". Було розроблено і реалізовано єдино вірну стратегію, яка включала:

– надання Україні ядерними державами, насамперед США і Росією, ефективних реальних гарантій її національної безпеки;

– надання Україні адекватної фінансово-технічної допомоги з боку США, Росії, інших членів міжнародного співтовариства у знищенні стратегічних наступальних озброєнь;

– компенсацію за вивезену з території України тактичну і стратегічну зброю (високозбагачений уран і плутоній), що вивозилася в Росію для розукомплектування.

23 серпня 1992 р. Україна підписала в Лісабоні протокол до договору про СНО-1, що перетворило її на суб'єкта цього договору (ратифікація ВРУ відбулася 18.11.1992 із 13 зауваженнями). 14 січня 1994 р. у Москві було підписано тристоронню Заяву президентів України, США і Росії, після якої була "бориспільська посадка" президента США Біла Клінтона. В заяві містився історичний пункт про те, що США і Росія готові надати Україні гарантії безпеки після набуття чинності домовленостей за договором про СНО-1 і приєднання України до ДНЯЗ. У лютому 1994 р. Верховна Рада ратифікувала Договір про СНО-1 і приєднання України до ДНЯЗ. Ще в липні 1993 р. за законом Нанна-Лугара США виділили Україні 350 млн доларів на допомогу в ліквідації її ядерного потенціалу та проведення конверсії.

1994 рік, з легкої руки віце-президента США А. Гора, на відміну від 1993 року, "російського", був проголошений "роком України". Спочатку в березні відбувся візит до США "старого" президента Л. Кравчука, а в листопаді – новообраного Л. Кучми. Останній став поворотним. Було підписано 22 листопада 1994 р. в Білому домі "Хартію українсько-американського партнерства, дружби і співробітництва", у якій сторони визнали, що "існування вільної, незалежної і суверенної Української держави, її безпека і процвітання мають велике значення для США". Україна і США "виявили рішучість побудувати широке і міцне партнерство" і погодились, що "незалежність, суверенітет і територіальна цілісність української держави мають фундаментальне значення для їхнього партнерства". Обидві країни виявили розуміння того факту, що "стратегічне розташування України в центрі Європи дозволяє їй зробити особливий внесок у справу миру, безпеки та стабільності в регіоні. Виходячи із переконання, що безпека України не може бути забезпечена, доки не буде забезпечена безпека Європи в цілому, Сполучені Штати заявили, що підтримують Україну в її зусиллях, спрямованих на розв'язання суперечностей з її сусідами в дусі миру та співпраці, утримання від загрози силою або її застосування проти територіальної цілісності або політичної незалежності будь-якої держави".

Як констатував Ю. Щербак, другий посол України у США, 1994 політичний рік завершився урочистим акордом Будапештського

саміту НБСЄ (5–6.12), на якому Україна взамін за ратифікацію Договору про СНО-1 та приєднання до ДНЯЗ, отримала гарантії національної безпеки у вигляді Меморандуму – унікального міжнародно-правового документа, підписаного лідерами США, Великої Британії і Росії. Того ж дня в односторонньому порядку гарантії безпеки було надано Україні Францією та Китаєм. Хоча в англійському тексті вживалося слово “assuranses” (тобто, не гарантії, а “запевнення”), це був великий успіх зовнішньої політики України. У червні 1996 р. історична “денуклеарізація” України завершилася. На початку листопада 2001 р. в Україні була знищена остання шахтна пускова установка для стратегічних ракет з ядерними боєголовками.

У 90-х роках минулого століття існували такі основні напрямки розвитку українсько-американських відносин:

– політичні контакти, які характеризувалися дуже великою інтенсивністю: візити президентів, керівників зовнішньополітичних відомств, прем’єр-міністрів України, міністрів та керівників відомств. Лише Президент США Б. Клінтон тричі відвідував Україну (у тому числі, з державним візитом – 11–12.05.95, а з офіційним – 5.06.2000). При цьому безпрецедентним було підписання в Києві, всупереч існуючій в США практиці, спільної заяви президентів України і США 11 травня 1995 р., в якій було підкреслено підтримку з боку США процесів демократичних і ринкових перетворень в Україні, її політичного суверенітету та територіальної цілісності, процесу інтеграції нашої держави в європейське співтовариство. З 1997 р. діяла спільна міжурядова комісія “Кучма–Ґор”;

– створення договірно-правової бази, яка на сьогодні нараховує більш ніж 60 спільних документів;

– фінансово-економічна допомога Україні кількома каналами: гранти, які щорічно затверджувалась Конгресом США та реалізовувалась через Агентство міжнародного розвитку США (АМР); кредити Ексімбанку США; кредитна допомога від МВФ на покриття дефіциту платіжного балансу України, здійснювана при сприянні США та інших країн; пільгові кредити під структурну перебудову та конкретні інвестиційні програми, що надавались Світовим банком при сприянні США; пільгові кредити (PL-480) Міністерства сільського господарства США на закупівлю сільгосппродуктів, зокрема соєвого шроту; програма зменшення ядерної загрози (згідно з законом Нанна-Лугара), що реалізується Міністерством оборони США; програми індустріального партнерства та підвищення безпеки атомних станцій, які надавались Міністерством енергетики США і Комісією з ядерного регулювання; гуманітарна допомога, що надавалась різними неурядовими організа-

ціями США, такими як “Фонд допомоги дітям Чорнобиля”, фонд “США–Україна”. Процес надання допомоги Україні залежав від проведення Україною значних економічних реформ, як доповнення до попередніх перетворень. Він знав моменти “замороження” і “розмороження”;

– залучення американських інвестицій в економіку нашої країни;

– розвиток товарообігу. Експорт тут перевищував імпорт. В експорті переважають чорні метали (понад 50 %);

– військово-політичне співробітництво: на двосторонній основі і в рамках програми НАТО “Партнерство заради миру”, в якій наша держава бере участь з 8 лютого 1994 р., першою із країн СНД. У 1995 р. українські офіцери становили більшість серед слухачів з країн Центрально-Східної Європи та СНД, які навчалися в навчальних закладах МО США;

– космічне співробітництво. Українські ракети-носії використовувались у проекті міжнародного консорціуму “Морський старт”, співзасновником якого є КБ “Південне”, НВО “Південний машинобудівний завод” (м. Дніпропетровськ), американська корпорація “Боїнг”, норвезька фірма “Квернер”, російське АТ “Енергія”. У 1997 р. український космонавт Леонід Каденюк взяв участь в одному з польотів “Шатлу”, де проводив наукові експерименти.

Вбивство журналіста Г. Гонгадзе (вересень 2000 р.) і затягування розслідувань цієї справи, “касетний скандал” (листопад 2000 р.) і особливо, пов’язаний з ним, так званий “кольчужний скандал” (можливий продаж Україною Іраку протиракетних комплексів “Кольчуга” в порушення взятих міжнародних зобов’язань) значно погіршили стосунки з США. Лише направлення української бригади в Ірак після повалення режиму Хусейна дещо поліпшили ситуацію. США також непокоїть стан демократії і свободи слова в Україні. Візит до США президента В. Ющенка весною 2005 р. та підписані у Вашингтоні важливі документи виводять стосунки із найвпливовішою країною на дійсний рівень стратегічного партнерства. 2005 р. у США створено за участю президента України об’єднання друзів України “Помаранчеве коло”, ку-ди входять також дуже впливові політики і бізнесмени.

Співробітництво з США триває. Дуже символічно, що один із будинків нашого посольства у Вашингтоні є пам’яткою американської історії. Тут у 1791 р. перебував перший президент США Джордж Вашингтон, про якого Тарас Шевченко написав віщі слова: “…Коли ми діждемося Вашингтона з новим і праведним законом? А діждемось таки колись!” Ці слова викарбувані на пам’ятнику Шевченкові, який урочисто відкрили в американській столиці у 1964 р. за участю президента США Д. Ейзенхауера.

Першою із розвинутих країн визнала Україну Канада (3 грудня 1991). Але ще після 24 серпня 1991 р. представники Конгресу українських канадців не раз зверталися до федерального уряду з наполегливим проханням визнати незалежність України і запросити до Канади Голову Верховної Ради Л. Кравчука. Цей візит відбувся. Характерно, що одним із перших послів нашої держави в цій країні був відомий український політик, колишній дисидент і правозахисник Левко Лук'яненко, який вже встиг написати цікаві спогади про цей період ("В країні кленового листу").

У Канаді проживає понад 1 млн українців. Організовані українські поселення з'явилися 1891 р. у провінції Манітоба. До 1914 р. в Канаду переселилося 170 тис. українців, у 1921–1939 рр. – 70 тис., у повоєнні роки – 65–70 тис. Вони осідали в основному в землеробних провінціях, таких, як Онтаріо (30 %), Альберта (20 %), Манітоба (20 %), Саскачеван (16 %). У середині XX ст. близько 22 % українців працювало в аграрному секторі, нині – 12 %. Є понад 10 музеїв, пов'язаних з історією та культурою українців. Постійно друкується майже 30 різноманітних газет і журналів. Кілька десятків крамниць продають українську літературу.

Українська діаспора в Канаді – це своєрідне мікросуспільство, яке об'єднане мовою, культурою, побутом та політичною організацією. суспільство, яке складається з усіх суспільних верств. До 2001 р. близько 50-и українців були на міністерських постах провінцій. До 1975 р. до федерального парламенту було обрано 62 українці. Роман Гнатишин у 1989 р. був призначений на найпочеснішу в цій країні посаду Генерал-губернатора Канади.

Другий етап українсько-канадських відносин тривав з часу визнання до кінця 1993 р. Було підписано дві спільні державні програми – "Партнерство в прогресі" та "Науково-технічний центр в Україні" (разом зі Швецією та США). Канадський уряд надав Україні кредит у розмірі 50 млн дол., прорвавши своєрідну фінансову блокаду нашої країни.

Третій етап розвитку взаємин почався з 1994 р. Рівень особливого партнерства було закріплено у березні 2001 р. Спільною декларацією. А в жовтні під час візиту президента України до Канади було підписано Угоду про дружбу і співробітництво та створено комісію з питань торговельно-економічного співробітництва. Канада організувала й провела міжнародну конференцію (жовтень 1994 р.) "Партнерство заради економічних перетворень в Україні" за участю країн "Великої сімки", представників міжнародних фінансових структур. На зустрічі в Галіфаксі (червень 1995 р.) Канада підтримала Україну у наданні їй фінансової допомоги з боку "Сімки" та міжнародних фінансових установ.

Відповідно до підписаних документів створювалися спільні проекти, які можна розділити на чотири пріоритетних напрями.

1. Сприяння політичним та економічним реформам в українському суспільстві, де координатором є відділ Центральної та Східної Європи Канадського агентства міжнародного розвитку. Активну роль у підготовці цих проектів відіграли українські канадці – члени Кооперативної ради Канади.

2. Подання гуманітарної допомоги нашій країні. Основним інвестором є канадський Червоний Хрест. Починаючи з 1991 р. українські канадці ініціювали сотні гуманітарних акцій ("Друзі дітей" та ін.)

3. Відкриття комерційних кредитів. Це – найнерозвиненіша сфера. Канада була першою серед західних країн, яка ще 1992 р. відкрила кредитну лінію Україні.

4. Регіональне співробітництво. Понад 15 регіональних проектів здійснювалося в Україні вже на 1998 рік. Зокрема, на Івано-Франківщині здійснювався проект щодо розвитку малого та середнього бізнесу.

А загалом з 1991 р. вже завершено понад 60 спільних українсько-канадських проектів у різних галузях. Канада фактично взяла на себе обов'язки представника українських інтересів у "Великій сімці", Всесвітній організації торгівлі та інших міжнародних організаціях, в яких Україна не мала або й досі не має членства.

Успішний розвиток українсько-канадських зовнішньополітичних відносин – це, можливо, другий у світі (після ізраїльського) зразок ефективності використання діаспори в зовнішній політиці держави.

Зовнішня політика України на Північно-американському континенті є реалізацією пророчих слів Михайла Грушевського, який у книзі, виданій ще 1918 р., писав: "Америка… для нашої будучини безсумнівно матиме величезне значення – і своїми незвичайними фінансовими та технічними засобами, і теж як школа для наших людей, майбутніх поколінь наших техніків, економістів і суспільних робітників. Демократичніший, ніж який-небудь з європейських народів, ініціативніший, сміливіший у замислі й виконанні, цей народ може дуже багато чому навчити наші кадри робітників і діячів… Українська колонізація, яка зібралась досі в Америці, дуже значна і під теперішню хвилину перейнята гарячим бажанням чимось послужити нашому відродженню, вона зможе справді вчинити чималі послуги новій Україні".

6.2. Українсько-німецькі та українсько-італійські стосунки

Зовнішньополітичні стосунки України з Німеччиною, яка з жовтня 1990 р. відновила німецьку єдність, мають свою чималу історію.

Силою історичних обставин в минулому українські політичні сили, що прагнули до незалежності, часто покладали свої сподівання саме на неї. Німеччина була першою країною світу, яка мала в Україні своє консульство (ще з 1989 р.). Дипломатичні відносини було встановлено 17 січня 1992 р. Перший посол Х. Бассевіту був і першим послом іноземної держави в Україні взагалі. У Німеччині, крім посольства, працюють консульство в Мюнхені та відділення посольства в Берліні до перенесення столиці із Бонна в Берлін. У 1993 р. під час перебування канцлера Г. Коля в Україні було укладено Спільну декларацію про основи відносин між двома країнами. У 1995 р. у Німеччині перебував президент України, а наступного року до Києва знову приїздив канцлер. Договірно-правова база між нашими країнами складається із понад 40 документів. Німеччина надає особливої уваги таким питанням, як: впорядкування німецьких поховань в Україні; компенсаційні виплати українським громадянам, які були жертвами нацистських переслідувань у роки війни (почалася вже друга виплата); на перших порах – переселення німців з Казахстану до України (передбачалося переселити до 600 тис. чол.); створення спільних підприємств; партнерські зв'язки між містами. В Україні відкриті бюро Фондів К. Аденауера та Г. Зайделя, діє відділення Інституту Ґете. Перспективним є співробітництво з впровадження сучасних технологій глибокої переробки нафти і вугілля, переоснащення теплових станцій в Україні, а особливо щодо участі Німеччини у створенні газотранспортного консорціуму для реконструкції і вдосконалення енергетичних магістралей, які пролягають через територію України. Німеччина незмінно посідає перше місце в торгівлі України з країнами Західної Європи.

Стратегічним завданням зовнішньої політики України щодо цієї країни є створення своєрідного трикутника взаємовідносин і співробітництва між Україною, Польщею та Німеччиною. Це сприяло б входженню України до економічних європейських структур та використання чорноморського транспортного шляху і східних енергоносіїв.

Українська діаспора в Німеччині після другої світової війни нараховувала близько 300 тис. чоловік. З 1945 р. в Мюнхені діє Український вільний університет, а з 1947 р. – Наукове товариство ім. Т. Шевченко (НТШ). Було відкрито 16 українських видавництв, працювали 20 суботніх українських шкіл, нараховувалося близько 100 релігійних громад. Нині українцями визнають себе близько 20 тис. осіб, що об'єднані в 23 релігійні громади. Об'єднуючим центром є Мюнхенське Центральне представництво українців Німеччини. Нова хвиля еміграції з України розпочалася наприкінці 1980-х років – понад 10 тис. громадян, більшість з яких євреї.

Зовнішньополітичний потенціал України щодо Німеччини ще далекий від повної реалізації. Візит до цієї країни президента України В. Ющенка і його почесний виступ у бундестазі на початку березня 2005 р. можна вважати початковим пробним кроком на шляху політичного виведення Німеччини з-під традиційно потужнішого російського силового поля.

Так само не можна назвати динамічною і зовнішню політику України стосовно Італії. Посольство цієї країни було відкрито вже в березні 1992 р. Важливо, що Італія підтримує Україну політично і в фінансових питаннях на всіх міжнародних форумах. У 1995 р. було підписано міждержавний Договір про дружбу і співробітництво, яким передбачалося створення і діяльність спільної українсько-італійської ради з економічного, промислового та фінансового співробітництва. Діють спільні підприємства. Повільно, але зростає обсяг товарообігу. При цьому Україна на кінець 1990-х років мала позитивне сальдо. Перспективним є співробітництво в чорноморсько-середземноморському регіоні. Італія підтримує і навіть ініціює розвиток українознавства. В Римському університеті функціонує відповідна кафедра, яку очолює Оксана Пахльовська. Але її засновники скаржаться на слабку підтримку цих починань з боку офіційного Києва. Повільно вирішується проблема напливу українських заробітчан в Італію, адже понад 90 % з них є нелегалами і змушені найматися за безцінь, наражаючись також бути обдуреними. На жаль, після візиту президента України Л. Кучми до цієї країни в 2003 р. так і не було підписано документів щодо статусу цих людей.

Для цивілізаційної ідентифікації України принципове значення мають зв'язки із найменшою європейською державою, що знаходиться в центрі Риму, – Ватиканом. Важко переоцінити значення візиту Папи римського Івана Павла II в Україну, який відбувся в червні 2001 року.

6.3. Стан і перспективи розвитку співробітництва з Францією, Великою Британією, Японією

На питання "Чи знали Україну у Франції?" перший посол нинішньої української держави у цій країні Ю. Кочубей справедливо відповідає: "І так, і ні". В новітній Франції Україна вже сприймалася французьким загалом як провінція "великої Росії" з певною (зокрема, козацькою) екзотикою. Це одна з причин, чому політичний діалог між нашими країнами й досі розвивається нерівномірно. Визнання України з боку Франції спричинилося більше шоком від розпаду СРСР, ніж усвідомленням закономірності її появи. Вже в червні 1992 р. під час

візиту президента Л. Кравчука до Франції було підписано "Договір про взаєморозуміння і співробітництво", який став підвалиною наших відносин з цією країною. Але під впливом російської пропаганди про "тимчасовість" української незалежності були казуси, коли до посольства України йшли листи з такою адресою: "Посольству СНД. Україна." Екс-президент Франції В. Жіскар д'Естен заявляв, що "від Росії ніяк не можна відірвати Україну, бо Україна для Росії як район Рон-Альп для Франції" (це район у центрі Франції). Вичікувальна позиція керівництва Франції призвела до того, що згаданий Договір був ратифікований Національними зборами цієї країни тільки 14 лютого 1996 р.

Відносини значно активізувалися в 1997 р., коли президент України відвідав Францію і кілька разів зустрічався зі своїм колегою Ж. Шираком пізніше. Розгорталося співробітництво у військовій та військово-технічній галузях. Вже діють близько 60 міжурядових та міжвідомчих угод: конвенція про уникнення подвійного оподаткування та попередження податкових ухилень стосовно податків на доходи та майно, угода про повітряні перевезення та ін. Ще малий товарообіг і обсяг французьких інвестицій (на 1997 р. – всього 14,1 млн доларів). Краще розвиваються культурні зв'язки. У Києві відкрито французький культурний центр. У Франції живуть 40 тис. українців, більшість з яких працює в промисловості (80 %). Центром української діаспори є Париж.

Підставою для посилення зовнішньополітичної діяльності України стосовно Франції може бути спільна позиція наших країн у питанні про потребу конструювання багатополюсного світу, усвідомлення можливості не стільки конкуренції, скільки взаємодоповнюваності двох держав.

Зовнішня політика України щодо Великої Британії базується на міждержавному договорі про принципи відносин і співробітництво. Його було підписано після візиту Л. Кравчука на Британські острови в 1993 році і того ж року й ратифіковано. У 1995 р. українською стороною було передано Великобританії списки пріоритетних галузей економіки України, що потребують технічної допомоги. Ця країна посідає за обсягами інвестицій в нашу економіку третє місце після США та Німеччини. На 1996 р. налічувалося 126 спільних підприємств, а з британськими інвестиціями – 162. Британські компанії видобувають нафту і газ у Полтавській області, беруть участь в модернізації гірничої промисловості. Посилюються наукові та освітні контакти і зв'язки. Фонд "Ноу-хау" реалізував в Україні понад 150 проектів на загальну суму 27 млн доларів.

У травні 2000 р. лейбористський уряд Тоні Блера прийняв рішення про замовлення транспортного літака в концерну "Аеробус". Це стало поштовхом до провалу проекту постачання на європейські ринки

українського літака АН-70. Ставлення Великобританії до України значною мірою визначається позицією США – її союзника у міжнародних відносинах.

Нині у Великій Британії проживають 35 тис. українців, які здебільшого працюють у промисловості.

Актуалізуються відносини України з Японією. Адже за обсягом ВНП Японія поступається лише США, хоча її територія складає тільки 4 % території цієї країни. Її закордонні позики та інвестиції перевищують борг майже на трильйон дол. США. Японія знає, що таке ядерне лихо, і тому належно оцінила відмову України від ядерної зброї і глибину проблем, пов'язаних із Чорнобильською катастрофою. В цьому напрямку Японія надає нашій державі чималу допомогу, що обчислюється мільйонами доларів. Вона визнала Україну країною з перехідною економікою. Уряд Японії прийняв рішення про систему страхування найперспективніших українсько-японських проектів, а також інвестиційного капіталу, який надходитиме в Україну. В свою чергу, Україна підтримала кандидатуру Японії у її призначенні в непостійні члени Ради Безпеки ООН. В економічному співробітництві України і Японії виділяються: автомобільний бізнес, хімічна, телекомунікаційна і сталева галузі. Вже укладено контрактів на суму понад 7 млн дол. США на так званий розвиток "шовкового шляху XXI ст.". Після візиту президента України в Японію у 1995 р. ця країна включила Україну в національну генеральну систему преференцій та відкрила кредитування японського експорту в Україну. У липні 2000 р. Україна стала 37-ю країною для зв'язків з якою японські промисловці створили спеціальну комісію. Все ж у нашому співробітництві ще до 2002 р. український експорт мав виразну сировинну спрямованість: необроблений алюміній, феросплави, прокат чорних металів. Зараз тут переважає обладнання для металургійної промисловості. Своєрідним повпредом Японії в Україні є торговельна корпорація "Сумі-томо", що здійснює посередницькі експортно-імпортні операції.

Перспективними є культурно-мистецькі зв'язки України з Японією, але ми ще тільки ступаємо на стежку, протоптану легендарним українцем Василем Єрошенком.

Загалом можна констатувати, що Україна в своїй зовнішній політиці ще не має того політичного й економічного виграшу, на який можна б розраховувати у зв'язках з країнами "Великої сімки".

Питання для самоперевірки

1. Чому відносини України з “Великою сімкою” є для нас пріоритетними?

2. Як розвивався процес набуття Україною статусу без’ядерної держави?

3. Чи можна твердити про динамізм в українсько-американських відносинах?

4. Назвати спільні та відмінні риси співробітництва України з Канадою, Німеччиною, Францією, Італією та Японією.

5. Навести приклади вдалих і провальних дипломатичних акцій України у стосунках з країнами “Великої сімки”.

Лекція 7 Країни Центрально-Східної Європи, Азії, Африки, Латинської Америки та Австралії в зовнішній політиці України

- ***Становище і політика України в Балто-Чорноморському регіоні. Динаміка польсько-українських відносин.***
- ***Реалізація присутності України в Азіатсько-Тихоокеанському регіоні та Передній Азії.***
- ***Зовнішня політика України в Латинській Америці та Африці: тенденції і перспективи.***

7.1. Становище і політика України в Балто-Чорноморському регіоні. Динаміка польсько-українських відносин

Місце країн Центрально-Східної Європи у зовнішній політиці України визначається такими факторами: 1) вони є сусідами нашої країни на її західному та південно-західному кордоні; 2) саме через них у регіональний спосіб Україна може реалізувати своє вигідне геополітичне становище, стати сполучною ланкою в Балто-Чорноморських зв’язках; 3) лише через них Україна входить до загального європейського інтеграційного процесу, що є важливою метою нашої зовнішньої політики; 4) з цими країнами Україну пов’язують тривалі історичні зв’язки та спільний досвід перебування в соціалістичному таборі; 5) оскільки у 2004 р. відбувся вступ до НАТО семи країн (Естонії, Литви, Латвії, Словаччини, Словенії, Болгарії, Румунії) і десяти – до ЄС, то на західному кордоні України утворилася європейська спільнота із 26-и країн НАТО і 25-и – ЄС, що породило і новий стан відносин.

В економічній сфері остання обставина виглядає так. Розширений ринок ЄС перетворився для України на головний за збутом і як

джерело імпорту. Поліпшилися умови доступу українських експортерів на окремі товарні ринки внаслідок переважного зниження рівня тарифного захисту та підвищення якості конкурентного середовища. Виграв державний бюджет України, а прикордонне співробітництво отримало додаткові стимули. Але є і мінуси, що пов'язані із втратами цими країнами-сусідами після вступу до ЄС самостійності щодо регулювання своїх торговельних режимів з Україною. Зокрема мається на увазі скасування чинності угод про вільну торгівлю. Це значно ускладнює і роботу українських дипломатів в цьому напрямку.

Перспективи зовнішньополітичної діяльності України в Балто-Чорноморському регіоні передусім пов'язані з наступними процесами. По-перше, у червні 1996 р. Україна стала членом Центрально-європейської ініціативи (ЦЕІ). В цю регіональну організацію входять 15 країн: Україна, Угорщина, Австрія, Італія, Албанія, Білорусія, Боснія та Герцеговина, Болгарія, Хорватія, Чехія, Македонія, Молдова, Польща, Румунія, Словаччина. Мета – поглиблення зв'язків в умовах розвитку регіональної та загальноєвропейської інтеграції. По-друге, у червні 1992 р. наша держава в Стамбулі підписала Декларацію про чорноморське співробітництво, яка передбачала створення регіональних структур для його розвитку в галузях економіки, культури, транспорту, та в захисті Чорного моря від забруднення. У 1997 р. було створено постійно діючий Секретаріат цієї організації, У 1998 р. в Ялті підписано її статут. Так було остаточно оформлено ОЧЕС – Організацію Чорноморського економічного співробітництва. Її можна вважати частковою реалізацією ідеї створення Балто-Чорноморської дуги, яку висувала Україна. З 1998 р. в Салоніках діє Банк ОЧЕС. У вересні 2000 року в рамках ініціативи Парламентської асамблеї Організації Чорноморського економічного співробітництва (ПАЧЕС) була створена Асоціація столиць Чорноморського регіону. По-третє, Україна має статус спостерігача у Балтійській Раді. Це дозволяє їй успішно розвивати зв'язки з Швецією, Данією, Фінляндією, державами Балтії, а також Ісландією та Норвегією. Таким чином, Україна з вигодою для себе може стати комунікативною ланкою в Балто-Чорноморському районі, ніби сполучаючи ОЧЕС, ЦЕІ та Балтійську Раду.

Вона також має вже певний досвід у створенні транскордонних відносин у цій частині Європи: 1996 р. – прикордонні області України, Білорусії, Польщі створили єврорегіон "Буг"; 1996 р. – створено асоціацію "Карпатський єврорегіон" (Україна, Словаччина, Угорщина), було прийнято до Генеральної асамблеї Асоціації Європейських прикордонних регіонів; 1997 р. – Румунія, Україна, Молдова створили єврорегіони "Верхній Прут" та "Нижній Дунай". Одеська область репрезентує Україну в Робочій Співдружності Придунайських країн (РСПК),

що об'єднує 33 регіони придунайських країн. Українська дипломатія приділяє велику увагу роботі в Придунайській комісії, що займається відновленням судноплавства на Дунаї. Транспортна комісія ЄС затвердила дев'ять основних транспортних кордонів у Східній Європі. У напрямку захід–схід Україна зацікавлена в коридорі "Трієст–Любляна–Будапешт–Львів–Київ", а в напрямку північ–південь – це коридор "Гельсінкі–Київ–Одеса–Кишинів–Бухарест–Пловдів", що має з'єднати порти двох морів. Всього територією України мають пройти чотири транспортні коридори.

Стратегічним завданням зовнішньої політики України у стосунках з державами цього регіону було укладення повномасштабних договорів про добросусідство та співробітництво для остаточного підтвердження існуючих державних кордонів. Постійно тут зусилля спрямовуються на те, щоб прикордонні держави утворювали навколо України зону миру і стабільності. 19 травня 1992 р. такий договір було укладено між Києвом та Варшавою. Ще раніше міністр закордонних справ Польщі наприкінці 1990 р. відвідав Київ і підписав Декларацію про дружбу і співробітництво – перший міжнародний документ, самостійно підписаний УРСР за 45 років від часу створення ООН. Стосунки з цією країною мають особливе значення і належать до стратегічного партнерства. Адже однією із причин двох світових війн у Європі були брак незалежної української та слабкість польської держав. У травні 1993 р. було створено унікальну форму взаємопорозуміння – Консультаційний комітет президентів України і Польщі. З того часу президентські зустрічі стали звичним явищем. У травні 1992 р. під час візиту в країну президента Республіки Польща А. Кваснєвського було підписано спільну заяву "До порозуміння та єдності". Вона спрямовувала двосторонні відносини на подолання спадщини складного минулого та забезпечення прав національних меншин в обох країнах. А слід нагадати, що в Польщі проживає найчисленніша група українців із усіх європейських країн – близько 350–500 тис. чол. І характерною ознакою цієї діаспори є те, що більшість з них не переселилась туди, а проживає на своїх споконвічних етнічних територіях, що після другої світової війни відійшли до Польщі. Це – Перемишлянщина, Холмщина, Лемківщина, Підляшшя, Західна Бойківщина, Люблінщина. Повернення історичних цінностей є одним з основних завдань в стосунках з Польщею. Тим паче, що Україна вже багато повернула Польщі ще в радянські часи. Широким є економічне співробітництво з Польщею: об'єднані підприємства, міста-побратими, інвестиційна діяльність, лібералізація торгівлі, прикордонна та транскордонна інфраструктури. Поки що від таких зв'язків має значно більшу користь Польща, бо вона вже повністю стала на рейки ринкової економіки. В умовах, коли Польща

ввійшла до НАТО, важливим є факт організації спільного миротворчого батальйону та досвід проведення спільних військових навчань (1996). Цей досвід вже дає практичні результати: військове співробітництво під час виконання місії стабілізації в Іраці.

У Польщі усвідомлюють вагомість думки свого екс-президента Л. Валенси: "Без незалежної України не існує незалежної Польщі". Там, на відміну від Росії, в масовій свідомості успішно долаються антиукраїнські історичні упередження та стереотипи. Польський сенат засудив насильницьку депортацію українців у рамках операції "Вісла" в 1947 р. Але якраз минуле іноді ускладнює наші стосунки (дискусії з приводу написів на польському кладовищі у Львові, Волинської трагедії 1943 р. та ін.). Маємо вже приклади, коли в своїй зовнішньополітичній діяльності Польща з великою активністю відстоює українські інтереси: проект будування газопроводу в обхід України при повній пасивності української сторони; ініціювання конференції "Україна в Європі" в травні 2002 р. та ін. Здається, Україна ще не зуміла з достатньою ефективністю використати цю ситуацію особливої "зовнішньополітичної прихильності" до неї РП. Остання також зацікавлена в економічній стабільності України, яка є пріоритетним партнером Польщі в ряді галузей та вигідним ринком збуту її товарів. Польща разом з Литвою брала участь в організації мирного діалогу під час Помаранчевої революції.

Другим за розмірами західним сусідом України є Румунія. Після проголошення незалежності України офіційний Бухарест, ще раніше за Держдуму Росії висунув територіальні претензії до України стосовно Північної Буковини, Південної Бессарабії та острова Зміїний. Українські дипломати на переговорах довели, що посилання румунської сторони на пакт Молотова–Ріббентропа безпідставні. Передача названих територій була легітимізована Паризьким мирним договором 1947 р., який становив ланку в цілісній системі повоєнного європейського устрою. Бажання Румунії претендувати на вступ до НАТО стимулювало пошук компромісу. 2 червня 1997 р. у Констанці був підписаний Договір про відносини добросусідства між Україною та Румунією. Стаття 2.1 наголошує, що сторони укладуть окремий договір про режим кордону на основі погоджених принципів. Врегулювання питання щодо морського шельфу триває й досі. Треба пам'ятати, що відповідно до норм міжнародного права, навіть якщо договори про кордони не визнаються як чинність, їхні територіальні статті вважаються виконаними і не підлягають односторонньому перегляду. Вступ Румунії до НАТО створює додаткові гарантії Україні від будь-яких зазіхань на її територію. Певне тертя у стосунках з Румунією існує у зв'язку із відновленням Україною функціонування каналу Дунай–Чорне море.

Україна має позитивне сальдо у торгівлі з Румунією. За переписом у середині 70-х років минулого століття в Румунії проживало близько 70 тис. українців. Фактично мешкає не менше 250 тис. чол. Це передусім Сучавський повіт, що межує з Чернігівською областю (близько 110 тис. осіб) та Мараморський повіт біля Закарпаття (близько 100 тис. осіб). Вони фактично були етнічними територіями українців. Майже 30 тис. нащадків українських козаків із Задунайської Січі проживають у Добруджі та Констанці. В свою чергу, в Закарпатській, Чернівецькій, Одеській областях мешкають понад 120 тис. румунів та 300 тис. молдаван.

Головним предметом у двосторонніх зв'язках з Угорщиною є торговельно-економічне співробітництво та становище угорської національної меншини. Захист прав угорців у всьому світі – одна із основних засад угорської зовнішньополітичної концепції. Україні тут є чому повчитись. Діє відповідна комісія. Також цікавою формою є функціонування на рівні МЗС двостороннього Консультативного комітету з питань зовнішніх зв'язків. Створено вільні економічні зони в м. Чоп в Україні та м. Загоні в Угорщині. Особлива увага приділяється розбудові міжнародних переходів (зокрема, "Тиса"). В останні роки спільною проблемою є усунення причин повеней та відшкодування завданих ними збитків у Закарпатті з вини однієї, або іншої сторони.

Словацька Республіка утворилась 1 січня 1993 р. Того ж року Україна підписала з нею Договір про добросусідство, дружні відносини та співробітництво. Всього ж укладено понад 50 документів. Лібералізації торгівлі з цією країною не сприяє існуючий між Словаччиною та Чехією митний союз та невідповідність співвідношення національних валют. 3 червня 2000 р. Словаччина ввела візовий режим для громадян України. Основна частина українців, що проживають в Словаччині та Чехії (близько 100 тис. чол.) мешкає в 210 селах, що прилягають до кордонів України. Це – Прящівщина. По суті на сьогодні уряд країни стимулює процес їхньої асиміляції.

Інтенсивно розвиваються стосунки України з Республікою Болгарія, яка встановила дипломатичні відносини з Україною ще 15 грудня 1991 р. З цією країною нас пов'язують тривалі історичні та культурні зв'язки, а також факт проживання у південних областях України понад 200 тис. етнічних болгар. Договірно-правова база наших двосторонніх відносин нараховує вже понад 60 договорів та інших документів, але чимало документів, в тому числі і Договір про дружні відносини та співробітництво від 1992 р., потребують новелізації. Україна має стале позитивне сальдо у торгівлі з цією країною, яка також характеризується певною диверсифікацією. Важливим виміром співпраці та євроінтеграційних устремлінь обох країн є наша активна співпраця в між-

народних регіональних організаціях – ЦЕІ, ОЧЕС, Дунайській комісії. При цьому Україна могла б за допомогою Болгарії добиватися перетворення ГУАМ у Чорноморське співробітництво. Болгарія має Генеральне консульство в Одесі та консульський підрозділ свого посольства в Донецьку. Генеральне консульство Україна має у Варні. Дипломатія наших країн активно співпрацює в міжнародних організаціях.

Оскільки країни Центрально-Східної Європи стали членами НАТО та ЄС, то щоб не опинитись у ролі буфера, своєрідної противаги євразійській Росії, Україна повинна в цьому регіоні проводити неординарну зовнішньополітичну діяльність, перебуваючи в постійному творчому пошуку. Зокрема, потребує модернізації політика візових режимів. Полегшений асиметричний візовий режим, який діє у відносинах з Польщею, Литвою та Угорщиною, після приєднання цих країн до Шенгенської угоди (орієнтовно у 2007 р.) стане суворішим. Отже, треба вести переговори щодо використання потенціалу "гнучкості" шенгенських норм.

7.2. Реалізація присутності України в Азійсько-Тихоокеанському регіоні та Передній Азії

Азійсько-Тихоокеанський регіон (АТР) називають регіоном XXI століття: більше половини населення планети; понад 50 % товарної продукції світу; 40 % обсягу світової торгівлі; половина світових інвестицій. Між могутніми країнами йде змагання за домінування в цій частині планети. Україна теж має зміцнити свої ще слабкі позиції на перспективних ринках країн АТР, зокрема китайському.

Українсько-китайське співробітництво протягом 1990-х років розвивалося досить динамічно. Дещо воно затьмарилося лише після серпневого 1996 р. неофіційного візиту до України віце-президента Тайваню Лень Чаня, котрий тоді отримав ступінь почесного доктора Київського університету. Пекін болісно реагує на будь-яке визнання "другого Китаю". Його цікавлять українські ракетні, авіаційні, енергетичні технології. КНР входить до п'ятірки основних торговельних партнерів України, але в другій половині 90-х років товарообіг почав зменшуватися. Парадокс полягає в тому, що Україна перебуває набагато далі від ринкової економіки, ніж ще "комуністичний" Китай. Наприклад, бюджет 2000 р. одного китайського міста Шанхая у два рази перевищував бюджет нашої країни. На більшій дієвості наших реформ для підсилення співробітництва наголошував під час візиту 2000 р. до України й голова Всекитайських зборів Лі Пен. Із спільних перспективних проектів особливе місце належить програмі виробництва транспортних літаків.

Серед держав Південної Азії важливе місце у зовнішній політиці посідають Індія і Пакистан. Контакти на найвищому рівні з вже мільярдною (з 1999 р.) Індією, де існують близько 80 етносів припинилася після підписання україно-пакистанського контракту на постачання Ісламабаду 320 танків Т-80 УД (виконано до 1999 р.). У свою чергу, Пакистан висував претензії щодо якості цієї української військової продукції. Тому Україні потрібно активізувати пошук дієвіших форм співробітництва з цими країнами. Восени 2002 р. відбувся візит президента України до Індії, що сприяло поліпшенню стосунків.

Протягом 90-х років минулого століття встановлюються контакти України з країнами АСЕАН. Асоціацію співробітництва країн Південно-Східної Азії в 1967 р. заснували Індонезія, Малайзія, Сінгапур, Тайланд та Філіппіни, а в 1984 р. до неї приєдналася нафтодобувна держава Бруней. Крім неї та Філіппін ці держави разом з Південною Кореєю, Тайванем та Гонконгом (з 1 липня 1997 р. – спеціальний адміністративний район КНР) належать до так званих азійських "тигрів". Проте, крім невдалого проекту "Автозаз–Деу" з південнокорейською компанією, що збанкрутувала, Україна ще не має з ними сталих економічних зв'язків. Трохи краще розвиваються стосунки з В'єтнамом, що з 1999 р. теж став членом АСЕАН і розпочав економічні реформи за "китайським зразком". Наприклад, близько 90 % харківських турбін купували в'єтнамські замовники.

Не стала ще повноцінним об'єктом української зовнішньої політики й Австралія. А там мешкає близько 35 тис. українців. У 1984 р. при допомозі канадської діаспори в Сіднейському університеті було відкрито кафедру українознавства, а також впроваджено програму з української мови та літератури в університеті Мельбурна.

Наша держава також співробітничає з усіма провідними країнами Передньої Азії. Передня або Західна Азія включає Малоазійське, Вірменське та Іранське нагір'я, Месопотамську рівнину, Аравійський півострів та східне узбережжя Середземного моря (Близький Схід). Протягом 90-х років найінтенсивніше розвивалися українсько-турецькі стосунки. Спільні інтереси: формування чорноморської зони вільної торгівлі, налагодження повних маршрутів транспортування каспійської нафти, спільні енергетичні проекти, облаштування кримських татар.

Особливі зв'язки формуються у відносинах з Ізраїлем. Адже там багато вихідців з України. В 70-ті роки XX ст. прем'єр-міністром цієї держави була Голда Меїр, яка народилася у Києві. Хоч територія Ізраїлю простягається всього на 450 км, а найбільша її ширина всього 135 км, ця держава виробляє продукції на душу населення більше, ніж усі

арабські країни разом узяті. Україна послідовно виступає за компромісне вирішення тривалого арабсько-ізраїльського конфлікту. З 2000 р. у Південному Лівані миротворчу функцію виконував український інженерний батальйон (650 осіб), який займався розмінуванням.

З 1994 р. в рамках трикутника Україна–Туркменистан–Іран розвивається україно-іранське співробітництво. Передбачалося, що Україна постачатиме товари до Ірану, будуватиме там промислові об'єкти, дороги, вестиме геологорозвідку, а Тегеран сплачуватиме наші борги за газ перед Ашхабадом. Проте під тиском США та Ізраїлю, які ввели санкції проти Ірану як країни, що підтримує тероризм, Україна відмовилася від цього проекту. Натомість наша держава одержала компенсацію на ринку супутників. У березні 1998 р. Україна через санкції не виконала контракт на постачання турбін харківського виробництва для іранської електростанції у Бушері і співробітництво загальмувалося.

Політичне проникнення України в зону Перської затоки теж не мало належного продовження. Україна самоусунулася від боротьби за цей багатий ринок. Лише з Кувейтом у травні 2000 р. було підписано угоду про техніко-економічне співробітництво, яка передбачає використання українського досвіду добування, транспортування і переробки нафти. З Арабськими Еміратами перспективним є використання космічних можливостей України. Вона втратила можливість розвитку зв'язків з Іраком за програмою ООН "Нафта на продовольство та медикаменти", не порушуючи санкцій Ради Безпеки ООН. Дійшло до того, що на іракському ринку українськими виробами торгували неукраїнські фірми. Але восени 2000 р. Україна таки відкрила своє посольство у Багдаді. А з 2003 р. вона бере участь в стабілізації Іраку після повалення режиму Хусейна, пославши туди свій миротворчий батальйон.

Україні треба знаходити раціональний баланс у своїх відносинах з арабським світом, з одного боку, Ізраїлем та США, з іншого. В Передній Азії (а особливо, на Близькому Сході) українська зовнішня політика проходить своєрідне випробування на дипломатичну зрілість та майстерність. Наприклад, Україна могла б вести власну лінію в подіях навколо Іраку, піднімаючи курдське питання, яке вже потребує свого вирішення.

7.3. Зовнішня політика України в Латинській Америці та Африці: тенденції та перспективи

Назву "Латинська Америка" застосували французькі географи та політики ще в середині XIX ст. За культурно-історичними та етнополітичними ознаками всі держави цього регіону можна поділити на

три групи: 1) ті, що мають, досить потужні індіанські традиції (“індіанська Америка) – Мексика, Гондурас, Нікарагуа, Панама, Сальвадор, Гватемала (це всі центрально-американські країни за винятком Коста-Ріки), Перу, Болівія, Еквадор; 2) “Афро-Америка” (ті, де в основному проживають нащадки негрів із Африки) – Гаїті, Куба, Пуерто-Рико, португаломовна Бразилія, частково Венесуела й Колумбія; 3) “Євро-Америка” (ті, де переважають нащадки білих емігрантів з Європи) – Аргентина, Уругвай, Коста-Ріка, Чилі. Третина промислового потенціалу Латинської Америки сконцентрована у зоні трьох міст-гігантів: Мехіко, Сан-Пауло, Буенос-Айрес.

Політичне відкриття Латинської Америки Україною сталося у другій половині 1990-х років, коли президент України Л. Кучма здійснив турне до Бразилії, Аргентині, Чилі. Пізніше міністр закордонних справ України Б. Тарасюк відвідав Венесуелу, Бразилію, Аргентину, Чилі. У 1992 р. українські спостерігачі були в складі групи ООН, яка здійнювала моніторинг за встановленням громадянського миру в Гватемалі.

Єднальною ланкою в Бразилії виступає українська діаспора. Сьогодні в цій країні проживає близько 350 тис. українців та осіб українського походження. В 1995 р. під час візиту президента України Л. Кучми до Бразилії було підписано “Договір про дружні відносини і співробітництво між Україною та Федеративною Республікою Бразилія”. А в 2002 р. президент Бразилії Ф. Кардоза у Києві підписує “Декларацію про поглиблення відносин, дружби і співробітництва”. Перспективним є проект використання українських ракетоносіїв для запуску бразильських супутників.

З Аргентиною, на яку припадає 35 % зовнішньої торгівлі створеного в 1991 р. південноамериканського спільного ринку МЕРКОСУР, Україна має теж певні зв’язки. Під час червневого 1998 р. візиту в Україну президента цієї країни К. Менема був підписаний Договір про дружбу та співробітництво, угоди про взаємний захист інвестицій і про співробітництво в атомній енергетиці. 35 % електроенергії в Аргентині виробляється на станціях з українським обладнанням. Є можливості участі Києва в будівництві метрополітену в місті-побратимі Буенос-Айресі. В Аргентині мешкає близько 250 тис. українців та осіб українського походження (в Буенос-Айресі – 100 тис.).

У Національному конгресі Чилі діє “Група друзів України”, але ділове співробітництво ще перебуває в зародковому стані. Це стосується і зв’язків із Мексикою.

Традиційно успішно розвивалися в кінці минулого століття відносини з Кубою. В цій країні пройшли курс лікування 22 тис. українських дітей, яких зачепило чорнобильське лихо. Фінансові витрати

Куби на цю доброчинну акцію перевищували тоді річний обсяг торгівлі України з усіма державами Латинської Америки.

Україна ініціювала розвиток контактів між ОЧЕС і МЕРКОСУР, що створює нові перспективи співпраці України з цим регіоном. Наша держава мусить активізуватися тут ще до розгортання Панамериканської зони вільної торгівлі, бо тоді значно складніше буде знайти своє місце на цьому багатому ринку.

Більшість країн Африки мають слабкі позиції у глобальній економічній системі. Економічно міцними є, крім Південно-Африканської Республіки (ПАР), лише Єгипет, Туніс, Марокко. Тут виділяються кілька історико-географічних зон: 1) тропічна Африка (від Півдня Сахари до Верхньої Гвінеї); 2) басейн річки Конго; 3) східна Африка (Ефіопія, Еритрея, Джібуті, Сомалі, Кенія, Уганда, Руанда, Бурунді, Танзанія, Замбія, Малаві.); 4) Південна Африка (Ангола, Мозамбік, Зімбабве, Ботсвана, Намібія, Свазіленд, Лесото, ПАР; 5) Північна Африка або арабсько-мусульманський Магриб (Марокко, Алжир, Лівія, Туніс, Єгипет).

Найважливішою подією африканської історії наприкінці XX ст. стало скасування системи апартеїду в ПАР та перебування в 1994–1999 рр. Н. Мандели на посаді президента цієї країни.

Україна готова подавати допомогу африканським країнам в розбудові їхньої економічної інфраструктури. Вона брала участь в деяких миротворчих операціях в Африці: участь гелікоптерного підрозділу в місії ООН у Демократичній Республіці Конго (з 2000 р.) та ін.

Україна активізувала контакти в цьому регіоні, коли була в 2000–2001 рр. непостійним членом Ради Безпеки ООН. В січні 2000 р. за її ініціативою в РБ ООН відбувся “місяць Африки”, коли були проаналізовані причини провалу міжнародних миротворчих акцій в Африці (Ангола).

З країнами Магрибу Україна встановила відносини ще на початку 90-х років минулого століття під час візитів президента Л. Кравчука в Єгипет, Туніс, глави МЗС А. Зленка у Лівію. Були поїздки на найвищому рівні і на початку XXI ст. Але загалом співробітництво обмежувалося головними поставками африканської сировини в Україну (туніські фосфорити – на “Сумихімпром”, сировина з Гвінеї – на Миколаївський глиноземний завод) або меморандумами про наміри (співробітництво з питань геології стосовно ПАР).

ПАР виглядає найперспективнішим партнером України на африканському континенті. Доречно налагодити співробітництво і з нафтодобувною Нігерією, яка планує модернізацію своєї економіки. Але нині Африка ще залишається на периферії зовнішньополітичних інтересів нашої держави.

Питання для самоперевірки

1. Яке місце країн Центрально-Східної Європи у зовнішній політиці України?

2. Описати, як розвиваються українсько-польські відносини та окреслити їх перспективи.

3. Які спільні та відмінні риси простежуються у зовнішній політиці України у відношенні до своїх західних сусідів?

3. Як Україна реалізує свої інтереси в Азіатсько-Тихоокеанському регіоні та Передній Азії?

4. Які тенденції і перспективи зовнішньої політики України в Латинській Америці та Африці?

Лекція 8. Україна в міжнародних організаціях

- ***Україна в ООН та її органах.***
- ***Співробітництво зі спеціалізованими міжнародними організаціями та агенціями.***
- ***Зв'язки України з НАТО.***
- ***Україна і європейські організації: ЄС, РЄ, ОБСЄ та інші.***

8.1. Україна в ООН та її органах

Одним із основних напрямків зовнішньої політики держави є її участь в діяльності міжнародних організацій. Україна не є винятком. Вона має досвід такої роботи ще з періоду УРСР. Міжнародні організації – це утворені на основі міжнародних угод міжурядові об'єднання на основі установчого документа з метою вирішення відповідних міжнародних проблем. Проведемо загальний аналіз використання Україною міжнародних організацій у своїй зовнішній політиці.

Україна належить до членів-засновників ООН. Постановою Верховної Ради СРСР від 1 лютого 1944 р. федеративним республікам було повернено той статус у ділянці міжнародних відносин, який вони втратили у 1922 р. Були зроблені зміни в конституціях, після яких оголошувалось про утворення республіканських наркоматів закордонних справ і оборони. 8 лютого 1945 р. Ф. Рузвельт і У. Черчілль заявили Сталіну, що вони погоджуються на допущення України і Білорусії в майбутню ООН. 27 квітня 1995 р. на пленарному засіданні учасників

конференції в Сан-Франциско Україну та Білорусію було одноголосно прийнято як повноправних членів – засновників ООН.

Днем ООН вважається 24 жовтня 1945 р., коли набув чинності Статут цієї організації. Тодішній український міністр закордонних справ Д. Мануїльський був головою комітету, що опрацьовував текст Статуту ООН.

Одним з головних органів є Генеральна Асамблея (ГА ООН) – дорадчий представницький орган, в якому репрезентовані всі держави-члени ООН. Вона дає рекомендації Раді Безпеки ООН та державам-членам. Рішення приймаються більшістю в дві третини присутніх. З вересня 1997 по вересень 1998 р. на 52-й сесії ГА ООН головував міністр закордонних справ України Г. Удовенко.

Найважливішим органом ООН є Рада Безпеки, яка концентрує всю політичну владу. Вона складається із 15-и членів: п'яти постійних (США, Великобританія, Китай, Франція, Росія, як правонаступниця СРСР) та десяти непостійних, які за принципом регіонального представництва обираються кожні два роки ГА і не мають права вето. Протягом січня 2000 – грудня 2001 р. регіон Центрально-Східної Європи в РБ ООН репрезентувала Україна. Це було її друге членство після 1947–1948 рр., але вже як суверенної держави. Треба зазначити, що фактично непостійні члени мають колективне право вето, бо для ухвалення рішення потрібні голоси 9 із 15 членів Ради Безпеки.

З метою погашення існуючих та запобігання можливим конфліктам ООН здійснює операції з підтримання миру. Протягом 1990–1992 рр. наша держава посіла провідне місце в наданні персоналу для цих цілей. У середині 90-х Україна брала участь у 6 із 16 діючих миротворчих операціях ООН. Українські військові були залучені для проведення таких операцій: у Боснії та Герцеговині (1992–1998); у Східній Славонії та на Превлакському півострові Хорватії (1992–1998); у Македонії та в Косово (з 2000). Близько двохсот військових з України були у складі Тимчасових сил ООН в Лівані. Успішно розміновували територію, але у вересні 2005 р. ООН поставила питання про їх відкликання в зв'язку з виявленою серед керівного складу контингенту корупцією.

Зважаючи на свої втрати при виконанні цих операцій, 1994 р. Україна спільно з Новою Зеландією стала автором Конвенції про захист персоналу ООН, яка надавала міжнародно-правове підґрунтя для посилення безпеки миротворців ООН. Вона також ініціювала розробку загальної декларації щодо проведення операцій ООН з підтримки миру.

Під час головування України на 52-й сесії ГА ООН було дано політичний імпульс дискусії з приводу реформування ООН та трансформації її структур. Однією з цих проблем є фінансування ООН. За розмірами внесків до її бюджету Україна посідає 11-е місце. Успіхом

нашої дипломатії можна вважати пропорційний перегляд загальної суми розрахунків за внесками, зважаючи на скорочення ВНП України. Якщо в 1997 р. наш річний внесок до всіх міжнародних організацій складав 48 млн дол. США, то в 2000 – лише 11 млн. Це дало можливість сплатити поточні борги й відновити право голосу для ефективної діяльності України як непостійного члена РБ ООН. Так у квітні 2000 р. представники нашої держави разом з росіянами, китайцями, французами здійснили інспекційну поїздку до Косово, виконуючи постійний моніторинг з миротворчої операції. Активною була Україна і у питанні міжнародних санкцій щодо Белграда й Багдада.

22 жовтня 1995 р. на урочистому засіданні ГА ООН, до 50-річчя цієї організації , президент України, виступаючи одним з перших, висунув пропозиції розроблення нової програми ООН "Світ XXI століття без ядерної зброї" та посилення дієвості ООН у врегулюванні міжнародних конфліктів.

Наша країна брала також активну участь у проведенні ООН 6–8 вересня 2000 р. "Саміту тисячоліття", де формувався порядок подальшої діяльності ООН на найближче десятиліття. Там наша держава акцентувала увагу на проблемі безпеки глобальної інформаційної мережі Інтернет, а також ініціювала спеціальне засідання РБ ООН, де обговорювалися питання підвищення ефективності цього органу щодо застосування сили та при проведенні превентивної дипломатії.

У рамках ООН Україна добивається зміцнення гарантії безпеки неядерних держав з боку ядерних. Вона ініціювала проведення в травні 2001 р. спеціальної сесії ГА ООН, яка розглядала всеосяжну програму боротьби з розповсюдження СНІД.

Україна бере активну участь у роботі спеціальних комісій та комітетів ООН. У деяких комісіях з початку їх створення: із суспільного розвитку (1946); з транснаціональних корпорацій (1974); з народонаселення (1946); статистичній (1946). У 1995–1997 рр. вона була членом Комітету з внесків до бюджету. У 1996 р. була залучена до роботи спеціального Комітету зі Статуту та посилення ролі організації. З 1990 р. є членом Комітету з питань використання космічного простору в мирних цілях. Українські делегати в 1990–1993 рр. брали участь в роботі Ради керуючих програм ООН із навколишнього середовища, а в 1996–1998 рр. були обрані до виконавчої Ради програми розвитку ООН. Україна з 1997 р. є членом спеціального комітету з операцій щодо підтримання миру. В 1994–1999 рр. наша держава була членом Комітету з питань координації.

Українські дипломати також працювали в комісіях з питань: науки і техніки (1994–1997), соціального розвитку (1985–1992, 1996–1997), стабільного розвитку (1995–1997), з наркотичних засобів (1994–1997),

прав людини (1996–1998), запобігання злочинності та кримінального правосуддя (1997–1999).

Україна має і свій власний досвід використання ООН та її органів для захисту національних інтересів. Вона зверталась до ООН з метою захисту своєї територіальної цілісності в 1992 р. (питання про Крим) та в 1993 р. (питання про Севастополь).

У своїй діяльності в ООН Україна виходить з принципу, що не існує нерозв'язних питань. Є нерозв'язані проблеми, бо бракує волі міжнародної спільноти. Діяльність України в ООН сприяє і її відкритості у вирішенні своїх внутрішніх справ.

8.2. Співробітництво зі спеціалізованими міжнародними організаціями та агенціями

Україна інтенсивно співробітничає з існуючими нині 16 спеціалізованими установами ООН та міжнародними агенціями, які є міжурядовими організаціями універсального характеру, що здійснюють співробітництво в спеціальних сферах. Вони є автономними інституціями, які мають власне членство й органи, але функціонально, діловим договором пов'язані з ООН. Так в зв'язку зі специфікою Чорнобильської катастрофи, Україна з 1990 р. є членом Ради керуючих МАГАТЕ (Міжнародного агентства з атомної енергії, 1956). Це сприяло вирішенню фінансових та технічних проблем закриття ЧАЕС до 15 грудня 2000 р.

Дієвою є Україна і в ЮНЕСКО – спеціальній установі ООН з питань освіти науки і культури, що почала діяти з 1946 р. Україна була членом цієї організації від початку її створення. У листопаді 1995 р. рішенням президента України створено національну комісію України у справах ЮНЕСКО. Функціонують Українські асоціації клубів ЮНЕСКО та асоційовані школи ЮНЕСКО. За внесок у програму діяльності цієї організації нашу державу в 1995 р. обрали до виконавчої ради ЮНЕСКО. Її також обрано до: Міжурядового комітету Всесвітнього десятиріччя розвитку культури, Міжурядового комітету з питань повернення культурних цінностей, Виконавчої ради міжурядової океанографічної комісії. У Парижі перебуває постійне представництво України при ЮНЕСКО. З 1992 р. українською мовою видається часопис "Кур'єр ЮНЕСКО", який використовується для популяризації нашої національної культури. За допомогою ЮНЕСКО, наприклад, видано англомовну монографію про творчість Тараса Шевченка, антології української поезії та музики. Структура ЮНЕСКО залучалася до відзначення 1000-ліття хрещення України, 400-ліття від народження Б. Хмельницького та П. Могили. До реєстру всесвітньої культурної спадщини занесено Софію Київську, Києво-Печерську Лавру, історичний центр Львова.

У 1992 р. Україна поновила припинене в 1949 р. членство у Всесвітній організації охорони здоров'я (ВООЗ). У рамках цієї організації здійснено низку програм лікування потерпілих від Чорнобильської катастрофи.

З 1954 р. вона є членом Міжнародної організації праці (МОП), де існує щорічне тристороннє представництво (урядовці, підприємці, профспілки). Протягом 90-х років XX ст. Україна була заступником члена Адміністративної ради МОП, що засідає 3–4 рази на рік та її галузевих комітетів.

До спеціалізованих установ ООН фінансового характеру належать, створені в 1945–1946 рр. згідно рішень Бреттон-Вудської конференції, Міжнародний банк реконструкції та розвитку (МБРР), відомий як Світовий банк та Міжнародний валютний фонд (МВФ). Банк надає позики і технічну допомогу економічним проектам держав-членів та кредитно підтримує їхні платіжні баланси. Членами МБРР можуть бути лише члени МВФ. Метою є організація міжнародного валютного обміну. МВФ скеровує увагу на поточні справи (стабілізацію народних господарств), а Світовий банк займається довготерміновими проектами глобальної системи розрахунків. Кількість голосів у директораті МВФ залежить від квоти капіталу в статутному фонді. Сьогодні МВФ називають "клубом" індустріалізованих держав. Найбільший вплив на стратегію Світового банку та МВФ мають США, країни Європи, Японія.

У червні 1992 р. ВРУ ратифікувала угоду про вступ до Світового банку, МВФ та Міжнародної фінансової корпорації. Остання є філією Світового банку, що займається сприянням розвитку приватного сектора в країнах, що розвиваються. На той час початкова квота України в МВФ становила 0,69 % його капіталу. Для порівняння: Росії – 3 %, Білорусії – 0,2 %. Варто зазначити, що у зв'язку з гострою нестачею валюти Україна скористалася Фондом позик створеного МВФ для країн, які переживають фінансову скруту. Валюту за членство України в Світовому банку внесли Нідерланди. Уряд цієї країни погодився на видачу пільгового кредиту. Крім того, Нідерланди стали країною-опікуном України.

Результати співробітництва України зі Світовим банком та МВФ є досить суперечливими. Їхні кредити були незв'язаними (не під конкретні справи) і використовувалися урядом на власний розсуд. За такої ситуації, наприклад, оплата енергоносіїв за рахунок зарубіжних кредитів давала змогу й далі використовувати у виробництві застарілу техніку з високими показниками енергоємності. Надані кредити попросту "проїдалися", а, може, й розкрадалися в результаті фінансових оборудок. Є тенденція, що кредити будуть дорожчати, надаватимуться на коротші терміни і спрямовуватися, головним чином, проти злиднів та бідності в світі. Відповідно має мінятися й стратегія та тактика спів-

робітництва України з міжнародними фінансовими організаціями, якщо в цьому буде потреба, адже у 2000 р. Україна довела, що може обходитися без позик і навіть обслуговувати свій колишній борг власними ресурсами.

Україна є членом Всесвітньої метеорологічної організації (World Meteorological Organization – WMO) ще від 1945 р. Але вона повинна активізувати свої зусилля для ділової присутності в таких спеціалізованих організаціях як Міжнародний телекомунікаційний союз (МТС), Міжнародна мореплавна організація, Міжнародна організація цивільної авіації, Міжнародний фонд сільськогосподарського розвитку, Всесвітня організація інтелектуальної власності.

З 1947 р. веде свій відлік Генеральна угода про тарифи і торгівлю (ГАТТ), яка з січня 1995 р. трансформувалася в СОТ – Світову організацію торгівлі. Протягом 2001–2002 рр. з'явилося два укази президента України щодо вступу України в СОТ: про прискорення вступу і програму заходів для цього. Зокрема, треба переглянути законодавство економічного блоку. Найскладніше – перехід українських виробників товарів і послуг на міжнародні технічні стандарти. Є різні думки і політиків, і економістів щодо доцільності вступу в СОТ. Але ризики від невступу до СОТ перевищують ризики та втрати від вступу. Після перемоги на президентських виборах В. Ющенка в кінці 2004 р., формування системи вільної торгівлі на всіх напрямах економічних інтересів України та вступ до СОТ стали чи не основною складовою зовнішньої політики нової влади.

8.3. Зв'язки України з НАТО

Організація Північноатлантичного пакту (НАТО) створена на підставі Вашингтонського договору 1949 р. як орган колективної оборони проти загрози нападу з боку колишнього СРСР. Відповідно НАТО має подвійну структуру: цивільно-політичну і військову. У першому випадку діє через Північноатлантичну раду (засідає на рівні міністрів закордонних справ і оборони, звичайно, двічі на рік), Комітет оборонного планування (створений 1963 р. з міністрів оборони), низку спеціалізованих комітетів і Секретаріат. Генсека НАТО призначає Північноатлантична рада і він виконує переважно дипломатичну функцію. В військовій сфері є Комітет оборонного планування і Військовий комітет. Членами НАТО є 26 країн: Бельгія, Болгарія, Великобританія, Греція, Данія, Іспанія, Ісландія, Канада, Люксембург, Німеччина, Норвегія, Португалія, Туреччина, США, Угорщина, Чехія, Польща, Естонія, Італія, Латвія, Литва, Нідерланди, Румунія, Словаччина, Словенія, Франція.

Перші контакти України з НАТО відбулися ще наприкінці 1991 р. У січні 1992 р. представник України брав участь у засіданні робочої групи Ради Північноатлантичного (європейського) співробітництва – спеціального органу співробітництва Альянсу з країнами – партнерами НАТО. 8 лютого 1994 р. Україна підписала рамковий документ Програми НАТО "Партнерство заради миру" (ПЗМ). За ним співробітництво розвивається у військовій галузі для набуття спільного досвіду при виконанні завдань з підтримання миру та проведення гуманітарних операцій. ПЗМ розглядається Україною і як один із засобів інтеграції в інші європейські структури. 25 травня 1995 р. Україна передала керівництву НАТО в Брюсселі Презентаційний документ. Незабаром секретаріат НАТО передав Україні проект індивідуальної програми партнерства між ними, розроблений на його основі. Програма ПЗМ корисна Україні, бо надає рівні можливості всім учасникам і одночасно дає змогу кожному з партнерів розвивати зв'язки з НАТО відповідно до своїх інтересів і можливостей. 15–16 квітня 1996 р. відбувся перший офіційний візит Генсека НАТО Х. Солани в Україну.

Поступово визрівали умови спеціального партнерства. 9 липня 1997 р. на Мадридському саміті НАТО була підписана хартія про особливе партнерство між Україною та НАТО. У відповідності до цього документа було створено комісію "Україна–НАТО", яка вже на червень 2000 р. провела 18 робочих засідань, зокрема одне – на найвищому рівні. Основне завдання Комісії – сприяння виконанню положень хартії та інтенсифікація співробітництва України з НАТО. Для цього президент України 4 листопада 1998 р. затвердив державну програму співробітництва України з організацією Північноатлантичного договору.

Проросійські політичні сили в Україні намагаються заблокувати взаємини з НАТО. У 1999 р. вони пробували протягти у Верховній Раді постанову про агресивність НАТО. Виконавча влада займає реалістичнішу позицію, розглядаючи НАТО як військово-політичну організацію демократичних заможних держав, що сприяє створенню зони стабільності в Центральній та Східній Європі.

23 травня 2002 р. РНБО України прийняла рішення про намір України вступити до НАТО, яке незабаром було введено в дію президентським указом 8 липня 2002 року. Підписувалися "Плани спільних дій". У квітні 2004 року Верховна Рада ратифікувала "Меморандум про взаєморозуміння", в якому передбачається допомога НАТО під час виконання воєнних операцій. Для членства в НАТО необхідно, щоб Україна була демократичною, політично й економічно здоровою країною. Майбутнє України не обов'язково має бути позаблоковим.

На сьогодні Україна розвиває з НАТО конструктивне співробітництво. Зв'язки значно посилилися наприкінці 2005 р., коли новообраний президент В. Ющенко під час участі в черговому засіданні комісії "Україна–НАТО" заявив, що Україна готова приєднатися до плану дій з підготовки до членства в цій організації. Україна була єдиною країною – не членом альянсу, котра брала участь у заходах позачергового саміту організації в Брюсселі в кінці лютого 2005 р. 21 лютого 2005 р. було підписано черговий план дій "Україна–НАТО". Висловлюються думки про можливість вступу до цієї організації вже протягом найближчих років, але для цього серед іншого треба готувати і громадську думку країни. Членство у НАТО може суттєво прискорити і вступ до ЄС.

8.4. Україна і європейські організації: ЄС, РЄ, ОБСЄ та інші

Ще в Декларації про державний суверенітет України від 16 липня 1990 р. в ст. 10 було проголошено намір "брати участь в загальноєвропейському процесі та європейських організаціях". Ця ж теза була внесена до прийнятих Верховною Радою 2 липня 1993 р. "Основних напрямків зовнішньої політики України". Такий стратегічний напрямок зовнішньої політики України закономірно обумовлює активну співпрацю передусім з регіональними міжнародними організаціями на нашому континенті.

Передусім слід назвати Європейський Союз (ЄС), ці своєрідні "Сполучені Штати Європи". Він складався поступово. Спочатку в 1951 р. виникло Об'єднання вугілля і сталі. У 1957 р. з'явилося Європейське економічне співтовариство (або Спільний ринок) і Європейська спільнота з атомної енергії. У 1967 р. ці три організації об'єдналися в "Європейське співтовариство" (ЄС) з такими органами як Рада Міністрів, Комісія європейських співтовариств, Європарламент, Суд європейських співтовариств. До ЄС входять 25 країн: Бельгія, Данія, Німеччина, Франція, Греція, Ірландія, Італія, Люксембург, Португалія, Великобританія, Іспанія, Нідерланди, Австрія, Швеція, а з травня 2004 р. і Кіпр, Латвія, Литва, Мальта, Естонія, Словенія, Чехія, Польща, Словаччина, Угорщина. Шлях до цієї організації у наших сусідів був досить тривалим. Спочатку у грудні 1991 р. асоційованими членами стали Польща, Чехословаччина і Угорщина. Згодом у 1992 р. на нараді в Маастріхті (Нідерланди) було домовлено про здійснення валютної інтеграції і введення єдиної спільної європейської валюти – екю, яка перебувала від 1979 р. в обігу як розрахункова одиниця для власних фінансових операцій ЄС. Створювався єдиний політичний, економічний та інформаційний простір. За Маастрихтським договором Європейське співтовариство набуло назви Європейський Союз. У 1992 р. було підписано угоду між ЄС і Європейською асоціацією вільної торгівлі (ЄАВТ), яка

послаблювала конкуруючі моменти між ними. Зрештою тривала валютна інтеграція країн ЄС закінчилася в період з 1 січня 1999 по 1 липня 2002 р., коли вони практично перейшли на спільну грошову одиницю – євро. ЄС сповідує чотири свободи: вільного ринку товарів, послуг, капіталів і людей. В червні–липні 2003 р. "Європейський конвент" схвалив консенсусом проект "Договору про конституцію для Європи", сама вона була подписана в жовтні 2004 р. в Римі. Тепер іде її схвалення державами – членами Союзу. Вона не заміщує основних національних законов, а має власне призначення.

Україна має особливі відносини з ЄС. 16 червня 1994 року між Україною та ЄС була укладена Угода про партнерство і співробітництво (УПС). Дев'ять розділів УПС включали 10 глав та 109 статей, що визначали співробітництво в усіх сферах взаємних контактів. Україна була першою з країн СНД, з якою ЄС уклала таку угоду, і цей факт було спеціально відзначено в Спільній стратегії ЄС щодо України на Ґельсінському саміті Європейської Ради 10–11 грудня 1999 р.

У березні 1995 р. відбулося перше засідання спільного комітету "Україна–ЄС". Незабаром Україні було надано статус країни з перехідною економікою. Встановлювався принцип найбільшого сприяння. Зокрема, на Україну було розповсюджено дію Генеральної системи преференцій ЄС і технічної допомоги з боку цієї міжнародної організації. З 4 грудня 1995 р. розпочала діяти тимчасова угода про торгівлю та питання, пов'язані з торгівлею. В грудні 1996 р. ЄС ухвалив план дій "ЄС–Україна", який охоплював широкий спектр проблем. Важливим став 1998 р.: 24 лютого – указ президента про утворення Національного агентства України з питань розвитку та європейської інтеграції і створення української частини Ради з питань співробітництва між Україною та ЄС, на засіданні якої 8–9 червня Україна офіційно заявила про прагнення набути статусу асоційованого членства в ЄС; 1 березня – ратифікація УПС парламентами України та всіх 15 держав – тодішніх членів ЄС; 11 червня – указом президента України затверджено "Стратегію інтеграції України до ЄС", де це завдання визначалося "головним зовнішньополітичним пріоритетом України в середньостроковому вимірі" (головне ж завдання формулювалося як "набуття Україною повноправного членства в Європейському Союзі").

Протягом 1995–2002 рр. оборот взаємної торгівлі між Україною та ЄС зріс у 2,2 рази (український експорт в 2,4 рази, імпорт з країн ЄС – в 2,1 рази). Україна отримала кредит ЄБРР, істотно зросли надходження прямих інвестицій з Нідерландів, Німеччини та інших країн ЄС. Негативом є стабільне і хронічне пасивне сальдо в торгівлі з ЄС, яке щорічно досягало 0,3–0,5 млрд дол., а також великі коливання в торгівлі з окремими членами ЄС.

На саміті Ради Європи в Ґельсінкі 10–11 грудня 1999 р. вперше було оприлюднено перелік нових країн-претендентів на вступ до ЄС. Цей перелік з певними корективами було реалізовано на Афінській конференції ЄС, де підписано акт про входження до ЄС в 2004 р. Естонії, Кіпру, Латвії, Литви, Мальти, Словаччини, Словенії, Польщі, Чеської республіки та Угорщини. Ця конференція базувалася на положеннях розповсюдженої Європейською Комісією 11 березня 2003 р. комунікації "Ширша Європа – сусідство", яка завершила розпочатий Гельсінським самітом поділ на дві групи країн – майбутніх членів ЄС та держав, "які на цей момент не мають перспективи членства в ЄС". Україна до кандидатів тоді не ввійшла, хоч і надалі активно демонструвала своє прагнення. Так, на початок 2001 р. вже відбулося по кілька самітів Україна – ЄС та засідань Ради з питань співробітництва між Україною та ЄС. У 2002 р. було утворено Міністерство економіки та з питань європейської інтеграції і Державну раду з питань європейської та євроатлантичної інтеграції. Почався процес адаптації законодавства України до ЄС та запровадження зони вільної торгівлі між ЄС та нашою державою. В грудні 1999 р. було ухвалено спільну стратегію ЄС щодо України. Експерти міністерства економіки України підготували навіть пояснювальні схеми співробітництва з ЄС. Вже діяло понад 50 договірно-правових документів – угод з цією організацією. 14 вересня 2000 р. указом Президента України було схвалено "Програму інтеграції України до Європейського Союзу", а в кінці 2003 р. аналогічний указ вказував на окремі програми, розраховані до 2007 р. Цей комплекс формальних заходів з боку України того часу можна вважати своєрідним психологічним тиском тодішнього керівництва нашої держави на ЄС задля пізнішого нарікання на невизначеність позиції цієї організації щодо України. Адже інтеграція України в ЄС цілком залежить від внутрішнього дійсного, а не декларативного реформування в нашій державі. Це засвідчила і Помаранчева революція кінця 2004 р. в Україні, бо після неї Брюссель оголосив про бажання включити Україну в "кільце друзів" навколо розширеного ЄС. У плані дій щодо країн-партнерів передбачено розгляд можливості створення зони вільної торгівлі між ЄС та Україною. Передбачається також лібералізація візового режиму. Конкретніші терміни інтеграції будуть сформульовані в своєрідній дорожній карті для України.

У напрямі здобуття членства в ЄС Україні необхідно досягти таких основних стандартів: вступ до СОТ; отримання статусу країни з ринковою економікою; створення зони вільної торгівлі; адаптація українського законодавства до європейських норм; забезпечення реального захисту прав і свобод людини, свободи ЗМІ, незалежності судів; створення умов для росту структур громадянського суспільства.

Найавторитетнішою правозахисною (і найбільш представницькою) організацією в Європі є Рада Європи (РЄ). Її статут було ухвалено 5 травня 1949 р. В ньому визначені наступні завдання: захист прав людини та розширення і зміцнення демократичного устрою; розвиток співробітництва з основних питань права, культури, освіти, інформації, екології; зближення країн на основі спільних цінностей. Головними органами є Парламентська асамблея (ПА) та Комітет Міністрів, що складається з міністрів закордонних справ. У ПАРЄ репрезентовані представники парламентів держав-учасниць, сформовані таким чином, щоб віддзеркалювати спектр різних політичних сил. У структурі Ради Європи функціонують Європейська Комісія та Європейський Суд з прав людини, Європейський центр молоді, Постійна конференція місцевих та регіональних органів влади держав Європи, фонд соціального розвитку. РЄ розробляє та ухвалює загальноєвропейські конвенції з різних питань співробітництва. У конвенціях з прав людини беруть участь тільки держави-члени Ради Європи, а в Європейській конвенції з питань культури – всі європейські країни.

Україна заявила про своє бажання вступити до РЄ ще у 1992 р. Після тривалої підготовчої роботи 9 листопада 1995 р. відбулася урочиста церемонія вступу України в РЄ. Вона стала 37-м членом цієї організації. Україні було надано 12 місць в Конгресі місцевих та регіональних влад Європи. У 1996 р. В. Буткевича було обрано від України до складу Європейського суду з прав людини. Перебування України в РЄ досі не було безхмарним. Наша країна дуже повільно виконує та дотримується тих зобов'язань, які взяла при вступі: відміна смертної кари, ухвалення нових кодексів, реформування місцевого самоврядування, суддівської та прокурорської системи. У 1999 р. через це навіть піднімалося питання про припинення членства України. РЄ негативно поставилася до проведеного, ніби то за народною ініціативою, квітневого 2000 р. Всеукраїнського референдуму щодо внесення змін до Конституції України. Таємнича трагедія із журналістом Г. Гонгадзе (2000) та так званий "касетний скандал" (2001) показали, що Україна тоді ще не відповідала правозахисним стандартам РЄ. На січневій 2004 р. сесії ПАРЄ навіть розглядалось питання про конституційну кризу в Україні. Постійно проводилися моніторинги стосовно виконання Україною своїх зобов'язань в різних сферах.

Окремої уваги заслуговує Організація в справах безпеки і співробітництва в Європі (ОБСЄ), яка зародилася не як інституція, а як своєрідний багатосторонній, аморфний, дипломатично-політичний і пропагандистський процес або розвиток. Вона починалася як Нарада з безпеки і співробітництва в Європі (НБСЄ), що проходила з 3 липня 1973 р. по 1 серпня 1975 р. з участю 33 європейських держав, США і Канади та завершилася підписанням у Гельсінкі заключного Акта. На

початку 1995 р. НБСЄ стала іменуватися ОБСЄ. Раз на два роки мають відбуватися засідання Ради міністрів ОБСЄ. Двічі на рік – засідання Вищої Ради організації. У структурі залишилися: Постійна рада, форум з питань співробітництва в галузі безпеки, Спільна консультативна група, Консультативна комісія відкритого неба. Законодавче забезпечення загальноєвропейського процесу здійснює створена 1991 р. Парламентська асамблея ОБСЄ, яка скликається раз на рік. Україна стала учасницею ОБСЄ 30 січня 1992 р., поставивши свій підпис під Гельсінським заключним Актом. Того ж року вона стала і членом ПА ОБСЄ. На її варшавському засіданні в липні 1997 р. Україна запропонувала провести спеціальну конференцію експертів для обговорення та розроблення офіційного пояснення принципу права нації на самовизначення, щоб він адекватно трактувався до принципів територіальної цілісності та непорушності кордонів. Україна є активним учасником проведення миротворчих місій ОБСЄ та виступає за розширення співпраці цієї організації з іншими світовими структурами безпеки. На початку грудня 2004 р. дводенна конференція міністрів закордонних справ ОБСЄ у Софії обговорила серед важливих питань і ситуацію, що склалася в Україні під час президентських виборів та "помаранчевої революції". Мали намір прийняти і спеціальну декларацію-звернення, але на заваді стала позиція РФ. Міністр закордонних справ цієї країни С. Лавров документ не підтримав, заявивши про втручання країн Заходу у внутрішні справи України. Протягом 90-х років XX ст. Україна також співробітничала з такими європейськими регіональними об'єднаннями як ЦЕФТА (зона вільної торгівлі в центральній Європі), Центральноєвропейська Ініціатива, єврорегіон "Буг", Карпатський єврорегіон.

Особливо перспективною для України з точки зору її геополітичного потенціалу є ГУАМ (до 2005 р. – ГУУАМ, бо крім Грузії, України, Азербайджану, Молдови входив і Узбекистан). Організація створювалася за першочерговою участю України. Початком можна вважати 10 жовтня 1997 р., коли в ході саміту РЄ в Страсбурзі глави держав Грузії, України, Азербайджану і Молдови схвалили Спільне комюніке, в якому наголошувалося на необхідності розвитку чотиристороннього співробітництва. 24 квітня 1999 р. у Вашингтоні в рамках зустрічі на найвищому рівні Ради Євроатлантичного партнерства відбулася зустріч президентів, після якої до четвірки країн приєднався Узбекистан, і так було остаточно оформлено ГУУАМ. 7 червня 2001 р. в Ялті відбувся перший саміт цього об'єднання і прийнято Хартію. 20 липня 2002 р. підписано Угоду про утворення зони вільної торгівлі. Існує Ділова Рада для ефективного функціонування транспортних коридорів. У рамках об'єднання створено SECI – Ініціативу співробітництва в Південно-Східній Європі, а серед проектів є і намір створення Між-

державної інформаційно-аналітичної системи – ВЦ МІАС. Нині вимальовується такий формат співробітництва як ГУАМ-США-ЄС.

Підсумовуючи загальний огляд участі України в міжнародних організаціях, можна простежити таку ознаку: чим масштабніша організація, тим вищим є зовнішньополітичний ефект діяльності України в ній. Це вказує на те, що геополітичний аспект України в зовнішній політиці все ще домінує над її реальним впливом у світі.

Питання для самоперевірки

1. Які є приклади використання Україною ООН та її спеціалізованих організацій для реалізації своїх інтересів?
2. Якими є основні віхи і перспективи співробітництва України з НАТО?
3. Які стосунки України з Європейським Союзом? Чи може вона стати членом цієї організації?
4. Описати співробітництво України з РЄ, ОБСЄ, регіональними європейськими об'єднаннями.

Лекція 9 Проблема національних інтересів і національної безпеки в зовнішній політиці України. Підсумки курсу

- ***Основи забезпечення національних інтересів і національної безпеки в зовнішній політиці України.***
- ***Зміст і практика реалізації національних інтересів України в міжнародних відносинах.***
- ***Інформаційна безпека України: зовнішньополітичний аспект.***
- ***Використання знань із курсу в фаховій роботі.***

9.1. Основи забезпечення національних інтересів і національної безпеки в зовнішній політиці України

Зовнішня політика України за своєю суттю є реалізацією і забезпеченням національних інтересів нашої держави та національної безпеки (ст. 18 Конституції України). Національні інтереси – це реальна причина дій нації і держави, спрямованих на своє виживання, функціонування і розвиток. Іншими словами, це – сукупність національних цілей і базових цінностей, які відіграють важливу роль у стратегії й тактиці в галузі національної безпеки. ***Національна безпека*** – це стан захищеності та ступінь реалізації найважливіших національних інтересів в умовах внутрішніх та зовнішніх загроз для країни. Тобто

національні інтереси обумовлюють і визначають національну безпеку держави. Вони є первинним елементом в організації системи національної безпеки кожної держави. Свого часу Томас Гобі наголошував: “Національна безпека – не просто центр державної діяльності, вона – головний сенс існування держави; без неї взагалі неможливе існування держави”.

Тісний зв’язок національних інтересів із зовнішньою політикою простежується за наступними напрямками: 1) зовнішня політика формується передусім на основі національних інтересів; 2) вона спрямована на якнайповнішу їх реалізацію; 3) національні інтереси визначають пріоритетність у зовнішній політиці держави.

У зовнішній політиці також вживаються такі базові поняття як “загроза національним інтересам”, “стан національної безпеки”, “система забезпечення національної безпеки”, “стратегія національної безпеки”, “рівень національної безпеки”, “політика національної безпеки”.

Ще на початку 90-х років XX ст. терміни “національна безпека” і “національна оборона” ототожнювалися, а тепер вважають, що це різні поняття. При цьому у стратегічній концепції НАТО 1999 р. до загроз національній безпеці належать: погана, некомпетентна влада, корупція, організована злочинність, ненадійні кордони, нелегальна імміграція, етнічні конфлікти, національний екстремізм, боротьба за обмежені ресурси (енергоресурси, вода та ін.), поширення небезпечних технологій, тероризм.

Зарубіжний досвід свідчить, що саме добре розроблена система національних інтересів якраз і дозволяє зовнішньополітичним відомствам діяти на постійних принципах і проводити стабільну та прогнозовану зовнішню політику. Система забезпечення національної безпеки – це комплекс засобів, які здійснюються з метою розробки та реалізації стратегії національної безпеки і містять концептуальні основи, організаційне забезпечення (правову базу, зокрема) і ресурсне забезпечення (дипломатичні кадри, зокрема).

Україна виходить із того, що існують постійні базові національні інтереси кожної держави: державний суверенітет, територіальна цілісність, соціально-політична стабільність суспільства, конституційний устрій, стратегічна стабільність у регіоні та в системі світової спільноти та ін. Особливо ці базові національні інтереси можуть підпадати під дію трьох типів загроз – зовнішніх, внутрішніх і транскордонних. До основних зовнішніх загроз можна віднести територіальні претензії до України, загрозу політичного чи силового відокремлення від держави певних територій, втручання у її внутрішні справи з боку іноземних держав чи організацій; нестабільність, слабкість державних інститутів у прикордонних країнах та інші. До внутрішніх за-

гроз, наприклад, можна віднести незаконне розповсюдження на території України зброї, боєприпасів, вибухових речовин, корупцію, організовану злочинність тощо. Трансконтинентальні загрози поєднують у собі риси двох попередніх типів: транскордонну злочинність, яка включає масштабну контрабандну діяльність, діяльність міжнародних терористичних організацій, наркобізнесу, що може використовувати територію України для транзиту і т.п.

Правові підвалини у створенні системи національної безпеки України почали закладатися відразу після проголошення незалежності: концепція оборони та будівництва Збройних Сил України, основні напрямки зовнішньої політики держави, воєнна доктрина, закони – "Про оборону України", "Про державний кордон України", "Про службу безпеки України", "Про Збройні Сили України", "Про надзвичайний стан", низка постанов Верховної Ради та указів Президента. Тоді ж почалася розробка концепції національної безпеки України. Прийняття Конституції України в 1996 р. визначило основні її положення і поняття. Згідно з Конституцією вже 30 серпня 1996 р. указом Президента була утворена РНБО України. 16 січня 1997 р. Верховна Рада схвалила і Концепцію національної безпеки України, якою має керуватися й зовнішньополітичне відомство.

У 2003 р. прийнято Закон "Про основи національної безпеки України", в якому перелічено такі поняття як національна безпека, національні інтереси, загрози національним інтересам і національній безпеці. Розширено перелік і конкретизовано загрози в найважливіших сферах життєдіяльності держави настільки, що гарантування безпеки зараз повинно входити до кола обов'язків багатьох державних установ як першорядне завдання.

Конституцією національну безпеку забезпечує Президент України. Він же забезпечує керівництво у її сфері. При ньому діє координаційний орган з питань національної безпеки й оборони (РНБО), куди входить і міністр зовнішніх справ. Стратегія реалізації Концепції національної оборони знаходить відображення у щорічних і позачергових посланнях Президента України до Верховної Ради (п. 2 ст. 106 Конституції України).

Затверджена Концепція національної безпеки України передбачає створення її правової основи найвищого, середнього та нижчого рівнів. Найвищий – Конституція та закони "Про національну безпеку України", "Про Раду національної безпеки і оборони країни" (від 5.03.98) тощо. Середній – закони про систему та діяльність державних органів та структур, залучених до забезпечення національної безпеки у кожній сфері: закони про оборону країни, збройні сили, державний кор-

дон, про службу безпеки, державні таємниці, про оперативно-пошукову діяльність; кодекси. Нижчий – це нормативна база вказаних органів та структур, яка конкретизує розподіл повноважень, права та обов'язки, кадрове, матеріально-технічне забезпечення тощо.

Основи національної безпеки визначаються виключно законами України, своєрідну роль у процесі створення системи національної безпеки та її нормативно-правової бази відіграють концепції та доктрини. Так, Концепція національної безпеки України має поєднати підходи до формування відповідної законодавчої бази.

За Конституцією, координацію і контроль за державною політикою з національної безпеки здійснює РНБО України. А законодавче регулювання і контроль за діяльністю посадових осіб щодо здійснення ними відповідних повноважень у сфері національної безпеки – це вже пріоритет Верховної Ради.

При виробленні правового забезпечення національної безпеки не обходилося без казусів. Так, було два документи з однаковою назвою – "Воєнна доктрина України" – нормативний документ Верховної Ради 1993 р. та інший, затверджений указом Президента у 2004 р. При цьому, в останньому даються визначення, що повторюють місця аналогічних документів РФ 2001 р. До того ж там йшлося і про можливість ведення воєнних дій на території інших держав. Після приходу до влади команди В. Ющенка посилено функції РНБО і поставлено завдання сформувати комплексну концепцію національної безпеки держави, особливо в інформаційному просторі, сфері мовної політики, освіти.

9.2. Зміст і практика реалізації національних інтересів України в міжнародних відносинах

Головна ідея національних інтересів України насамперед полягає в тому, що Україна може і повинна утвердитися та успішно розвиватись як незалежна та суверенна держава українського народу зі своїм виразним українським обличчям.

За змістом і завданням національні інтереси України в сфері зовнішньої політики можна звести до наступних положень:

1. Геополітичне положення України об'єктивно висуває важливе завдання збереження миру і стабільності в усьому Європейському регіоні. Україні необхідно створити авторитет дружелюбної, мирної держави, відкритої для співробітництва. Вона повинна добитися визнання, як суб'єкта забезпечення європейської безпеки.

2. Рішення, пов'язані з забезпеченням національного суверенітету і територіальної цілісності. Світовий контекст цього інтересу по-

лягає в тому, що йдеться про державу: а) нову політичну суверену; б) з середнім статусом у міжнародному співтоваристві; в) не позбавлену проблеми претензій від своїх сусідів.

3. Європейський вибір України. Це той національний інтерес, який ще немає достатнього внутрішнього забезпечення. Тут потрібна особлива зовнішньополітична майстерність.

4. Всебічна і повна інтеграція України в систему регіональної та глобальної безпеки. Наприклад, нині вважається, що в контексті формування Європейської політики безпеки і оборони (ESDP) та Спільної зовнішньої політики та політики безпеки (CFSP) ЄС Україна має виступити з ініціативою про своє включення у структуровані формати діалогу з питань безпеки, що їх практикує ЄС для країн – кандидатів та асоційованих країн.

5. Проведення широкомасштабних міжнародних програм щодо ліквідації наслідків Чорнобильської катастрофи та утворення ефективної системи ядерної безпеки України.

6. Пошук нових шляхів для забезпечення України енергоресурсами .

7. Організація міжнародної підтримки процесів українського національно-культурного відродження, що є головною підвалиною національної державності українського народу.

Потрібно врахувати, що нині відбувається подальша економізація зовнішньополітичних пріоритетів держави. Економічні інтереси стають важливішими за політичні та військово-політичні. Виникають дедалі складніші сполучення економічних інтересів окремих держав та інтересів великих транснаціональних компаній. Внаслідок, наприклад, суттєво змінилося розуміння умов, достатніх для застосування військової сили.

Проблема полягає в тому, щоб забезпечити національні інтереси в ситуації, коли ще не закінчився процес їхнього формування саме як українських інтересів. Наш сучасник Ростислав Доценко про це висловився влучно так: “Допоки межі межи українцями не змаліють супроти меж зовнішніх, доти Україна буде тільки в космосі, в уяві й ніде”. В Україні ще достатньо політичних сил, які намагаються вилучити із поняття й практики національних інтересів український вміст, іноді й не усвідомлюючи, що тим самим руйнують всю структуру національних інтересів, сенс існування самої держави.

За перехідних українських умов, національний інтерес постає як своєрідна першорядна складова комплексу критеріїв ефективності зовнішньої політики, роботи МЗС. Але, щоб застосувати цей критерій, треба до кінця вирішити проблему легалізації (узаконення) системи національних інтересів, тому що в нас навіть стратегічні рішення,

пов'язані з МЗС, наштовхуються на протилежні позиції гілок влади і владних структур. Наприклад, ефективність роботи зовнішньополітичних відомств визначається за рівнем узгодженості рішень (загальностратегічних, адміністративно-управлінських, кризових), що базуються на системі національних інтересів. В Україні до зовнішньополітичних рішень, що мали недостатній рівень узгодженості, можна віднести: відмову від ядерного статусу; відкриття постійного представництва в європейських структурах та приєднання Верховної Ради до Міжпарламентської Асамблеї СНД; надання Російській Федерації баз у Севастополі для розміщення її військового флоту.

Аналітики вважають, що в оцінках ефективності зовнішньої політики України важливими критеріями, що обумовлюються національними інтересами, є:

– рівень відповідності програмних розробок світовим зразкам, які вже продемонстрували свою ефективність саме тому, що базуються на зрозумілому, ясному національному інтересі;

– виразна і тривала спрямованість на входження у відносини стратегічного партнерства та союзництва, дотримання відповідних принципів;

– дієвість міжнародних та міждержавних угод, покликаних гарантувати національний суверенітет і територіальну цілісність у формі зобов'язань;

– реальний рівень інтегрованості у світове співтовариство, в ту його частину, яка зацікавлена у стабільному розвитку і гарантіях національної безпеки України;

– виразність інтеграційної політики, її зрозумілість для світу, та підтримка її громадянами своєї країни;

– здатність творити, утримувати й зміцнювати міжнародний авторитет держави, водночас із дезавуюванням провокативних і провокаційних випадів проти неї;

– організація та інституціональне забезпечення підготовки висококваліфікованих дипломатів-патріотів;

– наявність можливостей для підвищення знань, у формі проходження навчання чи практики за кордоном;

– наявність законодавчо закріплених пріоритетів зовнішньої політики.

Україна на сьогодні ще не має належно узаконеного варіанта національних інтересів (закони і декрети Президента про стратегію національної безпеки, національні інтереси, пріоритети зовнішньої політики).

З точки зору реалізації національних інтересів України засобами зовнішньої політики на сьогодні треба враховувати такі фактори: велика залежність міжнародних позицій України від внутрішніх перетворень; великі розходження в оцінках майбутнього України з боку за-

рубіжних держав; переконаність багатьох зарубіжних політиків у невиліковній корумпованості чиновників нашої держави; віддання західними країнами пріоритету РФ у збереженні стабільності на пострадянському просторі; "споживацьке" ставлення громадян України до зовнішньої політики та ін.

Практика реалізації національних інтересів України в сучасній зовнішній політиці держави при всіх складнощах та протиріччях має свої здобутки. До них можна віднести: ядерну політику України – набуття без'ядерного статусу і одержання гарантій безпеки від США, РФ, Франції, Китаю, Великобританії; початковий стан співробітництва з європейськими структурами, що веде до поступової інтеграції України в систему колективної безпеки і відповідальності; рішучі дії у відповідь на висунення територіальних претензій до України від РФ та Румунії.

До тих рішень, що приймалися без урахування національних інтересів багато аналітиків відносять такі, як реверс нафтоперегону "Одеса–Броди", поспішне приєднання до ЄЕП, невиразний спочатку процес створення газотранспортного консорціуму, часткову демілітаризацію Криму, побудову підземного шляхопроводу, який має з'єднати Крим з територією РФ.

Розрахунки спеціалістів свідчать, що за десятиліття існування держави України не спостерігалося значних змін у системі загроз національній безпеці. На сьогодні рівень військової загрози для безпеки України можна оцінити як відносно невисокий. Найбільшу небезпеку становили внутрішні загрози. Їх сумарний потенціал зосереджено, переважно, в економічній, соціальній, політичній, воєнній, міжнародній, інформаційній та екологічній сферах. За рівнем небезпеки на перший план тут виходили політичне протистояння, криміналізація суспільства, падіння життєвого рівня, зростання тіньової економіки, активізація сепаратних рухів у деяких регіонах.

За коефіцієнтом важливості показників рівня національної безпеки України недавно йшли: спад виробництва (0,95), ступінь соціальної та психологічної напруженості у суспільстві (0,88), зміна реального ВВП (0,84), а ступінь політичної незалежності держави стояв набагато нижче (0,39). В Україні на сьогодні ще існують антидержавні сили, що дозволяють собі іноді відверто проголошувати національним інтересом відмову від державного суверенітету і створення союзної держави з РФ та Білорусією. З огляду на це та, враховуючи проголошувану до 2005 р. багатовекторність визначення ефективності зовнішньої політики в Україні було непростою справою. Але і у такому випадку ефективність визначається передусім мірою відповідності зовнішньополітич-

ної діяльності національному інтересу та рівню національної безпеки, зокрема, зміцненню національного суверенітету і територіальної цілісності, розвитку вигідних зовнішньоекономічних відносин, створенню позитивного образу країни та народу в міжнародному співтоваристві.

9.3. Інформаційна безпека України: зовнішньополітичний аспект

Як вважають аналітики, на межі тисячоліть виник і поширюється феномен принципово нового явища в галузі політичного протиборства – можливість панування над країною без прямого застосування військової сили. Це досягається за допомогою проведення комплексу цілеспрямованих дій дипломатичного, економічного, психологічного, а особливо інформаційного спрямування. Саме інформаційний вплив пронизує з середини всі інші форми боротьби і впливу. Тому в зовнішній політиці України має бути постійно присутнім інформаційний захист національних інтересів держави. А оскільки національні інтереси обумовлюють та визначають зовнішню політику і національну безпеку держави, а однією із функцій зовнішньої політики України є інформаційна, вагомою складовою національної безпеки виступає інформаційна безпека. Вчені вважають, що поняття “інформаційна безпека” не слід плутати із поняттям “безпека інформаційної сфери”. Під останнім розуміють стан захищеності, створення накопичення, зберігання, поширення й використання інформації. А інформаційна безпека трактується як захист інформації або інформаційних впливів. Здається точнішим буде пояснення інформаційної безпеки країни як захисту від інформаційних загроз.

Концепція національної безпеки України, прийнята в 1997 р., до загроз національній безпеці відносить, зокрема, повільне входження України у світовий інформаційний простір, з одного боку, а з іншого – інформаційну експансію з боку інших держав. Слабка інтегрованість України до світового інформаційного поля, здається, могла б сприйматися нами як благо. Адже навіть для розвинутих країн Заходу інформація стала тим компонентом впливу, що здатний викликати техногенні катастрофи, дезорганізувати державне управління, фінансову систему, наукові центри, спричиняти конфлікти. Проте, зробивши інформаційну “завісу”, Україна опиниться в ситуації, коли уявлення про нашу країну в світі будуть формувати засоби інформації іншої держави, виходячи, безперечно, виключно із власних інтересів.

Отже, щоб інформаційний захист був ефективним, в зовнішньополітичній діяльності треба дбати, щоб Україна була інформаційно присутня за кордоном, зокрема: розширяла радіомовлення на зарубіжжя;

впроваджувала програми телевізійного іномовлення, створювала мережу супутникового зв'язку; посилювала кадровий склад дипломатичного представництва України; поліпшувала матеріально-технічну базу інформаційних служб; входила до міжнародної системи обміну інформацією; укладала необхідні для себе двосторонні міждержавні угоди (у першу чергу, з сусідніми країнами) щодо транскордонного радіо- і телемовлення, поглиблювала вигідну співпрацю українських засобів масової інформації із зарубіжними.

На сьогодні інформаційний простір нашої держави не має виразно окреслених і юридично закріплених кордонів, і тому його порушення згідно із міжнародним правом, не може розглядатися як втручання у внутрішні справи.

У країнах зі сталою політичною традицією має місце ототожнення національних і державних інтересів. А в нашій країні більш-менш виразно простежуються лише державні інтереси, вони іноді не співпадають із національними, тому що часто останні мають зовсім мізерне українське наповнення. І це особливо помітно в інформаційному просторі. Поняття інформаційної безпеки для нас нівелюється ще й тому, що однією із особливостей зовнішньої політики України є особлива увага до етнокультурного утвердження нашої держави в світі, а між тим сама Україна ще не має свого виразного українського обличчя.

Враховуючи передусім мовний аспект, вважається, що особливо загрозливим для національних інтересів України може стати (і вже є) присутність РФ в нашому інформаційному просторі. Конституцією та шістьма законами про ЗМІ передбачається наявність телерадіопрограм російською мовою та мовами інших національних меншин лише у місцях їхнього компактного проживання. А як же в реальності?

Більшість комерційних телерадіоканалів ігнорує чинне законодавство України про мовний режим. На комерційних засобах мовлення обсяг україномовних програм на 2001 р. часто ледь досягав 30–40 %. На той час за даними Нацради з питань телебачення і радіомовлення із 380 кабельних мереж лише 85 телеорганізацій працювали у режимі правового поля України, а тиск російськомовної преси на українського громадянина зріс із 1991 р. у 40 разів. На 2001 р. в Україні було зареєстровано понад 100 друкованих ЗМІ, які мали аналоги в Росії. До передплатного каталогу 2001 р. було включено 546 газет і 690 журналів, що видаються в Україні та 318 газет і 1940 журналів РФ. На 2003 р. в Україні видавалося 25 млн примірників газет російською мовою і лише 16 – українською. На українця припадало 27 примірників газет рідною мовою, а на росіян – 178. Підписаний у жовтні 2000 р. двосторонній російсько-український договір розв'язав руки російським ретрансляторам. Тепер росіянам не треба отримувати ліцензію на транслювання

своїх програм в Україну. Протягом 1999–2000 рр. Російська Федерація у прикордонних регіонах на сході України збудувала потужні ретранслятори. Ведучі російських телекомпаній часто балансують на грані втручання у внутрішні справи України. Тоді тележурналіст Юрій Макаров про їхню безцеремонність висловився так: "...Ще кілька років тому у посиланнях російських репортерів про події в Україні хоча б відчувалося, що йдеться про закордон. Тепер коментарі москвичів так безцеремонні, ніби йдеться про який-небудь Сахалін".

Держава Україна ще не підтримує на належному рівні українські ЗМІ. Так у законі "Про внесення змін до деяких законів України" за результатами парламентських слухань "Проблеми інформаційної діяльності, свободи слова, дотримання законності та стану інформаційної безпеки України" передбачено: "Державна адресна підтримка надається... засобам масової інформації, які цілеспрямовано сприяють розвитку мов і культур національних меншин України".

Політичні оглядачі справедливо зазначають, що високий рівень зросійщення вітчизняного медіа-простору немов сигналізує світовому співтовариству про зовнішньополітичну орієнтацію України, ставить під сумнів її європейський вибір.

Вчені вважають, що з метою захисту національного інформаційного простору доцільно, як це вже почали робити в РФ, створити аналогічний російському Інтернету український локальний Укрнет, захищений від агресивного вторгнення ззовні відповідними українськими сервер-провайдерами певного функціонального призначення.

Переважання російського інформаційного тиску в інформаційному полі України зовсім не означає, що цей вплив надалі не поступиться якомусь іншому. Адже ще немає ні належної інформаційної культури українського суспільства, ні, що важливіше, системи захисту інформаційної безпеки нашої держави.

"З наукової точки зору, економічне загарбання держави стає можливим лише за умов поразки останньої в інформаційно-психологічній війні, коли... зруйновано національну ідею, докорінно трансформовано суспільну свідомість, а поняття щодо необхідності існування національної культури, політики та економіки взагалі виведені із ціннісних орієнтирів народу", – зазначається в одній із статей. В інформаційну епоху майже аксіомою є теза: будь-які заходи нездатні повністю підкорити державу, доки через медіа-війну не буде завдано нищівного удару морально-психологічному потенціалу нації. Нинішні події в Іраці показують, що невід'ємною складовою воєнного протиборства є інформаційне протистояння.

Існує діалектичний зв'язок між пріоритетами в зовнішній політиці та рівнем усвідомлення стану інформаційної безпеки всередині

країни. Так за розрахунками деяких українських спеціалістів серед зовнішніх загроз Україні за рівнем небезпеки вказуються коефіцієнтом: втрата традиційних ринків збуту, недосконалість економічних зв'язків (0,82), висунення територіальних претензій до України (0,81), втручання у внутрішні справи України (0,73), переорієнтація суспільства на чужі для нації цінності (0,71). Інформаційна загроза в тих розрахунках навіть не фігурує. Відповідно і питання інформаційної безпеки України все ще залишаються на узбіччі зовнішньої політики нашої держави. Важко навести хоча б один позитивний приклад. Але особливості епохи, в якій живемо, і національні інтереси України, зрештою, повинні значно посилити аспект інформаційної безпеки в зовнішньополітичній діяльності України.

9.4. Використання знань із курсу у фаховій роботі

"Зовнішня політика України" належить до спеціальних навчальних дисциплін, але, як і багато інших гуманітарних курсів не має "прямого виходу" на практику. Вона не дає, наприклад, як предмет "Дипломатичний протокол та етикет" вказівок щодо поведінки чи прийняття рішень у конкретних ділових ситуаціях. Тобто, це навчальна дисципліна "непрямої дії". Отже, кілька орієнтирів з методики використання набутих знань є цілком доречними.

Передусім слід завжди пам'ятати, що зовнішня політика нашої держави за своєю суттю є такою діяльністю в міжнародних відносинах, яка спрямована на захист національних інтересів країни, забезпечення її безпеки. Працюючи в інформаційно-аналітичних службах, різноманітних державних зовнішньополітичних і торговельних структурах, установах чи рекламних агенціях та, знаючи з курсу про основні національні інтереси України, не слід допускати прийняття таких рішень і реальних дій, які б шкодили Україні та кожному з її громадян. Адже саме рішення на рівні спеціалістів-міжнародників нижчої ланки часто здаються такими переконливо-вірними. Саме знання з предмета увиразнюють масштаб цих національних інтересів, їх стратегічну глибину.

Багато дає фактологічний матеріал курсу. Знаючи історію, стан, динаміку і тенденції відносин України з конкретною країною, можна краще визначитися із діловим партнером, швидше зав'язати стосунки чи зібрати потрібну інформацію, врахувати перешкоди, які перед тим породжувала зовнішньополітична кон'юнктура тощо.

Вивчалися певні закономірності у проведенні зовнішньої політики нашої держави. Спеціалісту треба пам'ятати, що вони рано чи пізно, в той чи інший спосіб нагадають про себе. Наприклад, в умовах глобалізації (формування спільного світового фінансово-інформацій-

ного простору) об'єктивно зростає значення геополітичного потенціалу України як сполучної ланки. Відповідно і фахівець із міжнародних економічних зв'язків чи з міжнародної інформації, зазираючи в майбутнє, має теж шукати вигоду не лише в одному напрямку, хай і дуже привабливому та спокусливому.

Інший аспект використання вивченого може полягати в тому, що зовнішня політика України , і у своєму минулому, і у сучасному стані особливо переконливо демонструє органічний зв'язок із внутрішньою політикою держави. Пригадуючи, що саме у нас найменше підлягало змінам при зміні влад і політичних орієнтацій, можна швидше знайти найоптимальніший варіант, що приведе до успіху.

У зв'язку з цим варто звернути увагу, що бурхливі події, пов'язані із українською Помаранчевою революцією кінця 2004 р., засвідчили прагматизм багатьох викладених у даному лекційному курсі положень. Зокрема, можна вказати на деякі з них:

– особливо характерний для України тісний зв'язок і взаємозалежність внутрішньої і зовнішньої політики держави;

– геополітична вага нашої держави, що артикулювалася у констатаціях можливого протистояння Заходу і Сходу в зв'язку з українськими виборами. Мимоволі пригадувалися слова Василя Симоненка:

Україно, ти моя молитва,
Ти моя розпука вікова...
Гримотить над світом люта битва
За твоє життя, твої права...

– точність тези Збігнєва Бжезінського про вирішальну роль України на пострадянському просторі про те, що незалежна Україна сприятиме демократизації і самої Росії;

– важливість для України такого принципу зовнішньої політики, як примат права: пріоритету загальновизнаних норм перед внутрішньодержавними і сумлінне виконання міжнародних зобов'язань;

– зрілість українського дипломатичного корпусу, який у своїй значній частині підтримав конституційні права українського народу на вільний політичний вибір.

Багато аналітиків вважають, що в XXI ст. розпочалися зміни не лише глобальні, але й радикальні. Авторитетний спеціаліст із геополітики З. Бжезінський попереджає: "Наша епоха не просто революційна. Ми ввійшли у фазу нової метаморфози всієї людської історії. Світ стоїть на порозі трансформації, яка за своїми історичними і людськими наслідками буде драматичнішою, ніж та, що була викликана французькою й більшовицькою революціями". Знання зовнішньої

політики України як закономірного процесу, допомагатимуть фахівцям, що працюють в царині міжнародних зв'язків та співробітництва, сприяти збереженню українського обличчя у тому непевному і бурхливому трансформаційному океані.

Питання для самоперевірки

1. Що таке національні інтереси та національна безпека і який їхній зв'язок із зовнішньою політикою держави?
2. Як формувалася система забезпечення національних інтересів і національної безпеки України? Чи цей процес завершився?
3. Назвати приклади успішної або невдалої зовнішньополітичної діяльності України захисту своїх інтересів і безпеки.
4. Що передбачає інформаційний (економічний) захист національних інтересів України і як він проявляється в зовнішній політиці?

Література

1. Зібрання чинних міжнародних договорів України. – Т. 1. 1990–1991 рр. / За ред. А.М. Зленка. –К.: Видавничий Дім "Ін Юре", 2001. – 453 с.
2. Грицак Я. Нариси історії України: формування модерної української нації XIX–XX століть. – К.: Генеза, 1996.
3. Міжнародні відносини і зовнішня політика: 1980–2000 роки. Підручник / За ред. Л.Ф. Гайдукова. – К.: Либідь, 2001.
4. Нариси з історії дипломатії України. – К.: Альтернативи, 2001.
5. Україна: утвердження незалежної держави (1991–2001). – К.: Альтернативи, 2001.
6. Дещинський Л.Є. Міжнародні відносини України. Історія і сучасність: Навч. посіб. / Л.Є. Дещинський, А.В. Панюк – Л.: Львівська політехніка, 2001.
7. Васильєва-Чекаленко Л.Д. Україна в міжнародних відносинах (1944–1996): Навч. посіб. – К.: Освіта, 1998.
8. Камінський А. Вступ до міжнародних відносин: Курс лекцій. – Л.: Світ, 1995.
9. Медіссон В.В. Політологія міжнародних відносин: Навч. посіб. / В.В. Медіссон, В.А. Шахов. – К.: Либідь, 1997.
10. Овсій І.О. Зовнішня політика України від давніх часів до 1944 року: Навч. посіб. – К.: Либідь, 1999.

11. Сорока М. Світ відкриває Україну: Про зовнішню політику Української держави у 90-х роках XX ст.: Статті. Документи. Коментарі. – К.: Правда, 2001.

12. Цвєтков Г. Міжнародні відносини й зовнішня політика в 1917–1945 рр. – К.: Либідь, 1997.

Список електронних джерел інформації

1. Міністерство закордонних справ України: http://www.mfa.gov.ua/

2. Центр економічних і політичних досліджень ім. Разумкова: www.uceps.com.ua;

3. Український незалежний центр політичних досліджень: www.ucipr.kiev.ua;

4. Центр політичних досліджень: www.cpd-lviv.itgo.com;

5. Центр політичних досліджень Львівського Національного університету ім. І. Франка: www.cps.itgo.com.